

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ
ҲУЗУРИДАГИ АМАЛДАГИ ҚОНУН ҲУЖАТЛАРИ
МОНИТОРИНГИ ИНСТИТУТИ**

МУЗАФФАРЖОН МАМАСИДДИҚОВ

**ФУҚАРОЛИК СУД ИШЛАРИНИ
ЮРИТИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ**

Монография

Тошкент – 2013

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти Илмий мувофиқлаштирувчи кенгашида муҳокама қилинган ва нашр этиш учун тавсия этилган (2013 йил 13 январдаги 11-сонли баённома)

Маъмур монография Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси томонидан эълон қилинган “Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, фуқаролик жамиятини шакллантириш, миллий иқтисодий ва модернизациялаш ва эркинлаштиришнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш” дастури доирасида амалга оширилаётган “Суд-ҳуқуқ тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштиришнинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш масалалари” номли амалий тадқиқот лойиҳаси доирасида тайёрланган.

Мамасиддиқов М.М.

Фуқаролик суд ишларини юретишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш масалалари Монография. Маъсул муҳаррир ю.ф.н. Ф.Э.Мухамедов. – Тошкент: АҚҲМИ, 2013. – 186 бет.

КБК 67.410

Маъсул муҳаррир: Ф.Э.Мухамедов – юридик фанлар номзоди

Тақризчилар: **О.Оқолов** – Юристар малакасини ошириш марказининг Фуқаролик ҳуқуқий фанлар кафедраси профессори, юридик фанлар доктори.
Н.И.Мухторов – Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти бўлим бошлиғи, юридик фанлар номзоди.

Ушбу монографияда мамлакатимиз фуқаролик процессуал қонунчилигининг ривожланиши, ундаги янгилекларнинг мазмун-моҳияти ҳамда фуқаролик суд ишларини юретишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш масалалари баён этилган. Унда фуқаролик ишларини апелляция тартибида қайта кўриш, фуқаролик процессида прокурор иштироки, суд буйруғи, ҳакамлик судлари қарорларини бекор қилиш билан боғлиқ ишларни юретиш, судда шартнома бўйича (ихтиёрий) вакиллик ҳамда фуқаролик процессида экспертизани такомиллаштириш, фуқаролик суд ишларини юретишда процессуал мажбуриятларга риоя этиш кафолатлари, судда фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларни кўришнинг ҳуқуқий асослари каби масалалар ўз ифодасини топган.

Маъмур монография фуқаролик ва ҳўжалик ишлари бўйича судьяликка номзодлар, судьялар, прокуратура ходимлари, адвокатлар учун мўлжалланган. Шунингдек, монография фуқаролик процессуал ҳуқуқи соҳасида тадқиқот ишларини олиб бораётган тадқиқотчилар учун ҳам фойдали қисмланади.

К И Р И Ш

Ўзбекистон Республикаси истиқлолга эришгач, ўз тараққиёт йўлини тўғри белгилаб олганлиги изчил ва аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда амалга оширилаётган ислоҳотлар натижаларида ҳам ўз тасдиғини топмоқда. Ислоҳотлар жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясига қаратилган суд-ҳуқуқ соҳасида ҳам муҳим ўзгаришлар ва янгиликлар амалга оширилмоқда.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизнинг суд-ҳуқуқ соҳаси тубдан ислоҳ этилиб, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари устунлигига асосланган ҳуқуқий тизим яратилди. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши, унда ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқининг кафолатлиниши (44-модда)¹, мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг босқичма-босқич олиб борилаётганлигини, бунинг натижасида ҳуқуқи бузилган шахсларни суд орқали ҳимоя қилиш имкониятлари кенгайётганлигини кўрсатмоқда. 1995 йил 30 августдаги “Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилиниши эса фуқароларнинг давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ёки мансабдор шахсларни фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузувчи ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари (қарорлари) устидан судга мурожаат қилиш имкониятини кенгайтиришга хизмат қилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. –10 б.

фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли маърузасида таъкидлаганидек, фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш кафолатлари жиддий тарзда кучайтирилди, ушбу кафолатдан фойдаланиш имкониятларини янада кенгайтиришни таъминлаш бўйича катта кўламдаги чора-тадбирлар амалга оширилди.¹

Мустақиллик йилларида суд-ҳуқуқ соҳасига оид кўплаб қонун ҳужжатларининг қабул қилиниб, ҳаётта татбиқ этилаётганлиги фикримизнинг ёрқин далилидир. Жумладан, “Судлар тўғрисида”ги Қонун янги таҳрирда қабул қилинди, суд тизими учун кадрлар масалалари билан шуғулланиш вазифаси махсус орган – Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича олий малака комиссиясига юклатилиши натижасида судьянинг фақат қонунларга асосланган ҳолда, ташқи таъсирлардан мустақил равишда хизмат бурчини адо этишларига замин яратилди. Суд қарорларини ижро этиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузурида махсус ваколатли тузилма ташкил этилиб, судларнинг уларга хос бўлмаган вазифалардан сезиларли даражада халос бўлишига ҳамда бутун диққат-эътиборини одил судловни амалга ошириш учун қаратишига имкон берди. Умумий юрисдикция судлари ихтисослаштирилиб, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судлар ташкил этилди, кассация инстанцияси ислоҳ қилиниб, суд ишларини қайта кўришнинг апелляция тартиби жорий этилди. Фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш кафолатлари жиддий тарзда кучайтирилди, адвокатура мустақиллигини янада мустаҳкамлашга қаратилган қонунчиликка бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш, унинг таркибий қисмларидан бири ҳисобланган фуқаролик процессуал қонунчилигини ривожлантириш ҳам амалга оширилаётган ислохотлар жараёнининг узвий қисмига айланиб бормоқда. Зеро, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш, уларнинг судга мурожаат қи-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган кўшма мажлисидаги “Маилқатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли маърузаси // “Халқ сўзи” газетаси, 2010 йил 13 ноябрь, 220 (5135)-сон.

лиш ва суд орқали ҳимояланиш ҳуқуқини қўшимча равишда ка-
фолатлашда Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процес-
суал кодекси алоҳида ўрин тутди. Мазкур Кодексида судда иш
юретиш тартиб-таомилларига оид қоидалар мустақамланиб,
процесс иштирокчиларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ушбу
процессуал тартибга қатъий риоя қилинган ҳолда ҳимоя қилини-
ши таъминланади. Таъкидлаш керакки, мустақиллик йилларида
Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексини яна-
да такомиллаштиришга қаратилган қатор чора-тадбирлар амалга
оширилди. Айниқса, мазкур Кодекси такомиллаштиришга хиз-
мат қилувчи қонун ижодкорлиги фаолияти, аввало инсоннинг ҳаё-
ти, эркинлиги, шаъни ва қадр-қиммати олий қадрият эканлигини
ҳамда жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ-
лари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя
қилишнинг энг муҳим кафолати сифатида суд ҳоқимиятининг ну-
фузини мустақамлаш ҳамда судларнинг чинакам мустақиллиги-
ни таъминлашга қаратилганлиги билан алоҳида аҳамият касб
этади. Бинобарин, 1997 йил 30 августда қабул қилинган Ўзбеки-
стон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексида фуқаро-
лик процессуал қонунчиликни ривожлантиришнинг қуйидаги за-
монавий йўналишлари, биринчидан, фуқаролик процессуал ҳуқу-
қининг етакчи принциплари, хусусан тарафларнинг тортишуви ва
тенг ҳуқуқлилиги, судда иш кўришнинг бевоситалиги ва оғзаки-
лиги, фуқаролик ишларининг яқка тартибда кўрилиши каби прин-
циплар мустақамлаб қўйилди, суд қарорлари устидан шикоят ва
протест келтириш институтига жиддий ўзгартишлар киритилди,
шунингдек одатдаги суд ишларини юритишдан ўзгача бўлган, суд
ишларини ихчамлаштирилган тартибда кўриш ва ҳал этиш, яъни
сирдан ҳал қилув қарори чиқариш институти жорий этилди.

Ҳуқуқий адабиётларда тўғри таъкидланганидек, бошқа ҳуқуқ
соҳаларига қараганда фуқаролик процессуал ҳуқуқи нисбатан
ўзгармас ва барқарор ҳисобланади.¹ Масалан, Н.А.Чечинанинг

¹ Бухтоярова Л.Н., Денисова Е.И. Изменения в процессуальном законодательстве (спорные вопросы применения). Вестник Омского университета, 1998, Вып. 2. -С. 112-114.

фикрича, айнан процессуал қонунчиликдаги мавжуд қоидаларнинг тизими, унинг классификацияси, процессуал шакл демократизм ва одил судловга йўл қўйилишидаги барқарорликнинг кафолатланишини таъминлайди.¹ Бироқ иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши, жамиятнинг демократлашуви ва янгиланиши, ўз навбатида моддий ҳуқуқ нормаларининг ўзгариши ва янгиланишига таъсир кўрсатмасдан қолмайди. Бу эса унга мутаносиб равишда у ёки бу субъектларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш хусусиятини белгиловчи махсус процессуал нормаларнинг ҳам такомиллашиб боришига олиб келади.

Жамиятимизда суд ҳокимиятининг нуфузини ошириш, суд орқали ҳимояланишига бўлган ҳуқуқларни қўшимча кафолатлаш, суд тизимининг қонунчилик асосларини халқаро ҳуқуқ норма ва принципларига мувофиқлаштириш ҳамда фуқаролик ишларини кўриб чиқиш ва ҳал этишни соддалаштиришга қаратилган нормаларни фуқаролик процессуал қонунчиликда мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги йилларда Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига бир қатор муҳим ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди:

- 2000 йил 14 декабрдаги 163 II-сонли Қонун,
- 2003 йил 12 декабрдаги 568 II-сонли Қонун,
- 2004 йил 27 августдаги 671 II-сонли Қонун,
- 2007 йил 1 августдаги ЎРҚ 106-сонли Қонун,
- 2008 йил 9 апрелдаги ЎРҚ 149-сонли Қонун,
- 2009 йил 14 январдаги ЎРҚ 199-сонли Қонун,
- 2009 йил 12 сентбрдаги ЎРҚ 250-сонли Қонун,
- 2010 йил 2 июндаги ЎРҚ 250-сонли Қонун,
- 2010 йил 14 сентябрдаги ЎРҚ 255-сонли Қонун,
- 2011 йил 21 апрелдаги ЎРҚ 288-сонли Қонун,
- 2012 йил 18 сентябрдаги ЎРҚ-335- сонли Қонун,
- 2013 йил 30 апрелдаги ЎРҚ-352- сонли Қонун.

Мазкур ўзгартиш ва қўшимчалар билан суд ҳокимиятининг ну-

¹ Чечина Н.А. Тенденция развития гражданского процессуального законодательства // Ж. Правоведение. 1995. № 6. - С. 48 – 54.

фузини ошириш, фуқаролар ва ташкилотларнинг суд орқали ҳимояланишга бўлган ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш мақсадида апелляция институти жорий қилинди ва кассация институтининг мазмун-моҳияти тубдан ўзгарди, фуқаролик ишларини кўриб чиқишни соддалаштиришни назарда тутувчи буйруқ тартибда иш юритишга оид нормалар мустаҳкамланди. Судда иш юритиш бўйича вакил сифатида профессионал фаолият билан фақат адвокатлар шуғулланиши мумкинлиги белгиланди, ихтиёрий вакиллик қилиши мумкин бўлган шахслар аниқлаштирилди. Бундан ташқари, фуқаролик процессида эксперт бўлиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар белгиланиб, уларнинг процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларига доир қоидалар янада такомиллаштирилди. Одил судловни амалга оширишлари учун шарт-шароит яратишга хизмат қилувчи, судьяга нисбатан ҳурматсизлик қилиш, шу сингари уни очикдан-очик менсимасликдан далолат берувчи хатти-ҳаракатлар қилиш учун жавобгарликни белгиловчи қонунчилик нормаларининг амалда қўлланилишини таъминлашга хизмат қилувчи нормалар киритилди. Шунингдек, фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларни суд тартибда ҳал этишга қаратилган муҳим нормалар ўз ифодасини топди.

Маълумки, мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ҳамда фуқаролик жамиятини ривожлантириш шароитида мамлакатимиз Фуқаролик процессуал кодексига киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларнинг мазмун-моҳиятини ижрочи ва аҳолига етказиш муҳим ўрин тутуди. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, “ҳеч кимга сир эмас – биз қураётган янги жамият ҳаётимизга тобора кириб келаётган янгиланиш жараёнлари, ислохотларнинг тақдири ва келажаги, аввало, халқимизнинг бу ўзгаришларни қўллаб-қувватлашга, жойларда шу борада одамларимизнинг фаоллиги, уларнинг дунёқараши, онгу тафаккурининг юксалишига боғлиқ. Бу оддий ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак”¹. Дарҳақиқат,

¹ Каримов И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш – устувор вазифамиздир / Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маъруза // Халқ сўзи. – 2006 - 8 декабрь.

бугунги кунда иқтисодиёт, сиёсат, давлат-ҳуқуқ ва суд-ҳуқуқ соҳа-сида амалга ошираётган барча ўзгариш ва ислохотлар пировард натижада ягона мақсадга – Ўзбекистон халқи учун муносиб турмуш шароити яратиш, одамларнинг даромади ва фаровонлигини изчил ошириб бориш, ҳар бир инсонга ўзининг интеллектуал, касб ва маънавий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур имкониятлар яратиб беришга қаратилганини – шу соҳаларда қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ривожланиши ҳам ёрқин далолат бермоқда.

Мазкур монографияни тайёрлашдан кўзланган асосий мақсад ҳам миллий фуқаролик процессуал қонунчилигимизда рўй бераётган янгилик, ўзгартиш ва қўшимчалар мазмунини ижрочи ва аҳолига етказиш, мамлакатимиз фуқаролик суд ишларини юри-тишнинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш масала-ларини тадқиқ этиш ҳисобланади.

I. СУД ҚАРОРЛАРИ УСТИДАН ШИКОЯТ БЕРИШ ВА УЛАРНИ ҚАЙТА ҚЎРИШНИНГ ҚОНУНЧИЛИК АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов мустақиллигимизнинг даслабки йиллариданоқ бозор иқтисодиётига асосланган, демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш ғоясини илгари сурди.

Мазкур вазифаларни самарали амалга ошириш мақсадида Юртбошимиз ташаббуси билан мамлакатда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган кенг қамровли ислохотлар амалга оширила бошлади. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилишнинг энг муҳим кафолати сифатида суд ҳокимиятининг нуфузини ошириш, судларнинг ҳақиқий мустақиллигини таъминлаш ҳамда фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш ҳуқуқини янада такомиллаштириш ва бу борада кенг имкониятлар яратиш мамлакатимизда олиб борилаётган суд-ҳуқуқ ислохотларининг асосий мақсади ҳисобланади. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти таъбири билан айтганда, фуқароларнинг манфаатлари ва ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилиш соҳасини мумкин қадар кенгайтириш,¹ фуқароларга ўзларининг бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида суд идораларига мурожаат қилишлари, шунингдек фуқаролик ишлари бўйича қабул қилинган суд қарорлари устидан юқори инстанция судларига шикоят қилишлари учун кенг имкониятлар яратиб берувчи миллий қонунчилигимизга бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қилган маърузаларида Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари-

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сийёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. –Тошкент.: Ўзбекистон, 1995. -Б.23-24.

дан бири сифатида суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ қилиш бўйича бошланган ишларни изчил давом эттириш эканлигини алоҳида эътироф этган. Жамиятимизда олиб борилаётган суд ҳуқуқ ислохотларининг мантиқий давоми сифатида суд тизимининг демократик асосларини ислоҳ қилиш ва янада чуқурлаштириш, суд ишларининг адолатли ва ўз вақтида кўриб чиқилишини таъминлаш, фуқароларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш ҳамда судларнинг ихтисослашувини амалга ошириш мақсадида Президентимизнинг 2000 йил 14 августдаги "Ўзбекистон Республикасининг суд тизимини такомиллаштириш тўғрисида"ги Фармонининг¹ эълон қилиниши суд тизимини ислоҳ қилишдаги жиддий қадамлардан бири бўлди. Ҳеч шубҳасиз, ушбу Фармон фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимояси кафолатланишини янада кучайтиришга, судларда фуқаролик ишларининг қонунларга қатъий амал қилган қолда, сифатли ва ўз вақтида кўриб, ҳал этилишига хизмат қилди.

Дарҳақиқат, суд тизимини демократик тамойиллар асосида ислоҳ этиш, суд ишларининг адолатли ва ўз вақтида кўриб чиқилишини таъминлаш, фуқароларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш ҳамда судларнинг ихтисослашувини амалга ошириш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги "Судлар тўғрисида"ги янги таҳрирдаги қонуни²га мувофиқ, фуқаролик ишлари бўйича туманлараро судларининг қонуний кучга киришган ҳал қилув қарорлари ва ажримларини апелляция тартибида кўриб чиқиш тартиби қонунийлаштирилди. Яъни умумий юрисдикция судларида ишларни апелляция тартибида кўриб ҳал қиладиган суд инстанцияси ташкил этилди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги 163II-сонли Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига қўшимча ва ўзгартиш-

¹ Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2000. № 3. 30-модда.

² Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2000. №11. 155-модда.

лар киритилди. Бу эса жамиятимизда суд ҳокимиятининг нуфузини ошириш, суд орқали ҳимояланишга бўлган ҳуқуқларни қўшимча кафолатлаш, суд тизимининг қонунчилик асосларини демократик ҳуқуқий давлат талабларига мослаштиришга қаратилган нормаларнинг фуқаролик процессуал қонунчиликда мустаҳкамлашишига олиб келди.

Хусусан, фуқароларга суд қарорлари устидан шикоят қилишлари ва ўзларининг бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишлари учун қўшимча кафолатлар яратиш мақсадида ФПКнинг 37-боби “Биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорлари (ажримлари) устидан апелляция шикояти бериш (протест келтириш)” деб номланди. Эндиликда суднинг қарори қонуний, асосли ва адолатли эканлиги юзасидан текширувни қўзғатиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар доираси янада кенгайтирилди. “Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодекси, Фуқаролик процессуал кодекси ва Хўжалик процессуал кодексига қўшимча ва ўзгартишлар киритиш тўғрисида”ги қонуни¹га кўра Фуқаролик процессуал кодексига киритилган 37-боб ўзида 28 та моддани жамлаган бўлиб, ушбу моддаларда бевосита апелляция шикояти бериш (протест келтириш) ҳуқуқига эга бўлган шахслар, ушбу ҳуқуқни амалга ошириш шартлари, апелляция шикоятларини (протестларини) кўрадиган судлар, уларнинг процессуал ҳаракатлари ва ишни апелляция тартибида кўришнинг процессуал тартиби ва суднинг ваколатлари билан боғлиқ бир қатор масалалар ўз ифодасини топди.

Шу ўринда биз суд қарорларини апелляция тартибида қайта кўриш институтининг тарихи, унинг бошқа ривожланган демократик давлатларда ҳамда айрим ҳамдўстлик давлатларининг процессуал қонунларида қандай ўрин тутиши, ишларни апелляция тартибида қайта кўришнинг хусусиятлари ҳақида тўхталиб ўтмоқчимиз.

Аввало апелляция сўзининг тушунчасига тўхталадиган бўлсак, у лотинча “appellatio” сўзидан олинган бўлиб. “текшириш”

¹ “Халқ сўзи” газетасининг 2001 йил 15 декабрь сони.

маъносини англатади.¹ Қадимги Римда маҳаллий мансабдорлар томонидан чиқарилган турли хил қарорлар, буйруқлар ўзларидан юқори турувчи ҳукмдор шахслар томонидан нечоғлик адолатли-лиги текширилган.² Замонлар ўтиб, жамият ривожланиши нати-жасида қўйи мансабдор шахсларнинг чиқарган қарорларининг юқори мартабали шахслар томонидан текширилиши тартиби ҳам такомиллашиб бораверган, лекин текширишнинг лотинча атама-си эса мана ҳозирги кунгача муомаладан чиқиб кетгани йўқ. Аксинча, “апелляция” сўзи хатто юридик атамалар сифатида кенг миқёсда юридик адабиётларда ва мавжуд қонунчиликда қўллани-либ келинмоқда.

Эндиликда “апелляция” атамаси қўйи суд қарорлари ва аж-римларининг қонуний, асосли ва адолатли эканлигини юқори суд инстанциялари томонидан текширилиши жараёнида ҳам қўлла-нилиб келинмоқда. Фуқаролик ишларини апелляция тартибида қайта кўриш институти жорий этилгандан то шу кунгача фуқаро-ларнинг бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш борасида самарали инстанция эканлигини кўрсатди. Аксарият фуқаролик ишларининг айнан апелляция тартибида кўриб ҳал этилаётганлиги, бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳи-моя қилиш мақсадида шахслар бошқа суд инстанцияларига қара-ганда кўпроқ апелляция инстанцияси судларига мурожаат қила-ётганликлари сабабли апелляция инстанцияси судлари фаолия-тида муайян қийинчиликлар, фуқаролик процессуал қонунчилик-ни қўллаш борасида тушунтириш талаб этиладиган ҳолатлар юзага кела бошлади. Шу муносабат билан Ўзбекистон Респуб-ликаси Олий суди Пленуми томонидан 2001 йил 1 июнда қабул қилинган “Фуқаро-лик ишларини апелляция, кассация ва назорат тартибида кўриш амалиёти ҳақида”ги 4-сонли қарори³ фуқаролик ишларини апелляция тартибида кўриш жараёнида юзага келган масалаларни тўла қамраб ололмаганлигини кўрсатди. 2004 йил 21 майда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг

¹ Энциклопедический юридический словарь. -М.: НОРМА. 1997. -22 с.

² Қонун номи билан. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси. 1997. № 3.

³ ИПС “НОРМА”

“Фуқаролик ишларини апелляция тартибида кўриш амалиёти ҳақида”ги¹ 5-сонли қарори қабул қилиниши муносабати билан эса Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2001 йил 1 июндаги “Фуқаролик ишларини апелляция, кассация ва назорат тартибида кўриш амалиёти ҳақида”ги 4-сон қарорининг апелляция инстанцияси судида ишларни кўриш амалиётига тааллуқли тушунтиришлари қисми ўз кучини йўқотди.

Таъкидлаш ўринлики, фуқаролик ишларини апелляция тартибида кўриш институти биринчи инстанция судларининг ҳал қилув қарорлари ҳамда ажримларининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатли эканлигини текшириб, улар томонидан йўл қўйилган камчиликларни ўз вақтида бартараф этишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Статистик маълумотларга қараганда, суд қарорларини кассация ёки назорат тартибида қайта кўришга қараганда суд ҳал қилув қарорлари ва ажримларини апелляция тартибида қайта кўриш кўпчиликни ташкил этмоқда. 2012 йилда апелляция, назорат тартибида бекор қилинган ҳал қилув қарорларининг улушларида тақсимланиши апелляция тартибида 996 та, назорат тартибида 265 тани ташкил этган.² Юқоридагилардан кўринадики, суд ҳал қилув қарорлари ва ажримлари кўпинча апелляция тартибида текширилади. Бу эса Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Судлар тўғрисида”ги қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига суд ҳал қилув қарорлари ва ажримларини апелляция тартибида қайта кўриш институтининг киритилгани бежиз эмаслиги, у давр талабидан келиб чиққанлиги ва мазкур инстанцияда иш юритиш ўзини ҳар томонлама оқлаётганлигидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли маърузаларида мамлакати-

¹ ИПС “НОРМА”

² Умумий юрисдикция судларининг 2011-2012 йил давомидаги иш фаолияти тўғрисида статистик маълумотлар тўплами. Ўзбекистон Республикаси Олий суди. –Тошкент, 2012.

мизда истиқлол йилларида суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш бора-сида амалга оширилган ишларга алоҳида тўхталиб, ушбу даврда фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш кафолатлари жиддий тарзда кучайтирилганлигини, ушбу кафолатдан фойдаланиш имкониятларини янада кенгайтиришни таъминлаш бўйича катта кўламдаги чора-тадбирлар амалга оширилганлигини таъкидлаб ўтди. Фуқаролик процессида апелляция институти жорий этилганлигининг аҳамияти тўғрисида тўхталиб, айнан ушбу даврда кассация инстанцияси ислоҳ қилиниб, суд ишларини қайта кўришнинг апелляция тартиби жорий этилгани ҳам муҳим янгилик бўлганлигини, мазкур ўзгаришларга мувофиқ эндиликда апелляция инстанцияси ишни янгитдан кўриб чиқишга юбормасдан, уни ўзи тўла ҳажмда кўриб чиқиши мумкинлигини баён этди.

Бугунги кунда фуқаролар қонуний кучга кирган биринчи инстанция суд қароридан норози бўлган тақдирда, ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини кассация инстанциясида, ўз адвокати иштирокида бевосита ҳимоя қилиш имконига эга бўлишди. Шу тариқа фуқароларнинг биринчи инстанция судларининг қарорларига нисбатан шикоятларини яширин, ёпиқ тарзда кўриб чиқиш тартиби батамом тугатилганини таъкидлаш лозим. Амалга оширилган ўзгаришлар таҳлили шуни кўрсатадики, жорий этилган янгиликлар биринчи инстанция судлари томонидан йўл қўйилган хатоларни ўз вақтида тузатиш, суд фаолиятида сансалорликка йўл қўймасликнинг муҳим кафолатига айланди.

Шу борада юқоридаги Концепцияда қуйидаги рақамларга эътибор қаратилган. Агар 2000 йилда суд хатоларининг деярли ярми назорат тартибида тузатилган бўлса, 2009 йил якунларига кўра, бундай ҳолатларнинг 85 фоиздан ортиғи апелляция ва кассация тартибида бартараф этилган.¹

Дарҳақиқат, статистик маълумотларга қараганда, суд қарорларини назорат тартибида қайта кўришга қараганда суд ҳал қи-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Қаримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги "Мамаклатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси" номи маърузаси // "Халқ сўзи" газетаси, 2010 йил 13 ноябрь, 220 (5135)-сон.

лув қарорлари ва ажримларини апелляция ёки кассация тартибида қайта кўриш кўпчиликти ташкил этмоқда. Масалан, туманлараро судларида ҳал қилув қарори чиқариб кўрилган ишлар сони 2010 йилда 259.497 тани, 2011 йилда эса 272.531 тани ташкил этгани ҳолда апелляция инстанциясида бекор қилинган ҳал қилув қарорлари 2010 йилда 1084 тани, 2011 йилда эса 997 тани ташкил этган. Апелляция инстанциясида ўзгартирилган ҳал қилув қарорлари эса 2010 йилда 293 тани, 2011 йилда 347 тани ташкил этган. Апелляция инстанциясида жами кўрилган ишлар сони эса 2010 йилда 4786 тани, 2011 йилда 5176 тани ташкил этган.¹ Шу ўринда қиёслаш учун қуйидаги маълумотни келтирамиз. 2010 йилда назорат инстанциясида бекор қилинган ҳал қилув қарорлари 384 тани, назорат инстанциясида ўзгартирилган ҳал қилув қарорлари 7 тани ташкил этган. Назорат инстанциясида жами кўрилган ишлар сони эса 2010 йилда 588 тани ташкил этган.

Айтиш мумкинки, бошқа хорижий мамлакатларнинг суд амалиётида апелляция институти ўзига хос ва Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик процессуал қонунчилигидан жиддий фарқ қиладиган жиҳатлари билан ажралиб туради. Мусулмон давлатларида фуқаролик ва жиноят ишлари ягона қози томонидан кўриб ҳал этилади. Унда халқ маслаҳатчилари, ассизлар, қасам ичганлар бўлмайди. Суд процесси шариат қоидалари, Қуръони Карим асосида амалга оширилади. Кўплаб мусулмон давлатларида қози ҳукми устидан шикоят қилинмайди. Лекин қозининг қарори устидан фақат энг юқори турувчи диний арбоб – имом, шайхул исломга ёки подшога шикоят билан мурожаат этиш мумкин бўлади.² Англо-саксон ҳуқуқий тизимидаги, хусусан, Англия давлати апелляция судларида иш юритиш тартиби ўзгача. Апелляция тартибида ишлар 24 та келиштирувчи судья иштирокида Қироллик суди аъзоси раислигида қироллик судида кўрилади. Судда иштирок этувчиларнинг барчаси бир хил ҳуқуқларга эга бўлиб, суд қарори кўпчилик овоз билан қабул қилинади.

¹ Умумий юрисдикция судларининг 2010 йил давомидаги иш фаолияти тўғрисида статистик маълумотлар тўплами. Ўзбекистон Республикаси Олий суди. –Тошкент, 2011.

² Страшун Б.А. Конституционное право зарубежных стран. –М.: Дело. 1998. –С. 76-77.

Қироллик суди ва юқори суд ҳал қилув юқоридан норози шахслар апелляция судига мурожат этади. Унинг таркибига лорд, канцлер, собиқ лорд-канцлерлар, лорд суд архивини сақловчи лорд бош судья, шунингдек 18 тагача лорд-апелляция суди судьялари кириши мумкин. Апелляция судини лорд – суд архивларини сақловчи бошқаради. Унинг таркибида жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича бўлимлар мавжуд бўлиб, иш коллегиял тартибида учта ёки ундан ортиқ судья томонидан кўриб ҳал этилади.

Болгарияда округ судлари – апелляция судлари ҳисобланади. Улар район судларининг биринчи инстанция сифатида чиқарган ҳал қилув қарори ва ажримлари устидан берилган шикоятни кўриб ҳал этадилар. Ҳарбий – апелляция судлари бутун мамлакат ҳудудидаги суд, яъни ҳарбий судларнинг қарорларини шикоят ва протестлар асосида текшириб чиқади. Болгария апелляция судларида фуқаролик, жиноят ва савдо ишлари бўйича бўлимлар мавжуд. Апелляция судининг умумий йиғилишида барча округ судларининг раислари қатнашадилар ва улар тенг овозга эга бўладилар.¹

Венгрия давлатида апелляция шикояти вилоят судлари томонидан кўриб чиқилади. Унинг таркибига раис, унинг уч нафар ўринбосари, ҳайъат раислари, кенгаш раислари, профессионал судьялар киради. Уларда жиноят, фуқаролик, хўжалик, меҳнат ва маъмурий ишлар бўйича ҳайъатлар мавжуд бўлиб, улар тааллуқлилигига қараб апелляция шикоятларини кўриб ҳал этадилар.² Ўз моҳиятига кўра, хорижий мамлакатларда апелляция судлари кассациядан фарқ қилади. Апелляция босқичида фуқаролик иши тўлиқ кўрилиб ҳал этилади. Кассация босқичида эса тарафлар билдирган эътироздаги ҳолатларгина кўриб ҳал этилади.

АҚШда ҳам судлар фаолияти бирмунча такомиллашган бўлиб, улар асосан ихтисослашган судлардан иборат. Хусусан, АҚШда 51 штатлар суди мавжуд бўлиб, уларнинг 33 тасида махсус апелляция судлари фаолият кўрсатади. Ушбу апелляция

¹ Чиркин В.Е. Государствоведение. –М.: Проспект. 1999. –С. 403-405.

² Страшун Б.А. Конституционное право зарубежных стран. –М.: Дело. 1998. –С. 598-601.

судлари ишларни биринчи инстанция сифатида кўрмайди, улар фақат берилган шикоятлар асосида ишларни апелляция таркибида кўриб ҳал этадилар.¹ АҚШ апелляция судлари штатлардаги энг юқори орган ҳисобланади ва кўп ҳолларда охириги инстанция суди ҳисобланади. Таъкидлаш жоизки, фақат фуқаролик ва жиноят ишларигина апелляция таркибида кўрилади. Апелляция суди судьялари штатларнинг губернатори томонидан Сенат розилиги асосида тайинланади.² Германия Федератив Республикаси (ГФР)да суд ҳайъатининг олий органи Федерал суд ҳисобланади ва у ихтисослашган бешта судни:

- 1) Федерал суд палатаси;
- 2) Федерал маъмурий суд;
- 3) Федерал молиявий суд;
- 4) Федерал меҳнат суди;
- 5) Федерал ижтимоий судни ўзида қамраб олади.

Ушбу судлар ўзларига тегишли соҳаларга оид ишлар билангина шуғулланадилар. Апелляцияда иш кўрилганда биринчи инстанция судидаги каби кўриб чиқилади. Ушбу шикоят ваколатли шахс томонидан белгиланган муддатда, ҳал қилув қарори кучга кирмай берилиши лозим.³

ГФР ва Австрияда энг юқори судлар Олий суд (Австрия) ва Федерал суд (ГФР) ишларни фақат ўз юритувига назорат тартибида кўриш учун қабул қилади. ГФРда ишлар апелляция тартибида иккинчи инстанция судида кўрилиши жараёнида тарафларга албатта адвокат бириктирилиши мажбурий ҳисобланади. Иккинчи инстанция судларида адвокатларнинг иштироки мажбурий бўлса-да, лекин ушбу адвокатларнинг вазифаларини бошқа шахслар, масалан, меҳнатга оид ишлар бўйича касаба уюшмаси ташкилотининг вакиллари ҳам олиб боришлари мумкин. Лекин ишларни назорат тартибида кўрувчи Федерал судларда эса тарафларнинг вакиллари сифатида фақатгина адвокатлар иштирок

¹ Муҳаммаджонов А. АҚШда суд тартиби / Ж. "Ўзбекистон ва ҳуқуқ". –Тошкент, 1996. 10-11 -сонлар. –Б. 27-29.

² Елисеев Н.Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран. –М. 2000. –С. 238-240.

³ Страшун Б.А. Юридическое право зарубежных стран. –М.: Дело. 1998. –С. 402-403.

этишлари талаб этилади. Германиянинг меҳнат ишлари бўйича Федерал судлари фаолияти алоҳида эътиборга лойиқдир. Мазкур судлар ҳақиқатда қонунчилик ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишни ривожлантириш мақсадида асосан қонун ижодкорлиги вазифасини амалга оширадilar.¹ Ҳатто Федерал меҳнат судлари қонун чиқарувчи органнинг қонунларни яратиш борасидаги камчиликларини тўғрилаш ва тўлдириш, яратилажак қонунларни мамлакатнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши учун мувофиқлаштириш каби ваколатларни ўз зиммасига олган.²

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, мамлакатимиз кенг кўламда олиб борилаётган суд-ҳуқуқ ислохотлари, биринчи навбатда, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали қонуний ҳимоя қилиш кўламини кенгайтириш, суд ишларини юритишнинг процессуал тартибини такомиллаштириш, одил судлов ҳимоясидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш ҳамда суд тизимининг қонунчилик асосларини ҳуқуқий демократик давлат талабларига мослаштиришни назарда тутди. Фуқаролик процессида апелляция тартибида иш юритиш фуқароларнинг суд ҳимоясига бўлган конституциявий ҳуқуқларини амалга оширишнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Ўз навбатида ушбу жараёнда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан, қолаверса қуйи судлар томонидан фуқаролик ишларини мазмунан кўриб ҳал қилиш борасида йўл кўйилган хато ва камчиликларни бартараф этиш нуқтаи назаридан фуқаролик ишларини апелляция тартибида қайта кўриш институти биринчи инстанция судларининг ҳал қилув қарорлари ҳамда ажримлари қонунийлиги ва асослигини текшириб, улар томонидан йўл кўйилган хато-камчиликларни бартараф эта бориб, одил судловнинг тўғри амалга оширилишини ҳамда фуқаролик ҳуқуқий муносабатларида қонунийлик мустаҳкамланишини таъминлашда муҳим ўрин тутди.

¹ Кисилев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. Учебник. –М.: Изд-во "Дело". 1999 г. -297 с.

² Мамашиддикова М.М., Насретдинова К.К. Судларни ихтисослаштириш – давр талаби. // «Давлат ва жамиятнинг демократик янгилаinish босқичида суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашнинг долзарб муаммолари» мавзусидаги илмий амалий конференция материаллари. –Тошкент., ТДЮИ. 2002 й., 27 ноябрь. 0.4 б.т.-Б.187-194.

II. ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ПРОКУРОР ИШТИРОКИНИНГ ТАКОМИЛЛАШТИРИЛИШИ

Жамиятни янгилаш ва демократлаштириш шароитида суд-хуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар, шубҳасиз фуқаролик суд ишларини юритишда прокурор иштирокига оид қонун ҳужжатларининг такомиллаштирилишига ўз таъсирини кўрсатди.

2001 йил 29 августда Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги янги таҳрирдаги Қонуни қабул қилинди ва унга прокурор ваколатига аниқлик киритадиган бир қанча ўзгартишлар киритилди. Хусусан, қонун билан белгиланган прокурорлик назорати объектлари қаторидан фуқаролар чиқарилди. Бинобарин, демократик жамиятда алоҳида фуқаролар эмас, балки уларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари қандай ҳимоя қилинаётгани прокурорлик назоратининг объекти ҳисобланиши таъкидланди.

Шунингдек, янги таҳрирдаги Қонунга кўра, прокурорларнинг ижро этиш учун мажбурий бўлган амрнома киритиш ваколатига барҳам берилди. Эндиликда Қонуннинг 37-моддасига кўра, протест, қарор, тақдимнома, ариза ва огоҳлантирув прокурор назорати ҳужжатлари сифатида белгиланди. Прокуратура органлари фаолиятини ташкил этиш ва улар фаолиятининг асосий принциплари борасида ҳам ўзгаришлар юз берди. Эндиликда вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар халқ депутатлари тегишли Кенгашларига, зарурат бўлган ҳолларда эса фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига қонунийликнинг ҳамда жиноятчиликка қарши курашнинг ҳолати тўғрисида ҳар йили ахборот берадилар (Қонуннинг 5-моддаси). Янги таҳрирдаги Қонунда Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг буйруқлари ва бошқа ҳужжатлари (индивидуал хусусиятга эга бўлган ҳужжатлар бундан мустасно) Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига зид бўлса, Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг қарори асосида бекор қилиниши илк бор мустаҳкамлаб қўйилди. Бу эса Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан чиқариладиган буйруқ ва бошқа ҳужжатларнинг қонунийли-

гини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги Қонунига асосан ўзгартириш ва қўшимча киритилиши¹ муносабати билан прокурорнинг фуқаролик процессидаги ҳуқуқий ҳолатида бирмунча ўзгаришлар юз берди. Хусусан, ФПКнинг 47-моддаси биринчи қисмидаги “ҳар бир ишнинг мазмуни юзасидан, шунингдек ишни кўриш вақтида келиб чиққан айрим масалалар бўйича ёзма ва оғзаки хулоса бериш” деган сўзлар “иш мазмуни юзасидан, шунингдек ишни кўриш вақтида келиб чиққан айрим масалалар бўйича ўз фикрини баён этиш” деган сўзлар билан алмаштирилди. Эндиликда прокурор фуқаролик процессида иштирок этар экан ҳар бир фуқаролик иши юзасидан ёзма ва оғзаки хулоса эмас, балки ўз фикрини баён этиши белгиланди. Бу эса мамлакатимизда суд тизимининг нуфузини оширишга қаратилган амалий чоралардан бири сифатида муҳим ўрин тутди. Зеро, иш юзасидан хулосани, яъни якуний тўхтамни фақат судгина чиқаришга ҳақли бўлади. Шунга мувофиқ равишда ФПКнинг “Прокурорнинг хулосаси” деб номланган 199-моддаси “Прокурорнинг фикри” деб номланди. Шунингдек, Фуқаролик процессуал кодексига прокурор ваколатларини чеклашга қаратилган бир қатор нормалар ҳам киритилди. Чунончи, ФПКнинг 352-моддасига кўра, назорат тартибида протест келтириш ваколатига эга бўлган прокурор ва унинг ўринбосарлари суд қарорлари ижросини тўхтатиш ҳуқуқига эга бўлмасликлари белгиланди.

Бундай қоида бошқа янги ўзгартишлар қаторида судларнинг мустақиллигини таъминлаб, суд ва прокуратура ваколатлари ўртасидаги тегишли мувозанатни ўрнатишга ёрдам беради. Ундан ташқари, мазкур қоида суд процессида прокурор билан адвокатнинг тенг ҳуқуқлилигини таъминлашга ҳам замин яратади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2005 йил 28 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишга бағиш-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 йил, 4-2--сон, 11-модда.

ланган дастурий маърузаларида прокуратура органларининг суд жараёнига аралашувини жиддий чеклаш бўйича қонунчилик нормаларига зарур ўзгартишлар киритилганлигини, бугунги кунда суд жараёнида тортишув тамойили, яъни прокурор билан адвокат ҳуқуқларининг тенглиги таъминланаётганлигини алоҳида таъкидлаган.¹ Маълумки, узоқ вақтлар мобайнида прокурор назорати амалиётида бирон-бир шахснинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиб, фуқаролик ишларини қўзғатиш борасидаги прокурорнинг у ёки бу ҳуқуқлари чекланиши кузатилмаган эди.

Эндиликда эса мавжуд миллий қонунчилигимиз прокурорнинг фуқаролик процессида иштирок этиш, ушбу жараёндаги процессуал ҳуқуқий ҳолатига доир қонунчиликни либераллаштириш йўналишида ривожланмоқда. Хусусан, 2001 йил 29 августда қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунига прокурор ваколатига аниқлик киритадиган ўзгартишлар киритилди. Қонуннинг 26-моддасига кўра, фуқаронинг суд тартибида ҳимоя қилинадиган ҳуқуқ ва эркинликлари бузилса, лекин фуқаро соғлиғига, ёши ёки бошқа сабабларга кўра судда ўз ҳуқуқ ва эркинликларини шахсан ҳимоя қилиш имкониятига эга бўлмаса, даъвони прокурор тақдим этиши ва судда қувватлаши белгилаб қўйилди. Шу каби ўзгартиш ва қўшимчалар мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизимини ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми сифатида чуқур ислоҳ этиш ва эркинлаштириш бўйича янги концепция ҳаётга татбиқ қилинганлигидан далолат беради.² Дарҳақиқат, жамиятни демократлаштириш ва янгилашнинг ҳозирги босқичида, яъни мамлакатда бозор муносабатларини тартибга солишнинг муҳим ҳуқуқий асослари, фуқаролар ва хўжалик юритувчи субъектларни суд-ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш институти ривожланаётган бир пайтда прокурорнинг фуқаролик процессидаги иштирокини тартибга солиш, унинг ваколатларини аниқлаштириш тақозо этилмоқда. Ҳуқуқий адабиётларда

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. – Тошкент.: Ўзбекистон, 2005. –Б. 174-222.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2007. – 34 б.

хам айрим тоифадаги ишлар бўйича прокурорнинг судга даъво аризаси билан муружаат қилиши мумкин эмаслиги таъкидлаб келинган. Масалан, никоҳдан ажратиш тўғрисидаги,¹ ота-оналик тўғрисидаги ёзувлар юзасидан низолашиш тўғрисидаги,² маъмурий жаримани солиш тўғрисидаги қарорнинг қонунийлигини текшириш тўғрисидаги³ ишлар шулар жумласидандир. Мазкур ишларнинг прокурор томонидан кўзғатилиши мақсадга мувофиқ эмаслиги оила муносабатлари бошқа муносабатларга қараганда шахсий ва ошкор қилиб бўлмаслиги билан⁴, маъмурий жаримани солиш тўғрисидаги қарор устидан эса прокурор умумий назорат тартибида протест келтириши мумкинлиги билан асослашга ҳаракат қилинган. Лекин мамлакатимиз фуқаролик процессуал қонунчилигида қандай ҳуқуқ ва қонуний манфаатлар бузилганда прокурор судда фуқаролик ишини кўзғатиш ҳуқуқига эга бўлиши белгилаб қўйилмаган. Ҳуқуқшунос олим Б.В.Кравцов фуқаролик ишларини кўзғатиш бўйича прокурор ишларини яхши йўлга қўйиш, ўз фаолиятини аниқ бир мақсадга йўналтиришни таъминлаш учун прокурорнинг судда қандай тоифадаги ишларни кўзғатишга ваколатли бўлиши ҳақидаги қондани қонунчиликка киритилишини таклиф қилади.⁵ Лекин В.Н. Аргунов мазкур фикр билан келишмайди ва прокурор ҳар доим фуқаролик ишини кўзғатиш ҳуқуқига эга бўлиши ва бу прокурор ваколатининг ажралмас элементи эканлигини билдиради.⁶ Бироқ фикримизча, прокурорнинг судда фуқаролик ишларини кўзғатиш бўйича ваколатлари доирасининг белгиланмаслиги судда ишга дахлдор бўлмаган тарафни алмаштириш ҳолатларининг кўпайишига, суд процессларида тарафлар фойдаланадиган эркин ҳуқуқ принципларини у ёки бу даражада чекланишига олиб келиши мумкин. Қолаверса, бу ҳо-

¹ Тертышников В.К. Процессуальные средства укрепления семьи в производстве о расторжении брака: Автореф. дис. канд. юрид. наук. –Харьков, 1972. – 11 с.

² Комментарий к Кодексу о браке и семье РСФСР. –М.: 1971. –89 с.

³ Боннер А.Т., Квиткин В.Т. Судебный контроль в области государственного управления. –М., 1973. –39 с.

⁴ Чечот Д.М. Социология брака и развода. –Л.: 1973. –6 с.

⁵ Кравцов Б.В. Предъявление прокурором исков - важная форма защиты прав и интересов граждан // Сов. государство и право, 1966. № 1. -С. 67-88.

⁶ Аргунов В.Н. Участие прокурора в гражданском процессе. – М.: МГУ, 1991. -91 с.

лат моддий ҳуқуқий муносабат субъектларининг биринчи навбатда ўзлари қайғуришлари, жон куйдиришлари лозим бўлган ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларининг ҳимоясига эътиборсиз муносабатда бўлишларини олдини олади, фуқаролар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларга мансабдор шахснинг (бу ўринда прокурор назарда тутилмоқда) ўринсиз аралашувига чек қўяди. Зеро, қонунда ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини шахсан ўзи суд орқали ҳимоя қилиши учун кенг имкониятлар яратилган.

Ундан ташқари, айрим фуқаролар прокурор орқали фуқаролик ишларини қўзғатишда бошқа мақсадларни, хусусан, суд харажатларини тўламаслик, суд муҳокамасида прокурорнинг обрўсидан фойдаланиш кабиларни кўзлашлари сир эмас. Шунинг учун ҳам прокурор қонун ҳужжатларида назарда тутилган фуқаролик ишинигина қўзғатишга ваколатли бўлиши мақсадга мувофиқ бўлади. Бу борада МДХга аъзо давлатлар фуқаролик процессуал қонунчилигининг таҳлили шуни кўрсатадики, аксарият давлатлар қонунчилиги прокурор томонидан тақдим этилаётган даъво аризаларига манфаати ҳимоя қилинаётган шахснинг маълум бир сабабларга кўра судда ўз ҳуқуқларини шахсан ҳимоя қилиш имкониятига эга бўлмаслигини тасдиқловчи ҳужжатлар илова қилиниши каби талабларни белгилайди. Хусусан, Россия Федерацияси ФПКнинг 45-моддасига кўра, агар фуқаро соғлиғи, ёши, муомалага лаёқатсизлиги ва бошқа узрли сабабларга кўра судга ўзи шахсан мурожаат қила олмасигина ариза прокурор томонидан тақдим этилиши ҳақидаги қонунда мустаҳкамлаб қўйилган.¹

Шу ўринда россиялик ҳуқуқшунос олимлар мазкур қонундан шарҳлаб, фуқаронинг қонуний ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги прокурор аризасида фуқаронинг ўзи судга мурожаат қила олмаслигини асословчи ҳолатлар мавжуд бўлиши лозим. Кодексда фуқаронинг судга шахсан ўзи мурожаат қила олмаслигининг узрли сабаблари белгиланган

¹ Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации (по состоянию на 20 сентября 2008 года) –Новосибирск: Сиб. унив. Изд-во, 2008. -С. 36-37.

рўйхатнинг мавжуд эмаслиги прокурорнинг даъво аризани тайёрлаш жараёнида қонуннинг юқоридаги талабларини бажариш мажбуриятидан озод қилмайди. Мазкур ҳолатларнинг узрли ёки узрсиз эканлигини баҳолаш ҳуқуқи судларга берилган бўлиб, прокурор томонидан қонуннинг ушбу талабига риоя қилмаслик унинг аризасини суд томонидан ҳаракатсиз қолдирилишига олиб келади, деб таъкидлайдилар.¹

Фуқаролик ишини кўзғатиш борасидаги прокурор ҳуқуқларининг чекланиши Беларусь Республикаси ФПКда ўз ифодасини топган. Хусусан, ушбу Кодекснинг 81-моддасига кўра, агар Беларусь Республикасини, унинг маъмурий-ҳудудий бирлигини, шунингдек юридик шахслари ва фуқароларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун талаб этиладиган бўлса, прокурор фуқаролик ишини кўзғатиш тўғрисидаги ариза билан мурожаат қилишга ҳақли бўлиши белгиланади.² Шунингдек, Қозоғистон Республикаси ФПКнинг 55-моддасига мувофиқ, прокурор томонидан фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги даъво манфаатдор шахснинг илтимосига кўра, агар у узрли сабабларга кўра судга ўзи шахсан мурожаат қила олмасагина тақдим этилиши мумкин.³ Худди шундай қоида Молдова Республикаси ФПКнинг 71-моддасида ҳам мустаҳкамлаб қўйилганлигини кўришимиз мумкин.⁴

¹ Тихонова Ю.В. К вопросу о процессуальном положении прокурора как участника гражданского процесса. // Юридический аналитический журнал. 2003. № 2. - 84 с.; Садовщикова А.И. Участие прокурора в гражданском процессе, для защиты прав и интересов других лиц. // Право: Теория и Практика. 2003, № 4.; Ярыгин А.Ю. К вопросу о правовых возможностях прокурора в гражданском судопроизводстве. // Ж. "Право:Теория и Практика" 2003. № 16.

² Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11 января 1999 года. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 1999 г., № 18-19, 2/13.

³ Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 1999 года. Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г. № 18, ст. 644.

⁴ Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова. от 30 мая 2003 года N225-XV. (В редакции Законов РМ N399-XV от 16.10.2003 г., N544-XV от 19.12.2003 г., Постановления КС N 2 от 19.02.2004 г., Законов N573-XV от 26.12.2003 г., N303-XV от 23.09.2004 г., №60-XVI от 28.04.2005 г., №154-XVI от 21.07.2005 г., №205-XVI от 28.07.2005 г., №335-XVI от 16.12.2005 г., N244-XVI от 21.07.2006 г.) (Monitorul Oficial N 111-115 от 12 июня 2003 года) Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова № 225-XV от 30 мая 2003 года вводится в действие с 12 июня 2003 года.

Мамлакатимиз фуқаролик процессуал қонунчилиги эса юкоридаги қоидалардан фарқли равишда прокурорнинг бошқа шахслар ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида ҳар қандай ҳолатда ҳам судга ариза билан мурожаат қилиши мумкинлигини белгилайди (ФПКнинг 46-моддаси). Лекин янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни 26-моддаси фуқаронинг соғлиғи, ёши ёки бошқа сабабларга кўра судда ўз ҳуқуқ ва эркинликларини шахсан ҳимоя қилиш имкониятига эга бўлмасагина, прокурорнинг судга даъво билан мурожаат қилиши каби талабларни белгилайди. Бу эса прокурорнинг фуқаролик процессидаги иштироки доирасини аниқлаб берадиган норма ҳисобланади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий, сиёсий ва суд-ҳуқуқ ислохотлари шароитида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Шундай экан, фуқароларнинг, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларининг ҳимоясини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш вазифаси юклатилган прокурорларнинг фуқаролик ишларини судда кўриш ва ҳал этиш жараёнидаги иштироки муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Прокуратура тўғрисида”ги ва “Судлар тўғрисида”ги қонунларининг қабул қилиниши, фуқаролик суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонунчилигидаги ўзгаришлар, шу жумладан, судларнинг ихтисослашуви ва суд қарорларини текширишда апелляция институтининг жорий қилинганлиги фуқаролик ишларини кўришда прокурор иштирокининг самарадорлиги ва таъсирчанлигини оширишни тақозо этмоқда. Шундай экан, бизнинг фикримизча, судларда прокурор ваколатини малакали таъминлаш ҳамда унинг мазкур жараёндаги вазифаларини аниқ белгилаш мақсадида фуқаролик процессуал қонунчилигида прокурор кўзғатиши мумкин бўлган фуқаролик ишларининг рўйхатини белгилаш ва бу борада чет эл давлатларининг илғор қонунчилик тажрибасини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

III. ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА БУЙРУҚ ТАРТИБИДА ИШ ЮРИТИШ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2000 йил 14 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг суд тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони¹га асосан, судлар ихтисослашувининг жорий этилиши, яъни умумий юрисдикция судларининг фуқаролик ишларини ҳамда жиноят ишларини кўриб чиқадиган судларга ажратилиши фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимояси кафолатларини янада кучайтиришга, судларда фуқаролик ишларининг қонунларга қатъий амал қилган ҳолда, сифатли, тўғри ва ўз вақтида кўриб чиқилишини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Судлар тўғрисида”ги Қонуни² эса мустақиллик йилларида суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш борасидаги орттирилган тажрибадан хулоса чиқарилган ҳолда судлар фаолиятининг янада демократлашуви ва такомиллашуви учун шароит яратиб берди. Лекин фуқаролик ишлари бўйича судларга келиб тушаётган ишлар ҳажмининг ортиб бориши ўз соҳасининг мутахассиси бўлган ихтисослашган суднинг судьялари олдида ҳам бир қатор муаммоларни вужудга келтирмоқда. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, фуқаролик ишларининг ҳажмини фақат судьялар сонини (штатини) кўпайтириб бориш орқали камайтириш ҳар доим ҳам мақсадга мувофиқ бўлавермайди. Мавжуд муаммоларни фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилиш тартибини белгиловчи фуқаролик процессуал қонунчилики янада такомиллаштириш ва бу борада хорижий давлатларнинг илғор қонунчилик тажрибасидан фойдаланган ҳолда ҳал қилишга эришиш лозим.

Таъкидлаш ўринлики, бошқа МДХ таркибига кирувчи мамлакатлардаги сингари, Ўзбекистонда ҳам фуқаролик ишлари бўйича судлар томонидан кўрилаётган ишларнинг ҳажми ортиб бориши

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2000. № 3. 30-модда.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2000. № 11. 155-модда.

кузатилади. Шу ўринда қуйидаги статистик маълумотларга эътибор қаратамиз. Агар 2009 йилда фуқаролик ишлари бўйича туманлараро судларига жами келиб тушган фуқаролик ишларининг сони 260690 тани ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2010 йилда 298578 тани, 2011 йилда эса жами тамомланган ишларнинг сони 305227 тани ташкил этган.¹

Ўзбекистон Республикаси судлари томонидан кўриб чиқилаётган фуқаролик ишлари ҳажмининг ортиб бораётганлиги фуқаролик ишларини кўзғатиш босқичида, ишларни кўриш ва ҳал қилиш жараёнида процессуал муддатларга риоя қилиш масалаларида, суд ҳал қилув қарорлари устидан шикоят бериш ва суд қарорларини ижро этиш босқичида айрим муаммоларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Ҳозирда судлар томонидан процессуал ҳуқуқ нормаларига тўла риоя қилмасдан қарорлар қабул қилиш, ишларни лозим даражада тайёрламасдан фуқаролик ишларини судда мазмунан ҳал қилишга киришиш ҳамда айрим ҳолларда суд муҳокамасида иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларни суд мажлиси вақти ва жойи тўғрисида хабардор қилмасдан ишни кўриш ҳоллари учрамоқда.

Фуқароларнинг суд орқали ҳимояланишга бўлган ҳуқуқларини амалга оширишлари учун қўшимча қулайликлар яратиш ҳамда даъво аризалари ва шикоятларни қабул қилиш ҳамда уларни кўриб чиқиш борасидаги дастлабки жараёнларни янада соддалаштириш² мақсадида фуқаролик ишларини судда кўриш ва ҳал қилишнинг бир мунча соддалаштирилган тартиби **“Буйруқ тартибида иш юритиш”** (ФПКнинг 20¹ боби) жорий этилди. Мазкур институт мамлакатимиз фуқаролик процессуал қонунчилигига **“Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”**ги Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 12 декабрдаги Қонуни билан киритилди³ ва

¹ Умумий юрисдикция судларининг 2011 йил давомидаги иш фаолияти тўғрисида статистик маълумотлар тўплами. Ўзбекистон Республикаси Олий суди. –Тошкент, 2012.

² Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. –Тошкент.: Ўзбекистон. -32 б.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004, № 1-2, -18-модда.

hozirda sud amaliyotida samarali tarzda qullanib kelinmoqda. Endilikda fuqarolik sud ishlarini yuritish tug'risidagi qonun hujjatlari davvo tartibidagi ishlar, organlar va mansabdor шахslарning хатти-харакатлари (qarorlari) ustidan berilgan shikoyatlar buyicha ishlar hamda alohida tartibda yuritiladigan ishlar bilan bir vaqtda buyruq tartibidagi ishlarни ham k'urib chiqish va hal etish tartibini belgilaydi (FPKning 2-moddasi).

FPKning 238¹-moddasida sud buyrug'iga nisbatan ta'rif berib utilgan. Unga k'ura, sud buyrug'i undiruvchining pul mablag'larini undirish tug'risidagi eki k'uchar mol mulkни nizosiz talablar buyicha qarzdordan talab qilib olish tug'risidagi arizasi buyicha sudyaning sudda ishni k'urmасdan chiqargan хужатидир.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг "Buyruq tartibida ish yuritishni tartibga soluvchi qonun normalарini qullashning айрим масалалари tug'risida"ги 2006 йил 3 февралдаги 4-сонли qarorining 1-bandida sud buyrug'i birинчи инстанция суди томонидан қабул қилинадиган qarorларning alohida бир тури бўлиб, FPKning 238²-moddasida k'ursatilgan talablar юзасидан суд мухокамаси талаб қилинмайдиган ishlar buyicha chiqarilib ва у ижро хужжати кучига эга эканлиги хақида тушунтириш берилади.¹

"Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун хужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш tug'risida"ги Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 12 декабрдаги Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларга мувофиқ суд buyrug'ини chiqarish buyicha қуйидаги talablari ўз ифодасини топган эди:

1) агар талаб нотариал тасдиқланган битимга асосланган бўлса;

2) агар талаб ёзма битимга асосланган ва жавобгар томонидан тан олинган бўлса;

3) агар вояга етмаган бола учун алиментлар undirish хақидаги, оталикни белгилаш билан eки учинчи шахslарning жалб

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Ахборотномаси. 2006. № 1.

этиш зарурияти билан боғлиқ бўлмаган талаб арз қилинган бўлса (ФПКнинг 238²-моддаси).

Шу ўринда, амалиёт ходимлари ҳам Фуқаролик процессуал кодексига киритилган суд буйруғи институтининг аҳамияти ҳақида гапириб, муқаддам ундирувчининг пул маблағларини ундириш тўғрисидаги ёки кўчар мулкни низосиз талаблар бўйича қарздордан талаб қилиб олиш тўғрисидаги аризалари бўйича ҳам фуқаролик иши юритилганлигини, ҳар иккала тараф суд мажлисига чақирилиб иш ҳал қилинган бўлса, қонун қабул қилинган, мазкур тоифадаги аризалар бўйича судья ишни кўрмасдан суд буйруғи чиқариш ваколатига эга бўлганлигини, бу ўз навбатида, фуқаролар ўртасидаги низоли бўлмаган фуқаролик муносабатларини ортиқча сансалорликларсиз тартибга солиш имкониятини яратганлигини таъкидлайди.¹ Дарҳақиқат, фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилиш тартибини белгилловчи фуқаролик процессуал қонунчиликни янада такомиллаштириш мақсадида фуқаролик ишлари бўйича судларга келиб тушаётган даъво аризалари, ариза ва шикоятларни қабул қилиш ҳамда уларни кўриб чиқиш борасидаги дастлабки жараёнларни имкони борича соддалаштириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилиши бежиз эмас. Зеро, фуқаролик ишларини кўриб чиқишнинг дастлабки жараёнларини соддалаштириш судьялар юритувидаги иш юкламаларининг камайишига олиб келади.

Маълумки, суд тизимини молиялаштиришдаги ўзига хослик ҳамда штат бирлигининг белгиланганлиги муайян даражада судьяларнинг иш юкламаларининг кўпайишига ўз таъсирини кўрсатиши мумкин. Процессуал ҳуқуқ тизимида нисбатан янги институт бўлган суд буйруғи эса айнан судьянинг нисбатан юқори бўлган иш юкламаларини камайтиришга, бузилган ҳуқуқларнинг тез ва соддалаштирилган шаклда ҳимоя қилинишига эришиш учун хизмат қилади. Бинобарин, муқаддам ундирувчининг пул маблағларини ундириш тўғрисидаги ёки кўчар мол-мулкни низосиз

¹ Ёдгоров Х.Б. Суд буйруғи: суд ислохотлари самараси Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ахборотномаси. 2003 йил, 4-сон.

талаблар бўйича қарздордан талаб қилиб олиш тўғрисидаги аризалари юзасидан ишлар суд мажлисида, алоҳида процессда ҳал қилинган бўлса, эндиликда низосиз бўлган мазкур тоифадаги ишлар судья томонидан ишни мазмунан кўрмасдан, мавжуд ҳужжатлар асосида суд буйруғи чиқариш орқали ҳал этилмоқда. Бу эса, ўз навбатида фуқаролар ўртасидаги низоли бўлмаган фуқаролик муносабатларини ортиқча сансалорликларсиз тартибга солиш имкониятини яратади. Ш.Ш. Шорахметовнинг таъкидлашича, айрим ишлар бўйича суд амалиётини умумлаштириш шуни кўрсатмоқда-ки, бир қанча фуқаролик ишларини, тарафлар ўртасида низо бўлмай ёки жавобгар талабни тан олса-да, судда қўзғатиш, процессуал қонунларда кўрсатилган қоидаларни татбиқ этиш каби талабларга риоя қилинган ҳолда кўришга тўғри келмоқда. Фуқаролик ишларининг юқорида кўрсатилган айрим турларини суд буйруғи тартибида кўриш манфаатдор шахсларнинг қонунларда белгиланган процессуал ҳуқуқларини поймол қилмаган ҳолда, иш қўзғатмасдан, аризани ҳал этиш имконини берди. Фуқаролик ишларини кўриб ҳал этишнинг бу тартиби иш кўришни осонлаштириш билан бир қаторда шахсларнинг қонуний ҳуқуқларини кафолатлайди.¹

Шу ўринда суд буйруғини қўллаш тарихига мурожаат қиладиган бўлсак, суд буйруғини қадимги рим ҳуқуқида, Австрия, Германия ҳамда Россия суд ишларини юритиш амалиётида ҳам кўришимиз мумкин. XIX асрда эса айрим Европа мамлакатларининг процессуал ҳуқуқида низосиз ҳужжатлар бўйича пул ундириш институтлари пайдо бўла бошлади. Манбааларда таъкидланишича, буйруқ тартибида иш юритиш мажбурий ижро этиш ишлари кўринишида XX аср бошларида Россияда ҳам мавжуд бўлган.²

Адабиётларда буйруқ тартибида иш юритиш нисбатан қадимий институтлардан бири эканлиги эътироф этилса-да, бироқ суд буйруғи ва буйруқ тартибида иш юритишнинг моҳияти тўғриси-

¹ Шорахметов Ш.Ш. Суд буйруғи институти самарали иш юритиш туридир // *Нуқд ва бурч*. 2006. № 3. – 13 б.

² *Гражданское процессуальное право: Учебник / С.А. Алехина, В.В. Блажеев и др.* Под ред. М.С. Шакарян. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 298 с.

даги масала фуқаролик процессуал ҳуқуқ назариясида ҳозиргача баҳсли бўлиб келаётганлиги юридик адабиётларда алоҳида таъкидланади. Хусусан, В.И.Решетняк ва В.Н.Поляковлар буйруқ тартибида иш юритишни фуқаролик суд ишларини юритишининг мустақил тури деб ҳисобласа¹, Н.А.Чечина ва М.А.Череминлар эса суд буйруғини “энгиллаштирилган иш юритиш” деб ҳисоблайдилар.² В.В. Ярков эса аксинча, ушбу иш юритиш тартиби процессуал доирадан ташқарида, деган фикрни илгари суради.³

Бизнинг фикримизча, буйруқ тартибида иш юритишни талабнинг низоли ёки низосизлигини белгилаш орқали ундирувчининг ҳуқуқларини тез фурсатларда ҳимоя қилиш мақсадида судья томонидан амалга ошириладиган фуқаролик суд иш юритишининг алоҳида тури сифатида кўриш лозим. Лекин ушбу суд ишларини юритиш турида чиқариладиган суд буйруғи ўзининг таркибий қисми, тузилиши ва мазмун-моҳияти билан одил судлов ҳужжати ҳисобланган суд ҳал қилув қарорларидан жиддий фарқ қилади.

Бинобарин, буйруқ тартибидаги ишлардан ташқари бошқа барча суд ишларини юритиш турларида фуқаролик ишлари суд мажлисида мазмунан кўриб ҳал қилиниши ва одил судлов ҳужжати сифатида ҳал қилув қарорининг чиқарилиши мумкин бўлади. Лекин шундай бўлса-да, суд буйруқлари ўзига хос бўлган куйидаги белгилари билан суд қарорларидан фарқланади:

Биринчидан, суд буйруғи ишни мазмунан кўрмасдан, мавжуд ёзма ҳужжатлар асосида чиқарилади. Судья ушбу ҳолатда гувоҳ кўрсатмаларини, эксперт хулосаларини текширмайди, тарафларнинг тушунтиришлари ва учинчи шахсларнинг баёнотларини эшитмайди.

Иккинчидан, буйруқ тартибида иш юритиш жараёнида тарафлар сифатида ундирувчи ва қарздор эътироф этилади.

¹ Қаранг: Решетняк В.И., Черных И.И. Заочное производство и судебный приказ в судебном процессе. –М., 1997. -63 с.; Поляков И.Н. Приказное производство: понятие и правовая природа // Актуальные проблемы правопорядка. –М.; 2001.

² Қаранг: Черемин М.А. Приказное производство в российском гражданском процессе. М.; 2001. –С. 77-78; Гражданский процесс: Учебник / Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чичериной, Д.М. Чечота. –М., 2001. 313 с.

³ Қаранг: Гражданский процесс Под ред. В.В. Яркова. –М., 1999 -С-212-213.

Учинчидан, суд буйруғи фақат қонунда белгиланган асослар (ФПКнинг 238²-моддаси) мавжуд бўлгандагина чиқарилади. Суд буйруғи низосиз талаблар юзасидан чиқарилиб, қонунда белгиланмаган асослар юзасидан чиқарилиши мумкин эмас.

Тўртинчидан, суд буйруғини чиқариш учун қатор шартлар мавжуд бўлиши талаб этилади. *Биринчи шарт* шундан иборатки, ундирувчи суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги ариза билан бирга қарздорнинг ўз зиммасига олган мажбуриятини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этиши шарт. *Иккинчи шарт*, тақдим этилган ҳужжатлар ишнинг моҳиятини ўзида тўлақонли акс эттириши лозим. *Учинчи шарт*, низонинг мавжуд бўлмаслиги.

Бешинчидан, суд буйруғи ижро ҳужжати кучига эга бўлиб, суд ҳужжатларини ижро этиш учун қонунда белгиланган тартибда амалга оширилади.

Буйруқ тартибида иш юритиш институтининг амалга киритилиши муносабати билан судларда даъво тартибида кўриладиган ишларнинг сони бирмунча камайганлиги кузатила бошлади. Масалан, болалар таъминоти учун алимент ундириш ҳақидаги ишлар бўйича ҳал қилув қарори чиқарилиб кўрилган ишларнинг сони 2003 йилда 13.928 тани ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2004 йилда 6.727 та, 2005 йилда 3.427 та, 2006 йилда эса 3.272 тани ташкил этган. Ушбу тоифадаги ҳал қилув қарори чиқарилиб кўрилган ишлар сонининг йил сайин камайиб бораётганлиги, энг аввало буйруқ тартибида иш юритиш институтининг амалда самара бераётганлиги билан изоҳланади. Қолаверса, биргина 2005 йилда фуқаролик ишлари бўйича Тошкент шаҳар туманлараро судлари томонидан чиқарилган 1153 та суд буйруғидан фақатгина 10 таси бекор қилинганлиги ҳам юқоридаги фикримизни тасдиқлайди.

Шундай қилиб, буйруқ тартибида юритиладиган ишларнинг фуқароларни ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини тез ва соддалаштирилган усулда ҳимоя қилишдаги аҳамиятини эътиборга олган ҳолда суд буйруғини чиқариш бўйича талаблар доирасини кенгайтиришни тақозо этди. Фуқаролик процессуал қонунчилигини

янада такомиллаштириш ва суд буйруғи тартибида иш юритиш доирасини кенгайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан "Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 238²-моддасига ўзгартиш ва қўшимча киритиш тўғрисида"ги қонун лойиҳаси ишлаб чиқилди ва қонунчилик ташаббуси тартибида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига киритилди. Мазкур қонун лойиҳаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил 27 ноябрда қабул қилинди. Қонун Олий Мажлис Сенати томонидан 2008 йил 27 март куни маъқулланди ва 2008 йилнинг 9 апрелида матбуотда эълон қилиниб, кучга кирди.

"Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 238²-моддасига ўзгартиш ва қўшимча киритиш тўғрисида"ги қонун билан Фуқаролик процессуал кодексининг суд буйруғини чиқариш бўйича талаблар рўйхатини белгиловчи 238²-моддаси 2-бандига ўзгартиш киритилиб, агар талаб ёзма битимга асосланган ва қарздор томонидан тан олинган бўлса, шу жумладан, агар коммунал хизматлар тўлови бўйича қарзни ундириш ҳақидаги талаб арз қилинган бўлса суд буйруғи чиқарилиши белгиланди.

Маълумки, даъволи ишлардан фарқли равишда буйруқ тартибида иш юритишда даъвогар ва жавобгар иштирок этмайди. Буйруқ тартибида иш юритиш жараёнида тарафлар сифатида ундирувчи ва қарздор эътироф этилади. Кодексда суд буйруғига нисбатан берилган таърифдан келиб чиқиб, ушбу иш юритишда ундирувчи ва қарздор ишда иштирок этувчи тарафлар эканлигини англаш қийин эмас. Шундай экан, ФПКнинг 238²-моддаси 2-банди аввалги таҳриридаги "жавобгар" сўзи "қарздор" деб ўзгартирилиши мантиқан тўғри ҳисобланади.

Ҳеч кимга сир эмаски, суд амалиётида коммунал тўлов билан боғлиқ фуқаролик ишлари кўпчиликни ташкил этмоқда. Таъкидлаш жоизки, шу кунгача ушбу тоифадаги фуқаролик ишлари даъво тартибида кўрилар ва уларни кўриш учун кўп вақт талаб қилинар эди. Чунки ушбу тоифадаги ишлар бўйича судьялар процессуал қонунчиликнинг умумий талабларига мувофиқ суд муҳо-

камасини ўтказишлари лозим эди. Бу эса ортиқча суд харажатларини, шу жумладан, суд чақирув қоғозлари, қоғоз, ижро варақалари, почта ва бошқа харажатларни талаб этади. Ўз навбатида, таҳлиллар коммунал хизматлар тўлови бўйича қарзни ундириш ҳақидаги талаблар юзасидан суд буйруғи чиқарилиши сарфланадиган харажатларни 1/3 қисмга қисқартиришни, шу билан бирга мазкур ишларни кўриш тартибини енгиллаштиришини кўрсатмоқда. Худди шу каби ҳолатларни ходим ҳисобига ёзилган, лекин тўланмаган иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловларни ундиришга оид фуқаролик ишлари бўйича ҳам келтириш мумкин. Маълумки, Меҳнат кодексининг “Меҳнатга ҳақ тўлаш муддатлари” деб номланган 161-моддасига кўра, меҳнатга ҳақ тўлаш муддатлари жамoa шартномаси ёки бошқа локал норматив ҳужжатда белгиланади ва ҳар ярим ойда бир мартадан кам бўлиши мумкин эмас. Таъкидлаш жоизки, иш берувчи томонидан ходимга иш ҳақини тўлаш муддатларининг бузилиши ходим ва унинг оила аъзолари ҳуқуқларини бузиб, нормал ҳаёт кечиришига жиддий таҳдид солади.

Меҳнат кодексининг 260-моддасига кўра, якка меҳнат низолари, хусусан иш ҳақини ундириш ҳақидаги ишлар меҳнат низолари комиссиялари томонидан ҳам кўриб чиқилиши мумкин бўлса-да, лекин аксарият ходимлар иш ҳақини ундириш ҳақидаги даъво аризаси билан судга мурожаат қиладилар. Бу эса, судларда кўрилаётган даъво тартибидаги ишларнинг сонини ҳамда судьялар иш юкламаларининг кўпайишига сабаб бўлмоқда эди. Зеро, бу тоифадаги ишлар бўйича даъво талабларининг судлар томонидан асосан қаноатлантирилаётганлиги уларнинг низосиз эканлигини кўрсатади. Масалан, 2006 йилда республика судлари томонидан иш ҳақини ундириш тўғрисида кўриб ҳал қилув қарори чиқарилган ишларнинг сони 26.200 тани ташкил этган бўлиб, шундан 25.878 таси, яъни 98,8 фоизи бўйича даъво талаблари қаноатлантирилган.

Шунингдек, 2007 йилнинг биринчи ярмида республика судлари томонидан кўрилган ушбу тоифадаги 9.673 та фуқаролик

ишининг 9.639 таси, яъни 99,6 фоизи бўйича даъво талаблари қаноатлантирилган. Таҳлиллар иш берувчи ходимнинг меҳнатига тегишли миқдорда ва ўз вақтида ҳақ олиш ҳуқуқини инкор этмаётганлигини, лекин бошқа турли сабаблар, хусусан, пул маблағи бўлмаганлигини важ қилиб иш ҳақини ўз вақтида тўлаб бермаслигини кўрсатади. Мазкур ҳолатлар ходим ҳисобига ёзилган, лекин тўланмаган иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловларни ундиришга оид талаблари бўйича низонинг мавжуд эмаслигини, мазкур талаб билан арз қилинган тақдирда суд бўйруғи чиқариш, энг аввало ходимнинг ҳуқуқларини тез фурсатларда ҳимоя қилинишини таъминлашга қаратилганлигини кўрсатади. Шундай экан, “Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 238²-моддасига ўзгартиш ва қўшимча киритиш тўғрисида”ги қонуни билан суд буйруғини чиқариш бўйича талаблар рўйхати кенгайтирилиб, агар ҳисобланган, лекин ходимга тўланмаган иш ҳақини ва унга тенглаштирилган тўловларни ундириш ҳақидаги талаб билан арз қилинган бўлса, суд буйруғи чиқарилишининг белгиланиши муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да қайд этганидек, ҳозирги вақтда мамлакатимизда “...одил судловнинг сифати ва тезкорлигини оширишга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар изчил амалга оширилмоқда”. Зеро, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ ҳимоя қилиш билан бирга, уни самарали ва тез суръатларда амалга оширилишини таъминлаш ҳам долзарб аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам ҳозирги кунда фуқаролик процессуал ҳуқуқининг долзарб муаммоларидан бири одил судловга йўл қўйилганлиги ва унинг самарадорлигини ошириш ҳисобланади. Маълумки, мамлакатимиз Фуқаролик процессуал кодексининг 4-моддасига кўра, фуқаролик суд ишларини юритишнинг асосий вазифаларидан бири сифатида фуқаролик ишларини тўғри, ўз вақтида кўриб чиқиш ва ҳал этиш эътироф этилган. Ўз навбатида, бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларни ўз вақтида ҳимоя

қилиш суд ишларини юритишни соддалаштиришга бевосита боғлиқ. Шундай экан қонунчилигимизга буйруқ тартибида иш юритиш институтининг киритилиши низосиз ҳуқуқларни фуқаролик ишини кўзғатмасдан, ишни судда мазмунан кўрмай туриб, тез ва соддалаштирилган тартибда ҳимоя қилинишига имкон яратди. Буйруқ тартибида иш юритиш институтининг амалга киритилиши муносабати билан судларда мазмунан кўриб, ҳал этиладиган ишларнинг сони камайганлиги кузатила бошлади. Масалан, фуқаролик ишлари бўйича судлар томонидан 2008 йилда мазмунан кўрилиб, ҳал қилув қарори чиқарилган ишлар 308.269 тани ташкил этган бўлса, 2009 йилда 217.299 тани ташкил этган. 2010 йилда мазмунан ҳал этилган ишлардан 262.084 таси бўйича ҳал қилув қарори чиқарилган. Суд буйруғи билан боғлиқ келиб тушган аризаларнинг сони эса аксинча ортиб бораётганлиги кузатилади. Масалан, 2008 йилда суд буйруғи билан боғлиқ келиб тушган аризаларнинг сони 289093 тани ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткич 2009 йилда 807470 тани ташкил этган. 2010 йилда эса фуқаролик ишлари бўйича судлар томонидан 1.030.000 дан зиёд суд буйруқлари чиқарилган. Юқоридагиларнинг барчаси шахс ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини тез ва соддалаштирилган тартибда ҳимоя қилиш борасида мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар самараси ҳисобланади.

Бу борада амалга оширилаётган ислохотларни давом эттириш, шахс ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш механизмнинг самарадорлигини ошириш мақсадида айрим фуқаролик ишларини ўзига хос моддий-ҳуқуқий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда кўриб чиқишнинг соддалаштирилган тартиби жорий этиш тақозо этилмоқда. Зеро, фуқаролик процессида судьяларнинг иш юкламаларини камайтириш мақсадида суд тартибтаомилларининг соддалаштирилган процессуал шакллари ишлаб чиқиш фуқаролик процессуал қонунчиликни такомиллаштиришнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан қонунчилик ташаббуси тартибида киритилган, Ўзбекистон Республикаси

Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан 2011 йил 16 мартда қабул қилиниб, Сенат томонидан 2011 йил 25 мартда маъқулланган ҳамда 2011 йилнинг 22 апрель куни матбуотда эълон қилиниб, шу кундан эътиборан кучга кирган “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни айрим тоифадаги фуқаролик ва хўжалик ишлари бўйича суд буйруғини чиқариш бўйича талаблар доирасини кенгайтиришни назарда тутувчи янги нормаларни миллий процессуал қонунчиликка киритилишига олиб келди. Мазкур Қонуннинг 4-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 238²-моддаси янги 5-банд билан тўлдирилиб, унга кўра, агар фуқаролардан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарзларни ундириш ҳақидаги талаб арз қилинган бўлса, суд буйруғи чиқарилиши назарда тутилди. Шундай қилиб, эндиликда агар фуқаролардан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарзларни ундириш ҳақидаги талаб арз қилингудек бўлса, мазкур талаб бўйича муқаддам бўлганидек, иш судда даъво тартибида мазмунан кўрилиб, ҳал қилув қарори чиқарилмасдан, масала суд буйруғи чиқариш орқали ҳал этиладиган бўлди. Таъкидлаш жоизки, шу кунгача ушбу тоифадаги фуқаролик ишлари даъво тартибида кўрилар ва уларни кўриш учун кўп вақт талаб қилинар эди. Чунки ушбу тоифадаги ишлар бўйича судьялар процессуал қонунчиликнинг умумий талабларига мувофиқ суд муҳокамасини ўтказишлари лозим эди. Бу эса ортиқча суд харажатларини, шу жумладан, суд чақирув қоғозлари, қоғоз, ижро варақалари, почта ва бошқа харажатларни талаб этади. Статистик маълумотларга қараганда, 2008 йилда республика бўйича фуқаролардан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарздорликни ундириш билан боғлиқ низолар юзасидан 13093 та фуқаролик ишлари кўрилган. 2009 йилда бу кўрсаткич 30889 та ишни ташкил қилган, 2010 йил 8 ойлик муддатда эса – 57469 та ишни ташкил қилган. Қайд этилган статистик маълумотлардан фуқаролик ишлари бўйича судларда мазкур тоифадаги ишлар ўсиб бораётганлиги

яққол кўринади. Шу билан бирга фуқаролардан солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарзни ундириш билан боғлиқ кўрилган ишлар бўйича юқори суд инстанцияларига деярли шикоят келтирилмаслиги ҳам мазкур тоифадаги ишларнинг низосиз эканлигини кўрсатади.

Хорижий давлатлар қонунчилик тажрибаси, хусусан, Россия Федерацияси Фуқаролик процессуал кодексининг 122-моддасига кўра, фуқаролардан солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий боқиманда тўловларни ундириш билан боғлиқ талаб билан арз қилинганда суд буйруғи чиқарилиши назарда тутилган. Худди шундай талаб билан арз қилинганда суд буйруғи чиқарилиши Беларусь Республикаси ФПКнинг 394-моддасида, Озарбайжон Республикаси ФПКнинг 276-моддасида, Қозоғистон Республикаси ФПКнинг 140-моддасида ўз ифодасини топган.

Таҳлиллар шундан далолат бермоқдаки, судларга келиб тушаётган суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги аризаларнинг сони кўпайиб бормоқда.

Республика бўйича 2008 йилда битта судьянинг суд буйруғини чиқариш бўйича ойлик иш ҳажми ўртача 180 тани ташкил қилган бўлса, ушбу кўрсаткич 2009 йилда 499 тани, 2010 йилда 665 тани, 2011 йилда 1268,3 тани, 2012 йилда эса 1607,2 тани ташкил этган. Шу ўринда республикамизнинг айрим вилоятларида бир судьянинг суд буйруғи чиқариш бўйича ойлик иш ҳажми янада юқорилигини таъкидлаш ўринли бўлади.

Ўз навбатида, суд буйруғини чиқариш ҳақидаги аризаларнинг кўпайиб бориши судьялар томонидан буйруқ тартибида иш юртишни яхши ташкил қилмаслик, суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги аризани қабул қилишни рад этиш асосларини чуқур текширмаслик, аризадаги камчиликларга эътибор бермаслик, суд буйруқларини чиқариш муддатларига риоя қилмаслик, қарздорга суд буйруғининг кўчирма нусхаси юборилиши ҳақидаги талабларининг бузилиши каби ҳолатларга олиб келиши мумкин. Шундай экан, судларга келиб тушаётган суд буйруғини чиқариш ҳақидаги аризаларнинг сонини камайтириш, бу борада ундирувчи ва қарз-

дорнинг масъулиятини ошириш мақсадида суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги аризага қўйилган талаблардан бири сифатида ундирувчи суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги аризани судга тақдим этганида қарздорга шу аризанинг нухасини топширган бўлиши шартлиги ҳақидаги талабни киритиш таклиф қилинади.

Мазкур тартибнинг белгиланиши суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги аризаларнинг судларга келиб тушишини тартибга солади ва мазкур масалани судга қадар ҳал этилишига хизмат қилади. Бу каби қонунчилик тажрибаси миллий процессуал қонунчилигимизда мавжудлигини таъкидлаш жоиз. Масалан, Ўзбекистон Республикаси ХПКнинг “Суд буйруғини бериш тўғрисидаги ариза нухаларини қарздорга топшириш” деб номланган 105-моддасида юқорида таклиф қилинаётган таҳрирдаги норма ўз ифодасини топган. Унга кўра, аризачи (кредитор) суд буйруғини бериш тўғрисида ариза берганида қарздорга шу аризанинг нухасини топширишга мажбур.

Қарздорга суд буйруғини бериш тўғрисидаги аризанинг нухаси топширилганлигининг далили бўлиб, қарздор раҳбарининг муҳр билан тасдиқланган имзоси ҳисобланади. Агар аризанинг нухаси алоқа воситалари орқали юборилган бўлса, судья ХПК 107-моддаси биринчи қисмининг 4-бандига асосан суд буйруғини бериш тўғрисидаги аризани қабул қилишни рад этади. Агар суд буйруғи берилгунга қадар аризачининг аризани қайтариш тўғрисидаги мурожаати келиб тушса, хўжалик суди уни ХПК 118-моддаси биринчи қисмининг 9-бандига мос ҳолда қайтаради.

Қолаверса, МДХга аъзо бўлган айрим давлатлар фуқаролик процессуал қонунчилигида ҳам шу каби қоида мавжуд.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 329-моддасида умумий юрисдикция судларида давлат божини тўлашдан озод қилинадиган шахслар рўйхати берилган бўлиб, унга кўра иш ҳақини ундириб олиш тўғрисидаги даъволар ва меҳнат ҳуқуқлари муносабатларидан келиб чиқадиган бошқа талаблар юзасидан, алиментлар ундириш тўғрисидаги даъволар юзасидан ҳамда коммунал хизматлар кўрсатувчилар ёки хусусий уй-жой

мулкдорлари ширкатларининг коммунал хизматлар ҳақини тўлаш ва мажбурий бадалларни киритиш бўйича қарзни ундириш тўғрисидаги тақдимномасига мувофиқ киритиладиган даъволар юзасидан даъвогарлар давлат божини тўлашдан озод қилинади. Бироқ таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистон Республикаси ФПҚнинг 20¹-бобида коммунал хизматлар тўлови бўйича қарзни ундириш ҳақидаги, вояга етмаган болалар учун алиментлар ундириш ҳақидаги, ходимга тўланмаган иш ҳақини ва унга тенглаштирилган тўловларни ундириш ҳақидаги ҳамда фуқаролардан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарзларни ундириш ҳақидаги талаблар билан арз қилинганда ундирувчилар давлат божини тўлашдан озод қилиниши ҳақидаги нормалар мавжуд эмас. Ўз навбатида миллий қонунчилигимизда назарда тутилган нормаларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш ҳамда айрим тоифадаги шахсларга суд буйруғини чиқариш ҳақидаги ариза билан судга мурожаат қилиш жараёнида қулайлик яратиш мақсадида агар коммунал хизматлар тўлови бўйича қарзни ундириш ҳақидаги, агар вояга етмаган болалар учун алиментлар ундириш ҳақидаги ҳамда ҳисобланган, лекин ходимга тўланмаган иш ҳақини ва унга тенглаштирилган тўловларни ундириш ҳақидаги ҳамда фуқаролардан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарзларни ундириш ҳақидаги талаб билан арз қилинган аризалардан давлат божи ундирилмаслиги ҳақидаги норма Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига киритилиши таклиф қилинади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси ФПҚнинг 219-моддасида дарҳол ижро этилиши лозим бўлган ҳал қилув қарорларининг рўйхати назарда тутилган бўлиб, унга кўра алиментлар ундириш тўғрисидаги ҳамда ходимга уч ойлик иш ҳақидан ортиқ бўлмаган иш ҳақини ундириб бериш тўғрисидаги суднинг чиқарган ҳал қилув қарорлар дарҳол ижро этилиши белгиланган. Бироқ таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистон Республикаси ФПҚнинг 20¹-бобида вояга етмаган болалар учун алиментлар ундириш ҳақидаги, ходимга тўланмаган иш ҳақини ва унга тенглаштирилган тўловларни ундириш ҳақида чиқарилган суд буйруқларининг дар-

хол ижро этилшига доир нормалар назарда тутилмаган. Миллий процессуал қонунчилигимиздаги нормаларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш, бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларни ўз вақтида ҳимоя қилиниши таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 20¹-боби янги 238¹²-модда билан тўлдирилиш ва унда дарҳол ижро этиладиган суд бўйруқларига доир нормани назарда тутиш таклиф қилинади.

Юридик адабиётларда илгари сурилган фикрларга қўшилган ҳолда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, фуқаролик процессуал қонунчилигига бўйруқ тартибда иш юритиш институтининг киритилиши суд ишларини бирмунча соддалаштиришда муҳим омил бўлган бўлса-да, бироқ фуқаролик суд ишларини юритишни янада оптималлаштириш, яъни суд орқали ҳимоянинг энг қулай шарт-шароитларни яратиш масаласи ҳанузгача ўз долзарблигини йўқотган эмас.¹ Шу мақсадда судьяларнинг иш юктамаларини камайтириш мақсадида суд тартиб-таомилларининг соддалаштирилган процессуал шаклларини янада такомиллаштириш тақозо этилади. Хусусан, фуқароларнинг бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини тез фурсатларда ҳимоя қилишдаги ҳамда фуқаролик ишларини кам харажат сарфлаб, соддалаштирилган тартибда кўриб ҳал қилишдаги аҳамиятини инобатга олган ҳолда суд бўйруғини чиқариш институтидан амалда самарали фойдаланиш лозим. Бу эса фуқаролик процессуал қонун ҳужжатларига суд бўйруғини чиқариш бўйича талаблар рўйхатини кенгайтиришга қаратилган ўзгартиш ва қўшимчаларни киритиш орқали амалга оширилиши таклиф қилинади. Ўзбекистон Республикаси ФПКдан фарқли равишда Беларусь Республикаси ФПКнинг 394-моддасида 14 та талаб бўйича, яъни фуқароларнинг солиқ ва давлат даромадига йиғимларни ундириш, тегишли органлар томонидан қарздор ёки жавобгарни қидириш, суғурта шартномаси бўйича

¹ Қўчқаров Ҳ.А. Фуқаролик процессида соддалаштирилган тартибда суд ишларини юритиш муаммолари // "Суд-ҳуқуқ ислохотларини янада такомиллаштириш жараёнида фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг долзарб муаммолари" (профессор Ш.Ш.Шорахметов номини хотирлаб) мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент.: ТДЮИ. 2009. –208 б.

суғурталовчи (суғурта ташкилоти) томонидан қарзни ундириш, ижарага берувчининг ижара шартномаси бўйича қарзларни ундириш, алоқа хизмати бўйича қарзларни ундириш, ҳудудий тиббий уюшмалар фойдасига қўрилган жиноят иши бўйича жабрланувчини даволашга сарфланган воситаларни ундириш ва Беларусь Республикаси Меҳнат, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш ва зирлигининг аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш Фонди фойдасига қарзларни ундириш тўғрисидаги талаби бўйича суд буйруғи чиқарилиши назарда тутилган.¹

Шунингдек, Озарбойжон Республикаси ФПКнинг 276-моддасига кўра, агар полициянинг қидирувидаги жавобгарни ёки қарздорни қидириш бўйича харажатларни ундириш тўғрисидаги талаби бўлса ёки агар жисмоний шахслардан солиқ, боқиманда тўловлар ва давлат мажбурий суғуртасини ундириш билан боғлиқ талаблар бўйича мурожаат қилинганда ҳам суд буйруғи чиқарилиши назарда тутилган.²

Юқоридагилардан келиб чиқиб, айтиш жоизки, буйруқ тартибда иш юритиш институтининг фуқароларни бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини тез фурсатларда ҳимоя қилишдаги ҳамда фуқаролик ишларини кам харажат сарфлаб, соддалаштирилган тартибда кўриб ҳал қилишдаги аҳамиятини инобатга олган суд буйруғини чиқариш бўйича талаблар рўйхатини кенгайтириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Низосиз талаблар бўйича суд буйруғи институтидан самарали фойдаланиш мақсадида, суд буйруғини чиқариш бўйича талабларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 238²-моддасига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ва унда суд буйруғини чиқариш бўйича қуйидаги талабларни кенгайтириш таклиф этилади:

1) ички ишлар органларининг жавобгар ёки қарздорни қидириш, шунингдек суд ижро бўлинмаларининг қарздордан олинган

¹ Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11 января 1999 года. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 1999 г., № 18-18, 2/13.

² Гражданский процессуальный кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом от 28 декабря 1999 года №780-ІГ. В соответствии с Законом от 26 мая 2000 года № 886-ІГ. Собрание законодательства Азербайджанской Республики. 2000 год. № 1, статья 17.

хатланган мулкни сақлаш ва қарздорнинг турар жойидан олиб чиқилган мулкни сақлаш билан боғлиқ талаб бўйича марожаат қилинганда;

2) суғурта шартномаси бўйича суғурталовчи (суғурта ташкилоти) томонидан қарзни ундириш тўғрисидаги талаб билан арз қилинган бўлса;

3) ижарага берувчининг ижара шартномаси бўйича қарзларни ундириш бўйича арз қилинган бўлса;

4) алоқа хизмати бўйича қарзларни ундириш тўғрисида арз қилинган бўлса;

5) агар талаб Ўзбекистон Республикасининг тегишли қонун ҳужжатларига мувофиқ низосиз лизинг предметини ундириш тўғрисида бўлса;

6) агар ломбард томонидан қарздор гаровга қўйувчидан гаров предметини ундириш тўғрисида муурожаат қилинган бўлса.

Суд буйруғини чиқариш бўйича таклиф этилаётган талабларда низо мавжуд эмас ва ушбу талаблар бўйича суд буйруғининг чиқарилиши судьяларнинг иш юкламаларини камайтиришга, манфаатдор шахсларнинг ҳуқуқларини тез ва самарали ҳимоя қилишга хизмат қилади.

IV. ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ НИЗОЛАРНИ СУДГА ҚАДАР ҲАЛ ҚИЛИШНИНГ МУҚОБИЛ УСУЛЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Судьяларнинг иш ҳажмини камайтириш ва юзага келган ҳолатдан чиқишнинг муҳим усулларида бири – фуқаролик-ҳуқуқий низоларни судга қадар ҳал қилишнинг муқобил усуллари ривожлантириш, фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилиш ваколатига эга бўлган судларни янги тузилмалар билан тўлдириш ва айрим тоифадаги мураккаб бўлмаган фуқаролик ишларини ушбу тузилмалар томонидан кўриб, ҳал этиш тартибини белгилашдан иборатдир. Давлатимиз раҳбари судларнинг таркибини такомиллаштириш, уларни янги тузилмалар билан тўлдириш зарурлиги, шу мақсадда транспорт ва солиқ судларини тузиш, ҳолис ҳакамлар судлари (третейский суд) имкониятларидан кенгроқ фойдаланиш позимлиги тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтган.¹

Мамлакатимизда тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги хўжалик низолари хўжалик суди билан бир қаторда ҳакамлар судлари томонидан ҳам кўриб чиқилиши илк бор Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 июндаги “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида белгилаб қўйилган эди. Кейинчалик ҳакамлик судларининг ташкил этилиши ва фаолияти соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи махсус Қонун – “Ҳакамлик судлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Қонуни Олий Мажлис Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилиниб, Сенат томонидан маъқулланди ва 2007 йилдан эътиборан кучга кирди.

Ҳакамлик судлари ҳуқуқ тўғрисидаги низони, келишмовчиликларни кўриш ва ҳал қилиш учун тарафларнинг хоҳиш-идорасига мувофиқ эркин танланадиган нодавлат судининг бир шакли ҳисобланади. Яъни у доимий фаолият кўрсатувчи ва муваққат

¹ Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. –Тошкент, Ўзбекистон. 1996. -11 б.

ҳакамлик судларидан иборат бўлиб, фуқаролик ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқувчи низоларни, шу жумладан тадбиркорлик субъектлари ўртасида вужудга келувчи хўжалик низоларини ҳал этувчи нодавлат органидир. Давлат судлари (хусусан, хўжалик ва фуқаролик ишлари бўйича судлар)дан фарқли равишда ҳакамлик судлари тарафларнинг келишувига асосан ташкил этилган суд тарзида намоён бўлади.

Шу ўринда ҳакамлик судларида низоларни кўришнинг қуйидаги афзаллик жиҳатлари тўғрисида тўхталиб ўтмоқчимиз:

– тарафларда судьяни мустақил танлаш имконияти мавжуд. Тарафлар доимий фаолият кўрсатадиган ҳакамлик судларида уни ташкил этган юридик шахс тасдиқлаган рўйхатдаги ҳакамлик судьялари орасидан танлашлари мумкин бўлади. Муваққат ҳакамлик суди судьясини эса ҳакамлик битими тарафлари ўзаро келишув асосида танлайдилар;

– низолар битта инстанцияда ҳал этилади. Ҳакамлик судлари қандайдир бир тизимни ташкил этмайди ва бир-бирига бўйсунмайди, яъни ҳакамлик судининг юқори турувчи инстанцияси мавжуд эмас.

– иш кўриш қисқа муддатларда амалга оширилади. “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Қонунда ҳакамлик судида низони кўриб чиқиш муддати белгиланмаган. Мазкур муддат тарафлар ўртасида тузиладиган ҳакамлик битимида ёки доимий фаолият кўрсатадиган ҳакамлик судларининг регламентида кўрсатилади. Чет эл тажрибаси шуни кўрсатадики, масалан Россия Федерациясида фаолият кўрсатаётган ҳакамлик судлари регламентида иш кўриш муддати суд таркиби танланганидан эътиборан 20 кун қилиб белгиланган;

– ҳакамлик суди харажатлари низоларни хўжалик ва фуқаролик ишлари бўйича судларида кўриш ва ҳал этиш учун кетадиган суд харажатларидан бир неча бор кам ва ҳакамлик судларига тақдим этилган даъво аризаларидан давлат божи ундирилмайди;

– ҳакамлик суди муҳокамаси махфий ва ошкор қилиниши мумкин эмас. Ҳакамлик судьяси ҳакамлик муҳокамаси давомида

ўзига маълум бўлиб қолган маълумотларни ҳакамлик муҳокамаси тарафлари ёки уларнинг ҳуқуқий ворислари розилигисиз сшкор қилишга ҳақли бўлмайди;

– ҳакамлик муҳокамаси тарафларнинг келишувига мувофиқ белгиланади. Доимий фаолият кўрсатувчи ҳакамлик судининг низоми ва регламентида суд муҳокамаси тарафлар ва суд учун қулай бўлган жойда ўтказилиши белгилаб қўйилади.

“Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Қонунда ҳакамлик муҳокамаси тарафи ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисида ариза бериш йўли билан низолашиши мумкинлиги белгилаб қўйилган. Шунингдек, мазкур Қонунга мувофиқ, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ, ваколатли суд (хўжалик ва фуқаролик ишлари бўйича судлар) берган ижро варақаси асосида амалга оширилиши мустаҳкамлаб қўйилган. Лекин таъкидлаш жоизки, “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Қонунда ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларни ҳамда ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ишларни юритиш тартиби белгиланмаган. Чунки ваколатли давлат судларининг ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш ҳамда ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ишларни юритиш тартиби бошқа қонун ҳужжатлари билан, хусусан Фуқаролик процессуал кодекси ва Хўжалик процессуал кодекси билан тартибга солинади.

Шунинг учун ҳам амалда ҳакамлик судларининг самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш, ушбу судга мурожаат қилган шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини тўлақонли ҳимоя қилиш мақсадида айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартириш киритиш талаб этилар эди. Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил 22 февралда қабул қилинган ҳамда Сенат томонидан 2007 йил 29 июнда маъқулланган “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Ўзбе-

кистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонуни юқоридаги мақсад ва вазифаларни амалга оширишни назарда тутди. Мазкур Қонунининг қабул қилиниши муносабати билан “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги ҳамда “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунлари, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Фуқаролик процессуал кодекси ва Хўжалик процессуал кодекси қоидалари “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни нормалари билан мувофиқлаштирилди. Хусусан, “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 36-моддасининг, “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 5, 7 ва 27-моддаларининг, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 10-моддасининг, Ўзбекистон Республикаси Хўжалик процессуал кодекси 25, 52, 86, 88 ва 117-моддаларининг ўзбек тилидаги матнларидаги эскириб қолган “хोलислар суди” атамасини “ҳакамлик суди” деган янги атамалар билан алмаштирилди. Мазкур Қонун билан Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг “Иш юритишни тугатиш асослари” деб номланган 100-моддаси ва “Аризани қабул қилишни рад этиш” деб номланган 152-моддасидаги “хोलислар судига” деган сўзлар “ҳакамлик судига” деган сўзлар билан, “шартнома тузилган” деган сўзлар эса “ҳакамлик битими тузилган” деган сўзлар билан алмаштирилди. Бундан ташқари, мазкур Кодекснинг “Даъвони таъминлаш асослари” деб номланган 248-моддаси ҳакамлик судида кўриб чиқиладиган даъвони таъминлаш чораларини кўриш билан боғлиқ масалани суд томонидан кўриш тартиби ҳақидаги иккита янги қисм билан, “Даъвони таъминлашни бекор қилиш” деб номланган 254-моддаси эса даъво талабларини қаноатлантиришни рад этиш ҳақидаги ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори даъвони

таъминлаш чоралари суд томонидан бекор қилиниши учун асос бўлиши тўғрисидаги янги қисм билан тўлдирилди.

Айниқса, “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонун билан Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларни ҳамда ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ишларни юритиш тартиби тўғрисидаги нормалар билан тўлдирилиши шахс манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш соҳасини янада кенгайтиришда ҳамда ҳакамлик суди қарорларини ижро этиш самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, мазкур Қонунининг 3-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси уч боб ва ўн уч моддадан иборат бўлган “Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларни юритиш” деб номланган 5-кичик бўлим билан тўлдирилди. Ушбу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ФПКнинг яхлитлиги ва тузилишига путур етказмаган ҳолда мазкур 5-кичик бўлимнинг мазмун жиҳатдан яқин бўлган ФПКнинг “Биринчи инстанция судида иш юритиш” деб номланган II бўлимига киритилиши фуқаролик процессуал қонунчилик техникасига тўла мувофиқ келади ва унинг тизимлилигини таъминлайди. Қолаверса, бу ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларни юритиш ФПКнинг 1-кичик бўлимдаги умумий қоидалар билан ўзаро боғлиқлигини ва ушбу қоидаларнинг 5-кичик бўлимдаги ишлар учун ҳам татбиқ этилишини англатади. Хусусан, 5-кичик бўлимнинг “Умумий қоидалар” деб номланган 35¹-бобида судлар томонидан ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорларини бекор қилиш тўғрисидаги аризалар бўйича ишлар ҳамда ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорларини мажбурий ижро этиш учун ижро варақалари бериш тўғрисидаги аризалар бўйича ишлар ФПК нинг 35¹-35³-бобларида кўрсатилган истисно ва қўшимчалар билан биргалиқда фуқаролик судлов ишларини

юритишнинг умумий қоидаларига биноан кўриб чиқилиши белгилаб қўйилди (309²-модда). Шунингдек, мазкур бобда фуқаролик ишлари бўйича суд томонидан кўриладиган ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишлар, бу ишларни кўриш тартиби ҳақидаги нормалар мустаҳкамлаб қўйилди. Айниқса, мазкур бобда фуқаролик ишлари бўйича суднинг ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ёки ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилишни рад этиш тўғрисидаги, шунингдек, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ёки ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси беришни рад этиш тўғрисидаги ажрими устидан хусусий шикоят берилиши ёки хусусий протест келтирилиши мумкинлиги тўғрисидаги қонданнинг мустаҳкамлаб қўйилиши шахс ҳуқуқларини қўшимча равишда кафолатлашда муҳим аҳамият касб этади. “Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларни юритиш” деб номланган 5-кичик бўлимнинг 35²-боби “Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ишларни юритиш” деб аталади ва унда ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори юзасидан низолашиш, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризанинг шакли ва мазмуни, мазкур аризани кўриб чиқиш тартиби, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш асослари ҳамда фуқаролик ишлари бўйича суднинг ҳакамлик суди ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги иш бўйича ажрим чиқаришга доир қоидалар ўз ифодасини топди. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорлари юзасидан низолашиш, унинг ҳал қилув қарорини бекор қилишга доир қоидалари кўплаб давлатларнинг қонунчилигида, шунингдек халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам назарда тутилган. Лекин мамлакатимиз қонунчилигида белгиланган ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори юзасидан низолашишга оид қоидаларнинг бошқа айрим давлатлар қонунчилигидаги шунга ўхшаш қоидалардан устун жиҳатлари мавжуд. Масалан, Россия Федерациясининг “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Қонунига кўра

(40-моддаси), агар ҳакамлик битимида ҳакамлик судининг қарори қатъий, ўзгартириб бўлмаслиги юзасидан келишувга эришилган бўлса, у ҳолда ҳакамлик суди чиқарган ҳал қилув қарори устидан шикоят қилиш мумкин бўлмаслиги белгилаб қўйилган. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Қонунида (46-моддаси) ҳамда шунга мувофиқ киритилган ФПКнинг 309⁴-моддасида ҳакамлик муҳокамаси тарафи ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини олган кундан эътиборан ўттиз кун ичида ваколатли судга ушбу ҳал қилув қарорини бекор қилишни сўраб ариза бериш йўли билан ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори юзасидан низолашиши мумкинлиги белгиланиб, бу ўз навбатида, ҳакамлик судлари томонидан йўл қўйилиши мумкин бўлган қонунбузилишларнинг олдини олади, тадбиркорлик субъектларининг ўз раҳбарлари томонидан корхона манфаатларига зид бўлган келишувлар тузилишига барҳам беради, бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларнинг ваколатли судлар томонидан тикланишига қўшимча имкониятлар яратади. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисида ариза ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори қабул қилинган жойдаги судга (хўжалик ва фуқаролик ишлари бўйича судларга) берилиб, мазкур аризалардан тегишлича давлат божи ундирилиши белгиланди.

Натижада Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 328-моддасида судларга бериладиган ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорларини бекор қилиш тўғрисидаги аризалардан, ҳакамлик судининг қарорларини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги аризалардан давлат божи ундирилиши белгиланди. ФПКнинг “Давлат божи” деб номланган 104-моддасига ҳам шундай қўшимчалар киритилди. Қолаверса, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ҳакамлик судлари ҳисобини юритиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 2008 йил 30 октябрдаги 235-сонли қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг айрим қарорларига қўшимчалар киритилиб, унга кўра, Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 3 ноябрдаги 533-сон қарори билан тасдиқланган Давлат божи ставка-

ларида 1-бандга ҳакамлик суди қарорларини мажбурий ижро этиш учун ижро варақасини бериш тўғрисидаги аризалардан, шунингдек ҳакамлик суди қарорларини бекор қилиш тўғрисидаги аризалардан энг кам ойлик иш ҳақининг 2 баравари миқдорида давлат божи ундирилиши белгиланди.¹

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризаларнинг малакали ёзилишини таъминлаш мақсадида аризанинг шакли ва мазмунига оид қоида белгилаб қўйилди. Унга кўра, мазкур аризалар ёзма шаклда берилиб, ҳал қилув қарори юзасидан низолашаётган ҳакамлик муҳокамаси тарафи ёки унинг вакили томонидан имзоланади. Мазкур аризалар фуқаролик ишлари юзасидан тақдим этиладиган аризаларнинг мазмуни (ФПКнинг 149-моддаси)дан ўзга хос жиҳатлари билан фарқланишини, таъбир жоиз бўлса, бирмунча такомиллаштирилганлигини ҳам таъкидлаб ўтиш керак. Хусусан, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризада телефонлар, факслар рақамлари, электрон почта манзиллари ва бошқа маълумотлар кўрсатилиши мумкинлиги, унга илова қилинадиган ҳужжатларнинг аниқ рўйхати берилиши каби қоидалар шулар жумласидандир (309⁵-модда). Қонунда ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризани кўриб чиқиш тартибини белгиловчи махсус норма мавжуд бўлиб (309⁶-модда), унда ариза суд мажлисида кўриб чиқилиши, суд мажлисининг вақти ва жойи тўғрисида ҳакамлик муҳокамаси тарафлари албатта хабардор қилиниши каби қоидалар белгиланган. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризалар ФПКнинг 131-моддасида назарда тутилган муддатларда кўриб чиқилади.

Таъкидлаш жоизки, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризани кўриб чиқиш тартиби бошқа фуқаролик ишларини кўриб чиқишнинг умумий қоидаларидан фарқланади. Хусусан, суд ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризани суд мажлисида кўриб чиқаётганда ҳакамлик суди аниқлаган ҳолатларни текширишга ёхуд

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 йил, 44-45-сон, 443-модда.

ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мазмунан қайта кўриб чиқишга ҳақли бўлмади. Шунингдек, ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорларини бекор қилишга фақат “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Қонунда назарда тутилган асослар мавжуд бўлгандагина йўл қўйилади. “Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ишларни юритиш” деб аталган 35³-боб эса у ижро варақаси беришнинг умумий қоидалари, ижро варақаси бериш сўралган аризанинг шакли ва мазмуни, аризани кўриб чиқиш тартиби, ижро варақаси беришни рад этиш асослари тўғрисидаги ҳамда фуқаролик ишлари бўйича суднинг ҳакамлик суди ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги иш юзасидан ажрим чиқариши таомили ҳақидаги қоидаларни ўзида акс эттиради. “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, аввало, тадбиркорлик субъектларининг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини самарали ҳимоя қилишни таъминлаш баробарида, мамлакатимизда қулай инвестиция муҳитини шакллантириш ва республикамизга кириб келаётган хорижий давлатлар инвестицияларининг оқимини кўпайтириш учун шартшароитлар яратишга кўмаклашади.

Дарҳақиқат, жамият ривожлана борган сари фуқаролар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар билан бир қаторда, мулкчилик шаклидан қатъи назар хўжалик юритувчи субъектлар, кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар ҳамда улар ўртасида вужудга келадиган низоларни ҳал қилиш усулларини белгиловчи қонунчилик ҳам ривожланиб, такомиллашиб бораверади. Давлатимиз раҳбари “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да таъкидлаганидек, юртимизда ўтган йиллар давомида бозор иқтисодиёти соҳасидаги ўзгаришларнинг ишончли қонунчилик базасини шакллантириш

борасида амалга оширилган улкан ишлар ҳеч кимга сир эмас, албатта. Буларнинг барчасини эътироф этган ҳолда, мавжуд қонунларимизнинг кўпчилигини уларни қўллаш амалиёти ва мамлакатимизда бозор муносабатлари ривожланишининг ҳозирги даврдаги янги реал ҳолатидан келиб чиқиб, жиддий қайта кўриб чиқиш зарур.

Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларнинг ҳал қилинишида ривожланган мамлакатлар тажрибасида узоқ йиллардан бери қўлланилиб келинаётган низоларни муқобил ҳал этиш усуллари сўнгги йилларда, республикамизда, айниса, иқтисодий низоларни кам чиқим ва қисқа вақт ичида муро-са йўли билан ҳал этиш усули сифатида тобора ҳаётимизга чуқур кириб келаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, деярли барча давлатлар ҳуқуқ доктринаси ва амалиётида шундай тасаввур мавжудки, унга кўра, низоларни суд тартибида ҳал қилиш низонинг ўзига хос хусусиятларини назарда тутиб, уни ҳал қилишнинг бошқа муқобил усули муваффақиятсиз тамомлансагина, қўлланилиши мумкин. Келишмовчиликларни судга қадарли ҳал этиш ёхуд низоларни ҳал қилишнинг муқобил шакллари кенгайтириш суд органларининг фуқаролик-ҳуқуқий низоларни ҳал этишдаги иш юкламаларини бирмунча камайтиришга ёрдам беради. Зеро, республика судлари томонидан кўри-лаётган фуқаролик ва хўжалик ишлари ҳажмининг тобора ортиб бораётганлиги низоли ишларни қўзғатиш босқичида, ишларни кўриш ва ҳал қилиш жараёнида процессуал муддатларга риоя қилиш масалаларида, суд ҳал қилув қарорлари устидан шикоят бериш ва суд қарорларини ижро этиш босқичида айрим муаммоларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Шу ўринда, таъкидлаш керакки, сўнгги вақтларда мамлакатимизда амалга оширилаётган тадқиқот ишларида ҳам юзага келган фуқаролик-ҳуқуқий низоларни тарафларни келиштириш орқали ҳал этиш процесс иштирокчилари ўртасидаги ижтимоий кескинликни пасайтиришга, судларнинг иш юкламаларини эса камайтиришга имкон бериши, шу муносабат билан унинг ўринли, мақсадга мувофиқлиги ҳамда

ижтимоий фойдалилигини аниқлашнинг зарурлиги ҳақида мулоҳазалар билдириб ўтилмоқда.

Қайд этиш керакки, юзага келган фуқаролик-ҳуқуқий низоларни судга қадар ҳал этишда миллий қонун ҳужжатлари билан ушбу тартиб-таомилларнинг назарда тутилиши муҳим аҳамият касб этади. Миллий қонун ҳужжатларини таҳлил этиш шуни кўрсатади-ки, айрим қонун ҳужжатларида низоларни судга қадар ҳал этишга оид тартиб-таомиллар жорий этилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 262-моддасига кўра, жамoa шартномасида, агар у тузилмаган бўлса, иш берувчи ва касба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органи ўртасидаги келишувда меҳнат низолари комиссияларини тузиш назарда тутилиши мумкин. Башарти ходим келишмовчиликни мустақил равишда ёки касба уюшмаси қўмитаси ёхуд ходимларнинг бошқа вакиллик органи иштирокида иш берувчи билан бевосита олиб борган музокараларида ҳал эта олмаган бўлса, меҳнат низоси меҳнат низолари комиссиясида кўриб чиқилади (Меҳнат кодексининг 263-моддаси). Шунингдек, 1999 йил 14 апрелдаги “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги янги таҳрирдаги Қонунда фуқаролар йиғини кенгаши фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузурида яраштирув комиссиясини тузиши, фуқаролар йиғини раиси ушбу комиссияда раислик қилиши кўрсатилган (12-модда). Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузурида фаолият кўрсатувчи яраштирув комиссияси ёш оилаларни ва вояга етмаган фарзандлари бўлган эр-хотинларнинг никоҳларини мустаҳкамлаш ва уларнинг барқарорлигини сақлаб қолиш мақсадида ташкил этилган. Шунингдек, 2001 йил 30 августдаги “Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги Қонуннинг 7-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Давлат патент идораси товар белгиларини ва товар келиб чиққан жой номларини муҳофаза қилиш соҳасидаги ваколатли давлат органи ҳисобланади. Патент идораси товар белгисини, товар келиб чиққан жой номини ва товар келиб чиққан жой номидан фойдала-

ниш ҳуқуқини рўйхатга олишга доир талабномаларни кўриб чиқиш учун қабул қилиш, улар юзасидан давлат экспертизасини ўтказиш каби ваколатларни амалга оширади. Шунингдек, 2002 йил 29 августдаги “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги (янги таҳрири) Қонуннинг 4-моддасида Патент идорасининг Апелляция кенгаши ваколатлари белгиланган бўлиб, унга кўра, Апелляция кенгаши Патент идорасининг талабномада кўрсатилган саноат мулки объектлари хусусидаги қарори устидан; саноат мулки объектларига патент берилганлигига қарши манфаатдор юридик ва жисмоний шахслар томонидан; саноат мулки объектлари патентларининг ҳақиқийлигига қарши берилган апелляцияларни кўриб чиқиши ҳамда Апелляция кенгаши ўз ваколатлари доирасида апелляцияларнинг бошқа турларини ҳам кўриб чиқишга ҳақли эканлиги мустаҳкамлаб қўйилган.

Келишмовчиликларни судга қадар ҳал этиш масалалари қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам ўз ифодасини топганлигини кўриш мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 8 июндаги 166-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги тўғрисида”ги Низомнинг 17-бандида Агентликда ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари, селекция ютуқлари, интеграл микросхемалар топологиялари, товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари, товарнинг келиб чиқиш жойлари номини ҳуқуқий муҳофаза қилиш билан боғлиқ апелляцияларни, шунингдек товар белгиларини Ўзбекистон Республикасида умумий эътироф этилган деб тан олиш тўғрисидаги аризаларни судгача кўриб чиқиш учун Апелляция кенгаши тузилиши белгиланган.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, мамлакатимиз қонун ҳужжатларида келишмовчиликларни судга қадар ҳал этишга қаратилган бир қатор нормалар назарда тутилган. Бироқ шундай бўлса-да, судларга келиб тушаётган ишлар сонининг йилдан-йилга ортиб бораётганлиги низоларни муқобил ҳал этишнинг қуйидаги усулларида, хусусан, музокаралар, талабнома тартиби, медиация ва ҳакамлик муҳокамасидан кенгроқ фойдаланиш зару-

ратини келтириб чиқармоқда. Мазкур усуллардан бири сифатида медиация усулига ҳақида тўхталадиган бўлсак, медиация тушунчаси лотинча "mediate" сўзидан олинган бўлиб, "воситачилик қилиш" деган маънони англатади. Шу сабабли халқаро муомалада медиация "воситачилик", "яраштириш мақсадида аралашув" маъноларида қўлланилади ва юридик адабиётларда медиация ва воситачилик тушунчалари бир хил маънога эга ҳисобланади. БМТ уставининг 33-моддасида медиация (воситачилик) низоларни ҳал этиш воситаси сифатида тан олинган. Шунингдек, Европа парламенти ва Кенгашининг 2008 йилги 52-сонли директивасида фуқаролик ва тижорат низоларида медиация тушунчасига қуйидагича таъриф берилади: "бу жараёни тарафлар бошлаб берган ёки суд томонидан тайинланган ёхуд миллий қонунчилик билан белгиланганидан қатъи назар икки ёки ундан ортиқ низолашувчи тарафларнинг низони ҳал этиш тўғрисида келишувга эришиш мақсадида учинчи шахсга мурожаат этиш жараёнидир."

Медиациянинг мақсади – низолашувчи тарафларнинг ўзаро низоларини мустақил, ўзаро фойдали ҳал этиш имкониятини топишга кўмаклашишдан иборат бўлиб, унинг асосий тамойилларига ихтиёрийлик, тарафларнинг тенглиги, бетарафлик, медиаторнинг холислиги, махфийлик кабилар киради. Медиация жараёни музокаралардан иборат бўлиб, унинг муваффақияти нафақат тарафларнинг келишмовчиликларини ҳал этишга бўлган иродаси ва интилиши, балки медиаторнинг тажрибаси ва маҳоратига ҳам боғлиқ. Медиацияга нисбатан жамиятда вужудга келган эҳтиёж ўтган асрда янги касб – медиаторларнинг шаклланишига олиб келди. Медиаторлар тарафлар ўртасида вужудга келган муаммо, келишмовчилик ва низоларни ҳал этишга кўмаклашадилар. Бунда медиатор далилларни текширмайди ва тарафларнинг талаблари қонунийлигига баҳо бөрмайди, аксинча медиаторнинг асосий вазифаси – тарафлар ўртасида бир-бирларини тушунишга, тарафлар учун маъқул шартларда муаммони ҳал этиш имкониятларини излаш ва ҳал этишга кўмаклашишдан иборат. Медиация жараёни, мажбурий кучга эга бўлмаган, тарафларнинг ихти-

ёрийлигига асосланган конфиденциал жараён бўлиб, бу низолашаётган тарафларнинг ўз ихтиёрларига кўра танлаб олган, бетараф учинчи шахснинг воситачилигида, шартномавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиққан низони ўзаро муроаса – ярашув йўли билан ҳуқуқий асосда ҳал этиш жараёнидир. Бетараф учинчи шахс – медиатор аслида судья ҳам, арбитр ҳам эмас ва вужудга келган низо юзасидан ҳеч қандай мустақил қарор ҳам қабул қилмайди. Ҳакамлик судидан у айнан шу жиҳати билан фарқ қилади. Шу ўринда, модомики, тарафларнинг ўзлари қарор қабул қилишар экан, у ҳолда медиаторнинг воситачилигига эҳтиёж бормикан, деган ҳақли бир савол туғилиши табиий. Гап шундаки, мавжуд низо юзасидан тарафлар томонидан олиб бориладиган музокараларда ҳар икки тараф ўз нуқтаи назарларини илгари сурадилар ва ўзларининг ҳақ эканликларини исботлашга уринадилар. Айрим ҳолларда музокара олиб борувчиларда бу низоли масала юзасидан мустақил қарор қабул қилиш учун янада мутаносиб мувозанат нуқтаси топилмай қолади. Бу эса низони ҳал қилинишни қийинлаштиради, қарор қабул қилишни пайсалга солинишига олиб келади. Вақт эса олий ҳакам, айна пайтда тадбиркор учун нақд пул, кони даромаддир. Энг муҳими фойда-ю зарар, даромад-у буромад билан боғлиқ икки иқтисодий шерикчилик муносабатларига, ишлаб чиқариш жараёнига, ўзаро манфаатларга путур етказадиган бу жараёни учинчи, бетараф шахс – медиатор зукколик билан ҳар икки тарафнинг даъво ва эътирозларини кўриб чиқиб, ҳар икки тараф учун мақбул бўлган ечимни топиб беради.

Медиация кўплаб хорижий мамлакатларда ўтган асрнинг 70-80-йилларида янги атама сифатида пайдо бўлди. Европа мамлакатларидан Францияда биринчи медиатор – 1973 йилда тайинланган бўлиб, бу Швециядаги омбудсманга ўхшаш институт бўлган. Дастлаб Францияда медиацияга ишончсизлик билан қарала бошланди. Бироқ ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб низоларнинг ҳал этишининг мазкур усули афзалликларини тушуниш ва уни қўллаш кенг жорий қилина бошланди. Бугунги кунда Францияда 200 дан ортиқ медиация билан шуғулланувчи институтлар

мавжуд бўлиб, шартнома шартларига мувофиқ тарафлар ўрта-сидаги низоларни медиация усулида ҳал этиш бўйича хизматлар кўрсатиб келмоқда. Россия Федерациясида 2011 йил 1 январдан кучга кирган “Низоларни воситачи иштирокида ҳал қилишнинг муқобил таомиллари (медиация таомили) тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши ҳам фикримизни тасдиқлайди.

Таъкидлаш жоизки, юзага келган ҳуқуқий низоларни ҳал қилиш, фуқаро ва ташкилотларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бутун дунёда одил судлов орқали амалга оширилиши анъанавий тус олган. Кучли ва мустақил суд ҳокимияти, яхши ташкил этилган ва самарали фаолият кўрсатадиган суд тизими ҳар қандай ҳуқуқий давлатнинг ажралмас белгиси ҳисобланади. Лекин шу билан бирга фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган келишмовчиликларни ҳал қилиш мақсадида ҳуқуқни ҳимоя қилишнинг фақат суд шаклидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлавермайди. Қолаверса, мазкур ҳуқуқий муносабатларда иштирок этувчи субъектлар таркибининг ўзига хослиги юзага келган келишмовчиликларни суддан ташқари бошқа ҳуқуқий тартиб-таомиллар орқали ҳал қилишни тақозо этади. Дарҳақиқат, юзага келган низоларни ҳал этишнинг муқобил (альтернатив) усулларини ривожлантириш мамлакатда фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг самарали тизимини яратиш учун зарур бўлган шартлардан бири сифатида эътироф этилмоқда.¹ Юридик адабиётларда фуқаролик-ҳуқуқий низоларни муқобил тарзда ҳал этишнинг тараққий этган усулларидан бири сифатида медиация ва унинг вақтни тежашдаги ва низолашувчи тарафларнинг суд харажатларини иқтисод қилишдаги аҳамияти ҳақида мулоҳазалар билдирилмоқда.²

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда медиация усули низоларни ҳал этишда у ёки бу шаклларда кундалик ҳаётда кенг қўл-

¹ Мамасиддиқов М.М. Ҳакамлик судлар, унинг тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилишда тутган ўрни ва аҳамияти / Ниҳуқ ва бурч, 2006. -8-9 сон, -Б. 17-21.

² Қаранг: Масадихов Ш.М. Сущность медиации и проблемы ее правового регулирования в Республике Узбекистан // Автореф. дис. соис. канд. юрид. наук. Ташкент: -2008. - 3 с.

ланилиб келинмоқда. Хусусан, медиацияга ўхшаш яраштириш фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳаллалар фаолиятида кенг қўлланилиб, қўшнилари ўртасидаги ёки оилавий низоларни ҳал этишда намоён бўлади. Бироқ бугунги кунда мамлакатимиз иқтисодиётининг кенг қўламда ривожланиб бораётганлиги, инвестиция оқимининг кучайиб бораётганлиги, энг асосийси кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлар синфининг ортиб бораётганлиги вужудга келаётган низоларни муқобил ҳал этиш имкониятларини яратишни тақозо этмоқда.

Бундан кўзланган асосий мақсад тадбиркорлар ўртасидаги иқтисодий ҳамкорлик ва шерикчилик муносабатларини сақлаб қолган ҳолда келажақда ўзаро манфаатли бизнес юритиш учун замин яратишдир. Фуқаровий-ҳуқуқий низоларни ҳал этишнинг демократик, муқобил шаклларида бири сифатида ҳакамлик муҳокамасига алоҳида эътибор бериб келинаётганлиги юқоридаги омиллар билан белгиланади. Чунки ҳуқуқий муносабат субъектлари ўртасида юз берган низоларни ҳал этишнинг тараққий этган усулларида бири сифатида ҳакамлик судлари имкониятидан фойдаланиш тадбиркорлик субъектлари учун қатор қулайликлар яратади. Ундан ташқари, ҳакамлик судлари томонидан кўриб, ҳал этилиши лозим бўлган ишлар, умуман олганда, кўпчиликни ташкил этади ва бу ўз навбатида, ҳозирги вақтда иш ҳажми жуда кўп бўлган фуқаролик ишлари бўйича судлар ва хўжалик судларининг юктамаларини камайтиришга ва кўрилатган ишларнинг сифатини янада оширишга хизмат қилади.

Юридик адабиётларда шунингдек, айрим мураккаб бўлмаган фуқаролик ишларини суд тизимида ташкил этиладиган янги тузилмалар томонидан кўриб ҳал этилиши тартибини жорий этиш ҳақида фикрлар илгари сурилиб, бу ўз навбатида фуқаролик ишлари бўйича биринчи инстанция судлари судьяларининг иш ҳажмини нисбатан камайишига, ишларнинг тўғри ва ўз вақтида кўриб, ҳал этишига олиб келиши таъкидланади. Хусусан, Б.Н.Лапин ва Н.А.Чечиналар судларни янги тузилмаси ҳисобланган келиштирувчи (ярашув) судларни ташкил қилиш орқали биринчи инс-

танция судининг иш ҳажмини 70% га камайтиришга эришиш мумкинлиги тўғрисида фикр билдирганлар ва қонунчиликда фуқаролик-ҳуқуқий низоларни судга қадарли (тарафларни келиштириш орқали) ҳал қилиш тартибини белгилаш масаласига алоҳида эътибор бериш лозимлигини таъкидлайдилар.¹ Шунингдек, айрим мутахассислар ҳам судьяларнинг иш ҳажмини мумкин қадар камайтириш мақсадида “бий судлари”ни ташкил қилиш ва шу орқали туман судларининг кам аҳамият касб этувчи ишларни кўришдан озод қилиш ҳақида фикрни илгари сурганлар.²

Шу ўринда Россия Федерацияси суд тизимида фаолият олиб бораётган ва нисбатан янги тузилма сифатида шаклланиб, айтиш мумкинки, ҳозирги кунда такомиллашиб бораётган келиштирувчи (ярашув) судлар ҳақида қисқача тўхталиб ўтишни лозим топдик. 1998 йил 17 декабрда қабул қилинган “Россия Федерациясининг ярашув (мировой) судлари тўғрисида”ги Федерал қонуни³га мувофиқ, ярашув судларининг судьялари Россия Федерацияси субъектларининг умумий юрисдикция судьялари ҳисобланиб, ягона суд тизимига киради. Йигирма беш ёшдан кичик бўлмаган, олий юридик маълумотга, юридик ихтисос бўйича камида беш йиллик меҳнат стажига эга бўлган ҳамда жиноий қилмиш содир этмаган, малака судлов ҳайъатлари томонидан тавсиянома олган Россия Федерациясининг фуқароси яраштирувчи суднинг судьяси бўлиши мумкин. Яраштирувчи судьяларнинг фаолиятини молиялаштириш ва моддий-техник таъминлаш Россия Федерацияси Олий суди қошидаги Суд департаменти томонидан федерал бюджет орқали амалга оширилади. Ярашув судлари ваколатига бир қатор фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилиш вазифаси юклатилганлиги боис биринчи инстанция суди судьяларининг иш ҳажмини бирмунча камайтиришга эришилган. Россия Федерацияси ФПКнинг 23-моддасига кўра, ярашув судлари

¹ Лалин Б.Н., Чечина Н.А. Реформа гражданского судопроизводства в странах СНГ // Правоведение, № 4, 2000. -140 с.

² Абдраимов Б.Ж. Проблемы совершенствования гражданского процессуального законодательства Республики Казахстан // Законодательство. № 5, 2001. -74 с.

³ WWW.akdi.ru/gd/proekt/076030 GD. SHTM-17 к-

биринчи инстанция суди сифатида қуйидаги ишларни кўришга ваколатли ҳисобланади:

- 1) суд буйруғини бериш тўғрисидаги ишлар;
- 2) никоҳдан ажратиш ҳақидаги ишлар, агар эр-хотин ўртасида болалар тўғрисидаги низо мавжуд бўлмаса;
- 3) даъво баҳоси эллик минг рублдан ортиқ бўлмаган эр-хотин ўртасидаги биргаликда ортирилган мол-мулкни бўлиш тўғрисидаги ишлар;
- 4) оталикка (оналикка) эътироз билдириш, оталикни белгилаш, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш, ота-оналик ҳуқуқини чеклаш, фарзандликка олиш тўғрисидаги, болалар тарбияси билан боғлиқ бошқа низолар ва никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишлардан ташқари, оила ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқадиган бошқа ишлар;
- 5) даъво баҳоси эллик минг рублдан ошмаган мулкый низолар бўйича ишлар, мол-мулкни мерос қолдириш тўғрисидаги ва интеллектуал фаолият натижасини ташкил этиш ва ундан фойдаланишга оид муносабатлардан келиб чиқадиган низоли ишлар бундан мустасно;
- 6) мол-мулкдан фойдаланиш тартибини белгилаш тўғрисидаги ишлар.¹

“Россия Федерациясининг ярашув (мировой) судлари тўғрисида”ги Федерал қонуни²га мувофиқ, ярашув судларининг фаолияти суд райони ва суд участкалари доирасида амалга оширилади. Суд участкалари аҳолининг сонига қараб ташкил этилади. Агар аҳолининг сони 15 мингдан то 23 минггача бўлса, битта суд участкаси ташкил этилади.

Шу ўринда низоларни муқобил ҳал қилиш (Alterdative Dispute Resolu-tion) борасида АҚШ тажрибаси эътиборга лойиқ. АҚШда мазкур таомил фуқаролик суд ишларини юритиш билан бир қаторда кенг қўлланилиб келинади. Улар одил судловнинг ўрнини эгалламайди ва манфаатдор шахсларнинг суд орқали ҳимоя-

¹ Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации (по состоянию на 20 сентября 2008 года) –Новосибирск: Сиб. унив. Изд-во, 2008. -С. 36-37.

² WWW. akdl. ru/gd/proekt/076030 GD. SHTM-17 k-

ланиш ҳуқуқидан маҳрум этмайди. Аксинча, манфаатдор шахсларга фуқаролик-ҳуқуқий низоларни ҳал қилишнинг давлат ва нодавлат шаклларини танлаш имкониятини беради, тарафлар юзга келган келишмовчиликнинг характериға қараб қайси таомил мақсадға мувофиқ эканлигини ўзлари ҳал қиладилар.¹

Дарҳақиқат, келишмовчиликларни судға қадарли ҳал этиш ёхуд низоларни ҳал қилишнинг муқобил шаклларини кенгайтириш суд органларининг фуқаролик-ҳуқуқий низоларни ҳал этишдаги иш юқламаларини бирмунча камайтиришға ёрдам беради. Республика судлари томонидан кўрилаётган фуқаролик ишлари ҳажмининг тобора ортиб бораётганлиги эса фуқаролик ишларини кўзғатиш босқичида, ишларни кўриш ва ҳал қилиш жараёнида процессуал муддатларға риоя қилиш масалаларида, суд ҳал қилув қарорлари устидан шикоят бериш ва суд қарорларини ижро этиш босқичида айрим муаммоларнинг юзга келишиға сабаб бўлмоқда.

Ҳозирда судлар томонидан процессуал ҳуқуқ нормаларига тўла риоя қилмасдан қарорлар қабул қилиш, ишларни лозим даражада тайёрламасдан судда мазмунан ҳал қилишға киришиш ҳамда айрим ҳолларда суд муҳокамасида иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларни суд мажлиси вақти ва жойи тўғрисида хабардор қилмасдан ишни кўриш ҳоллари тез-тез учрамоқда. Бундай ҳолатларнинг асосий сабабларидан бири сифатида фуқаролик ишлари бўйича судьяларнинг иш ҳажмини ортиб бораётганлигини кўрсатиши мумкин.

Юқоридагиларнинг барчаси фуқаролик-ҳуқуқий низоларни судға қадарли ҳал этиш ёхуд низоларни ҳал қилишнинг муқобил шаклларини кенгайтириш масалаларининг ниҳоятда долзарб аҳамият касб этишини кўрсатмоқда.

Сўнги вақтларда МДҲға аъзо давлатлар ҳуқуқшунос олимлари томонидан амалға оширилаётган тадқиқот ишларида ҳам юзга келган фуқаролик-ҳуқуқий низоларни тарафларни келиш-

¹ Носырева Е.И. Альтернативное разрешение гражданско-правовых споров в США. Автореф. дис. соис. учен. степ. доктора юрид. наук. –Воронеж. 2001.-3 с.

тириш орқали ҳал этиш процесс иштирокчилари ўртасидаги ижтимоий кескинликни пасайтиришга, судларнинг иш юкларини эса камайтиришга имкон бериши, шу муносабат билан унинг ўринли, мақсадга мувофиқлиги ҳамда ижтимоий фойдалилигини аниқлашнинг зарурлиги ҳақида мулоҳазалар билдириб ўтилмоқда.¹

¹ Кузбагаров А.Н. Примирение сторон по конфликтам частноправового характера. Автореф. дис. соис. учен. степ. доктора юрид. наук. -Санкт-Петербург. 2006 -48 с.

V. ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ТАРАФЛАРНИНГ МАЛАКАЛИ ЮРИДИК ЁРДАМ ОЛИШГА БЎЛГАН ҲУҚУҚЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ КАФОЛАТЛАРИ

Мамлакатимизда ислохотларнинг изчил кечаётганлиги, ҳар бир ўзгариш аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда, мукамал ишланган дастурлар асосида амалга оширилаётганлиги Ўзбекистон ўз тараққиёт йўлини нақадар тўғри танлаганлигидан далолат беради. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ташаббуси билан мамлакат ҳаётининг барча соҳаларида босқичма-босқич ислохотлар амалга оширилмоқда. Ислохотлар жараёнида муҳим босқич ҳисобланган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясига қаратилган суд-ҳуқуқ соҳасидаги ўзгаришлар ва янгиликлар мамлакат тараққиётида алоҳида ўрин эгаллайди. Суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг ажралмас қисми бўлмиш адвокатура тизимини тубдан ислох қилиш, унинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги аҳамиятини кучайтириш ва унинг чинакам мустақиллигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Жамиятда адвокатура институтининг мавқеини кўтариш, жисмоний ва юридик шахсларнинг малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини мустаҳкамлайдиган конституциявий нормани амалга ошириш борасида адвокатура фаолиятини янада кучайтириш, ўз навбатида, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этишда адвокатура институтининг ролини оширишга замин яратади.

Зеро, Давлатимиз раҳбари Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли ва олдимизда турган вазифаларнинг маъномоҳияти ва аҳамияти ҳақида сўз юритиб, очиқ ва кучли фуқаролик жамиятини бугунги кунда аҳолининг турли ижтимоий гуруҳлари ва кенг қатламлари манфаатларини ифода этадиган мустақил ва барқарор нодавлат нотижорат ташкилотлар, эркин оммавий ахборот воситалари ва бошқа фуқаролик жамияти институтларининг ривожланган тизимсиз тасаввур этиб бўлмаслигини алоҳида таъкидлаб ўтган. Дарҳақиқат, мамлакатимиз мустақил-

ликка эришгач, адвокатура тизими тубдан қайта ташкил этилиб, фуқаролар ҳамда юридик шахсларга ҳуқуқий ёрдам кўрсатишнинг бозор муносабатлари талабларига мос бўлган тизими шакллантирилди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 116-моддасига асосан тергов ва суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқи кафолатланиб, фуқароларга, корхона, муассаса ва ташкилотларга юридик ёрдам бериш каби муҳим вазифалар адвокатура тизимига юклатилди.

Адвокатурани ривожлантириш, унинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва ролини ошириш, айблов ва Ҳимоянинг тенглигини таъминлаш мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотларининг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилиб, бунинг учун зарур бўлган ҳуқуқий асослар яратилди. Суд-ҳуқуқ тизимининг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланган адвокатура институтини ислоҳ қилишнинг ҳуқуқий натижаси сифатида 1996 йил 27 декабрда мамлакатимиз тарихида илк бор “Адвокатура тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди. Мазкур соҳада олиб борилаётган ислохотлар давом эттирилиб, 1998 йил 25 декабрда адвокатнинг дахлсизлиги, адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва ижтимоий ҳимояси, юридик ёрдамни таъминлаш кафолатлари, адвокатура билан давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солувчи яна бир муҳим қонун – “Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотларининг бош йўналиши ва самарадорлигининг пировард натижасини белгилаб берадиган муҳим омил инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган. Шу боис, зиммасига шахс ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфатларини ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган, фуқаролик жамиятининг асосий ва муҳим институтларидан бири бўлган адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш ҳозирги кунда долзарб аҳамият касб этмоқда. Адвокатура тизими ва адвокатлик фаолиятининг кафолатларини таъминлашга қаратилган давлат сиёсатининг мантиқий давоми си-

фатида 2008 йил 1 майда Президентимиз томонидан “Ўзбекистон Республикасида адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон имзоланди.

Таъкидлаш жоизки, адвокатура институти ва адвокатура фаолияти билан шуғулланувчи шахслар инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этишда муҳим ўрин тутди. Шу маънода, жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш шароитида мазкур институтнинг мақомини юксалтириш, ваколатлари ҳамда масъулиятини ошириш, адвокатура фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни янада такомиллаштиришга эҳтиёж туғилган эди. 2008 йил 1 майдаги “Ўзбекистон Республикасида адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон суд-ҳуқуқ тизимини янада либераллаштириш, фуқароларнинг тергов ва суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини мустаҳкамлайдиган конституциявий нормани амалга ошириш, адвокатуранинг ташкилий мустақиллигини таъминлаш, уни юқори малакали кадрлар билан тўлдириш, адвокатлар мустақиллиги кафолатларини кучайтириш, адвокатлик касбининг обрўси ва нуфузини ошириш каби мақсадларни назарда тутди.

Дарҳақиқат, шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашадиган, қонун устувор бўлган фуқаролик жамиятини адвокатура институтисиз тасаввур этиш қийин. Зеро, Юртбошимиз таъкидлаганидек, конституциявий меъёрлар ва қонунларнинг устуворлиги, улар инсон манфаатини кўзлаб иш тутишга ва шу доирада ижтимоий ўзаро муносабатларни мақбул ҳолга келтиришга йўналтирилганлиги мамлакатда барқарорликни ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг, фуқаролик жамияти асосларини қарор топтиришнинг асосий омилдир”.

Мамлакатимизда кенг қўламда, босқичма-босқич амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ тизими соҳасидаги ислохотлар ҳам айнан фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш ҳамда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг самарали ҳимоя қилинишини

ҳар томонлама таъминлашга қаратилгандир. Фармон билан адвокататура институтини янада ислоҳ қилиш фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга ҳамда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг самарали ҳимоя қилинишини ҳар томонлама таъминлашга қаратилган суд-ҳуқуқ тизими соҳасидаги ислохотларнинг бугунги кундаги энг муҳим вазифаси эканлиги алоҳида таъкидланганлиги ҳам фикримизни тасдиқлайди.

Мазкур Фармон билан адвокататура институтини янада ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари белгилаб берилиши суд-ҳуқуқ тизимининг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланган адвокататура институтини ислоҳ қилишнинг янги босқичини бошлаб берди. Фармонга кўра, қуйидагилар адвокататура институтини янада ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари этиб белгиланди:

– инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш соҳасида фуқаролик жамиятининг асосий институтларидан бири бўлган адвокатуранинг самарали ўзини ўзи бошқарадиган марказлаштирилган тизимини ташкил қилиш;

– адвокатликка номзод шахсларнинг малакасига нисбатан қўйилаётган талабларни кучайтириш, уларнинг юридик соҳа бўйича иш тажрибасига эга бўлиши ва адвокатлик тузилмаларида амалиёт ўташини белгилаш, шунингдек адвокатларнинг мунтазам равишда касбга оид малакасини оширишнинг мажбурийлигини жорий қилиш;

– адвокатурани ҳалол ва касб маҳорати юқори мутахассислар билан тўлдиришни таъминлайдиган самарали лицензиялаш тизимини ташкил этиш;

– адвокатлик тузилмаларининг ваколатларини аниқлаштириш ва ҳуқуқий мақомини белгилаб бериш;

– жиноят процессида айблов ва ҳимоя тарафларининг процессуал ҳуқуқлари тенглигини таъминлаш;

– ҳуқуқшунослик соҳасида махсус билимга эга бўлмаган шахсларнинг суд ишида иштирок этишига йўл қўйилмасликка қаратилган тарафлар вакиллиги институтини босқичма-босқич такомиллаштириш;

– адвокатлар томонидан касб этикаси қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш механизми ва адвокатларга нисбатан интизомий иш юритиш тизимини такомиллаштириш.

Фармонда белгиланган адвокатура институтини янада ислоҳ қилишнинг мазкур йўналишлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустақамланган тергов ва суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқининг кафолатланишини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Дарҳақиқат, суд ишларини юритишнинг тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида олиб борилиши, энг аввало судлар томонидан одил судловни амалга оширилишига кўмаклашади, бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларни самарали ҳимоя қилинишини таъминлайди, суд қарорлари устидан асоссиз шикоят ва протестларнинг келтирилишини олдини олади, суд қарорларининг барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади. Фуқаролик ишлари бўйича тортишувчилик тамойилининг ривожланишида тарафларга, ишда иштирок этувчи шахсларга малакали юридик ёрдам кўрсатилиши муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Шу мақсадда “Ўзбекистон Республикасида адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонда ҳуқуқшунослик соҳасида махсус билимга эга бўлмаган шахсларнинг суд ишида иштирок этишига йўл қўйилмасликка қаратилган тарафлар вакиллиги институтини босқичма-босқич такомиллаштириш адвокатура институтини янада ислоҳ қилишнинг асосий йўналишларидан бири сифатида эътироф этилган.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотлари фуқаролик суд ишларини юритишда вакил сифатида адвокатнинг роли ва аҳамияти тобора ортиб боришига сабаб бўлмоқда. Зеро, ҳар бир фуқаро судда ўзининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини малакали шахслар томонидан ҳимоя қилишини истайди. Қолаверса, жамиятда малакали юридик ёрдамга бўлган талаб ва эҳтиёжнинг ортиб бориши суд амалиётида турли хил, янги ва бирмунча мураккаб бўлган ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларнинг кўпайиб бораётганлиги би-

лан ҳам изоҳланади. Масалан, фуқароларнинг турли хўжалик жамиятлари ва ширкатлари билан боғлиқ низоларда, меҳнат, уй-жой, оила, мерос ва бошқа бирмунча мураккаб бўлган ишларда иштироки шулар жумласидандир. Ушбу тоифадаги ишларни судларда кўриш жараёнида албатта юқори малакали шахсларга эҳтиёж туғилиши табиий. Шунинг учун ҳам фуқаролик процессида ҳуқуқшунослик соҳасида махсус билимга эга бўлган шахсларнинг, хусусан адвокатларнинг вакил сифатида иштирок этишлари муҳим аҳамият касб этади. Маълумки, фуқаролик процессуал қонунчилик суд ишларини юритишда шартнома бўйича (ихтиёрий) вакил сифатида адвокатлар, биргаликда иштирок этувчилардан бирининг топшириғи бўйича бошқа иштирокчилар билан бир қаторда тарафлар, учинчи шахслар томонидан танланган шахсларни ҳам назарда тутар эди. Бироқ, таҳлиллар шуни кўрсатдики, судда шартнома бўйича (ихтиёрий) вакил сифатида тарафлар, учинчи шахслар томонидан танланган шахсларнинг, хусусан олий юридик маълумотга, яъни ҳуқуқшунослик соҳасида махсус билим ва кўникмаларга ёки юридик ёрдам кўрсатиш учун лицензияга эга бўлмаган шахсларнинг иштирок этиши фуқароларнинг муҳим конституциявий ҳуқуқи бўлмиш – суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини амалда таъминланмасдан қолишига олиб келди. Қолаверса, ушбу шахслар томонидан муайян ҳақ эвазига сохта, малакасиз юридик ёрдам кўрсатилиши фуқаролар қонуний ҳуқуқ ва манфаатларининг бузилишига сабаб бўлмоқда эди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан ишлаб чиқилиб, қонунчилик ташаббуси тартибида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси муҳокамасига киритилган “Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 52-моддасига ўзгартиш ва қўшимча киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси томонидан 2009 йил 12 августда қабул қилинди. Олий Мажлис Сенатининг 2009 йил 29 августдаги ялпи мажлисида маъқулланган мазкур Қонун 2009 йилнинг 12 сентябрида эълон

қилинди ва кучга кирди. Мазкур Қонуннинг асосий мақсади фуқароларнинг малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини рўёбга чиқариш учун зарур ҳуқуқий шарт-шароитлар яратишдан, шунингдек адвокатура институтининг мақоми ва ролини ривожлантириш ва оширишдан иборат.

Қонун иккита моддадан иборат бўлиб, унга кўра, эндиликда фуқаролик процессида адвокатлар, биргаликда иштирок этувчилардан бирининг топшириғи бўйича бошқа иштирокчилар билан бир қаторда қуйидагилар шартнома бўйича (ихтиёрий) вакил сифатида эътироф этилди:

– насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган ёки ён шажара бўйича қариндошлар, шунингдек эр (хотин) ёхуд унинг қариндошлари;

– юридик шахсларнинг ходимлари – шу юридик шахсларнинг ишлари бўйича;

– нотижорат ташкилотларининг ваколатли вакиллари – шу ташкилотлар аъзоларининг ишлари бўйича;

– қонунга биноан бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқи берилган нотижорат ташкилотларининг ваколатли вакиллари;

– ишни кўраётган суд томонидан ишда жисмоний шахсларнинг вакиллари сифатида қатнашишга рухсат берилган шахслар.

Ундан ташқари, судда иш юритиш бўйича вакил сифатида профессионал фаолият билан фақат адвокатлар шуғулланишлари мумкинлиги ҳақидаги муҳим норма ҳам мустаҳкамлаб қўйилди. Бу эса Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 116-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган фуқароларга, корхона, муассаса ва ташкилотларга суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини амалга оширилишини таъминлайди, жамиятда адвокатура институтининг тутган ўрни ва нуфузини оширади, қолаверса, судлар фаолиятига турли хил аралашувларнинг олдини олиб, ноҳолис муносабатларга чек қўяди. Фуқаролик процессида насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган ёки ён шажара бўйича қариндошлар, шунингдек эр (хо-

тин) ёхуд унинг қариндошлари шартнома бўйича (ихтиёрий) вакилликнинг муҳим кўринишларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 57-моддасига кўра, бир умумий учинчи шахсдан (аждоддан) келиб чиққан шахслар қариндошлар ҳисобланади. Икки шахс ўртасидаги тўғри шажара бўйича қариндошликнинг яқинлиги қариндошлик даражаси, яъни туғилиш сони билан белгиланади. Болалар ота-онасига нисбатан тўғри шажарадаги биринчи, неvara бобосига, бувисига нисбатан иккинчи, эvara катта бобосига, катта бувисига нисбатан – учинчи даражадаги қариндош ҳисобланади ва ҳоказо. Ака-ука, опа-сингил, уларнинг болалари, ота-онанинг ака-ука ва опа-сингиллари ҳамда уларнинг болалари, бобо ва бувиларнинг ака-ука ҳамда опа-сингиллари ва уларнинг болалари ва шунга ўхшашлар ён шажара бўйича қариндошлар ҳисобланади ва ҳоказо. Туғилган ака-ука ва опа-сингил қариндошликнинг иккинчи даражасида, тоға ва амаки, амма ва хола ўз жиянлари билан қариндошликнинг учинчи, тоғавачча, амакивачча, аммавачча ва холаваччалар эса – тўртинчи даражасида турадилар.

Дарҳақиқат, шартнома бўйича (ихтиёрий) вакил сифатида тарафлар ёки учинчи шахсларнинг насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган ёки ён шажара бўйича қариндошлари, шунингдек эр (хотин) ёхуд унинг қариндошлари иштирок этиши судда вакиллик қилишнинг мақсад муддаосига мувофиқ келади. Зеро, суддаги вакиллик институти вакиллик остидаги шахс номидан унга мақбул бўлган ҳал қилув қарори чиқаришга эришиш мақсадида амалга ошириладиган фаолият ҳисобланиб, яқин қариндошлар вакиллик остидаги шахснинг ҳуқуқларини рўёбга оширишга ва судда унинг ҳуқуқларининг бузилишини олдини олишга кўмаклашади.

Шартнома бўйича (ихтиёрий) вакилликнинг яна бир муҳим тури – нотижорат ташкилотлар аъзоларининг ишлари бўйича шу ташкилотларнинг ваколатли вакиллари судда вакиллик қилиши назарда тутилди. Шу ўринда вакилликнинг мазкур тури ҳақида батафсил тўхталишдан аввал, қонун ҳужжатларида нотижорат

ташкilotлар сифатида тан олинадиган ташкilotлар ва уларнинг қайси масалалар юзасидан судга мурожаат қилишини аниқлаб олиш мақсадга мувофиқ бўлади. Таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 3 январдаги “Нодавлат нотижорат ташкilotлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни 3-моддасида мазкур Қонуннинг айрим нодавлат нотижорат ташкilotларига нисбатан қўлланилишининг ўзига хос хусусиятлари назарда тутилган бўлиб, унга кўра, ташкилий-ҳуқуқий шаклидан қатъи назар, нодавлат нотижорат ташкilotларига, шу жумладан касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, диний ташкilotлар ва бошқа нодавлат нотижорат ташкilotларига нисбатан, агар уларнинг ташкил этилишини ҳамда фаолиятини тартибга солувчи бошқа қонунларда ўзгача қоидалар назарда тутилмаган бўлса, мазкур Қонун талаблари қўлланилиши белгиланган. Мазкур Қонуннинг 8-моддасида нодавлат нотижорат ташкilotи ўзининг ишчанлик обрўсига путур етказувчи маълумотлар юзасидан раддия берилишини суд тартибида талаб қилишга ҳақли эканлиги, 10-моддасида эса нодавлат нотижорат ташкilotлари давлат органларининг ғайриқонуний қарорлари, улар мансабдор шахсларининг ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан бўйсунув тартибида юқори турувчи органга ёки судга шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлиши назарда тутилган.¹

Шундай қилиб, нодавлат нотижорат ташкilot сифатида сиёсий партия ҳам ўзининг ишчанлик обрўсига путур етказувчи маълумотлар юзасидан раддия берилишини суд тартибида талаб қилиш, мансабдор шахсларининг ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлади. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 декабрдаги “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонуни 2-моддасида сиёсий партияларнинг ҳуқуқларини белгиланган бўлиб, сиёсий партиялар ушбу Қонунда ҳамда Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонунларида назарда тутилган ўзга ҳуқуқларга ҳам эга бўлишлари мумкинлиги назарда тутилган.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил, 1-2—сон, 2-модда.

Шунингдек, нодавлат нотижорат ташкилот сифатида касабачушмалари ҳам Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни ҳамда 1992 йил 2 июлдаги “Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунининг 11-моддасига мувофиқ, меҳнаткашларнинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, даъво ариза билан судга мурожаат қилишга ҳақли бўладилар. Шу мақсадда мазкур Қонун билан касаба уюшмалари ҳуқуқий ёрдам хизматлари ва бошқа зарур идораларга эга бўлиши мумкинлиги назарда тутилган.¹ Юқорида қайд этилган нотижорат ташкилотлар аъзоларининг ишлари бўйича мазкур ташкилотнинг ваколатли вакиллари судда шартнома бўйича (ихтиёрий) вакил сифатида иштирок этадилар. Фуқаролик процессуал қонунчилик мазкур ташкилотларнинг судда иштирок этувчи вакиллари ваколатларини расмийлаштиришнинг соддалаштирилган тартибини назарда тутди. Хусусан, ФПКнинг 53-моддасига кўра, ташкилот номидан бериладиган ишончнома ташкилот раҳбари томонидан имзоланиб, имзо ташкилот муҳри билан тасдиқланади. Ташкилотларнинг раҳбарлари судга ўзларининг хизмат лавозимлари ёки ваколатларини тасдиқлайдиган ҳужжатлар тақдим этадилар.²

Мазкур моддада шартнома бўйича (ихтиёрий) вакилликнинг яна бир муҳим тури, яъни қонунга биноан бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқи берилган нотижорат ташкилотлари ваколатли вакиллари ваколатли вакиллик қилиши назарда тутилди. Вакилликнинг мазкур тури ФПКнинг 52-моддаси 4-бандида назарда тутилган вакиллик туридан фарқли равишда нотижорат ташкилот аъзоларининг ишлари бўйича эмас, балки қонунга биноан бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида судда вакилликни амалга оширадилар. Вакилликнинг мазкур туридаги ўзаро ўхшаш жиҳат шундан иборатки, ҳар икки ҳолатда ҳам судда вакил сифатида нотижорат

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1997 й. 2–сон, 36-модда.

² Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. –Тошкент: Адолат, 2008.

ташкilotларнинг ваколатли вакиллари иштирок этадилар ва уларнинг ваколатларини расмийлаштириш учун бир хил тартиб жорий этилади. Маълумки, мамлакатимизда бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқи берилган нотижорат ташкilotлар фаолият кўрсатиб келади. Хусусан, тадбиркорлик фаолияти субъектларини ихтиёрийлик асосида бирлаштирувчи нодавлат нотижорат ташкilotи сифатида Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси ташкilot этилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 7 июлдаги “Ўзбекистон Савдо-саноат палатасини ташкilot этиш тўғрисида”ги Фармонининг 5-бандида белгиланишича, Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси ва унинг ҳудудий тузилмаларига давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг тадбиркорлик субъектлари – Палата аъзоларининг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини камситувчи хатти-ҳаракатлари ва қарорлари юзасидан судларга даъво аризаси билан мурожаат этиш ҳуқуқи берилган.¹ Кейинчалик 2004 йил 3 декабрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 4-моддасида Палатанинг вазифалари сифатида тадбиркорларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ифода этиш ҳамда ҳимоя қилиш, шу жумладан давлат ҳамда хўжалик бошқаруви органлари билан муносабатларда, шунингдек судда ифода этиш ҳамда ҳимоя қилиш назарда тутилди.²

Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатасининг ваколатли вакиллари “Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 4-моддасига кўра, шартнома бўйича (ихтиёрий вакил) сифатида бошқа шахсларнинг, хусусан, тадбиркорларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида судга даъво аризаси билан мурожаат қилиш ёки судда уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга ҳисобланадилар. ФПКнинг 53-моддасига мувофиқ, Савдо-саноат палатаси номидан вакилга бериладиган ишончнома таш-

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 йил, 27–сон, 313-модда.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 йил, 1–сон, 3-модда.

килот раҳбари томонидан имзоланиб, имзо ташкилот муҳри билан тасдиқланади. Ташкилотларнинг раҳбарлари судга ўзларининг хизмат лавозимлари ёки ваколатларини тасдиқлайдиган ҳужжатлар тақдим этадилар.¹

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида нотижорат ташкилотларнинг вакиллари судга даъво аризаси билан мурожаат қилгудек бўлса, судья аввало мазкур шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ судга даъво аризаси билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга эканлигини аниқлаши талаб этилади. Агар ушбу ташкилот қонунга мувофиқ бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ваколатига эга бўлмаса ёки айнан ҳуқуқи ҳимоя қилиниши лозим бўлган шахслар номидан судда иш юритиш ваколатига эга бўлмаса, суд ФПКнинг 152-моддаси 7-бандига асосан, яъни манфаатдор шахс номидан аризани иш юритиш ваколатига эга бўлмаган шахс берганлигини асос қилиб, даъво аризасини қабул қилишни рад этиш ҳақида ажрим чиқаради. Башарти, манфаати ҳимоя қилиниши лозим бўлган шахснинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида қонун ҳужжатларига мувофиқ судга даъво аризаси билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган ташкилот мурожаат қилгудек бўлса, яъни йўл қўйилган хатолар бартараф этилса, шу иш бўйича судга иккинчи марта ариза билан мурожаат этишга тўсқинлик қилмайди (ФПКнинг 153-моддаси). Мамлакатимиз фуқаролик процессуал қонунчилигида шартнома бўйича (ихтиёрий) вакилликнинг янги тури, яъни ишни кўраётган суд томонидан ишда жисмоний шахсларнинг вакиллари сифатида қатнашишига рухсат берилган шахслар институтути жорий этилди. Агар, эътибор берадиган бўлсак, суд ишда вакил сифатида қатнашишга рухсат берадиган шахслар жисмоний шахсларга нисбатан белгиланиб, ушбу қоида юридик шахсларга нисбатан тадбиқ этилмайди. Дарҳақиқат, муқаддам судлар томонидан тайинланган вакилликнинг бундай тури мавжуд бўлмаган. МДХ таркибига кирувчи айрим давлатларнинг фуқаролик процессуал қонун-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. –Тошкент: Адолат, 2011 й.

чилигида суд томонидан тайинланадиган вакиллик институти жорий этилган.

Хусусан, Россия Федерацияси ФПКнинг 50-моддасида суд томонидан тайинланадиган вакилликка доир қоидалари баён этилган. Унга кўра, агар яшаш жойи ноъмалум бўлган жавобгарнинг вакили бўлмаса, шунингдек қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда суд вакил сифатида адвокат тайинлайди. Ишни кўраётган суд томонидан ишда вакил сифатида қатнашишга рухсат берилган шахсларнинг шартнома бўйича (ихтиёрий) вакиллик қилиш институти, шунингдек Эстония Республикаси ФПКнинг 81-моддасида ҳам назарда тутилади. Унга кўра, судда вакил сифатида ишни кўраётган суд томонидан ишда вакил сифатида қатнашишга рухсат берилган шахслар эътироф этилади. Бироқ, давлат судида вакил сифатида фақат адвокат иштирок этиши мумкинлиги назарда тутилганлигини ҳам алоҳида таъкидлаш ўринли бўлади. Худди шунингдек, Беларусь Республикаси ФПКнинг 72-моддасида судда вакил бўлиши мумкин бўлган шахслар рўйхати берилган бўлиб, унга кўра суд томонидан тайинланган вакиллар ушбу рўйхатдан жой олган. Ушбу ўринда таъкидлаш жоизки, Беларусь Республикаси ФПКнинг 77-моддасида суд томонидан тайинланадиган вакилларнинг рўйхати берилган. Унга кўра, муомала лаёқатсиз тараф ёки учинчи шахснинг вакили бўлмаса, яшаш жойи номаълум бўлган жавобгарнинг вакили бўлмаса, Беларусь Республикасининг Никоҳ ва оила кодексида назарда тутилган асосларга кўра, вакил суд ишини юритишга ҳақли бўлмаса ҳамда қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда суд тарафларга ёки учинчи шахсларга вакил тайинлайди. Суд томонидан тайинланган вакилнинг ваколатлари нотариал тартибда эмас, балки суд ажрим билан расмийлаштирилиши белгилаб қўйилган.

Хорижий тажриба шуни кўрсатадики, турли давлатларда судда вакил сифатида иштирок этишга йўл қўйиладиган ҳуқуқшунослар учун қонунчилик қатор талабларни илгари суради. Хусусан, **Буюкбритания** фуқаролик процессида тарафларнинг вакиллигини адвокатлар амалга оширадилар. Ушбу адвокатлар икки тои-

фага ажратилади: барристерлар ва солиситорлар. Барристерлар – булар юқори инстанция судларида иштирок этиш учун мутоқ ҳуқуққа эга бўлган ҳуқуқшунослардир. Барристер бўлиш учун тажрибали барристернинг кўлида стажировкадан ўтиши ва узоқ муддат ўқиши ҳамда тегишли имтиҳонни муваффақиятли топширганидан сўнг барристерлар корпорациясига кирувчи бирлашмага аъзо бўлиши талаб этилади.¹

Солиситорлар – кўп сонли ҳуқуқшунослардан иборат тоифага мансуб ҳисобланади. Улар миҳозларга маслаҳатлар беради, ўз миҳозларининг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида фуқаролик ва жинойат ишларини судда кўрилишида тайёргарлик қиладилар, айбланаётган ёки ҳимояси остидаги шахс номидан иш юриадилар, шунингдек қўйи судларда тарафларнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи вакил сифатида иштирок этадилар. Солиситорлар корпорациясини Кенгаш томонидан бошқариладиган юридик жамиятлар идора қилади. Солиситорларга номзодлар албатта юридик маълумотга эга бўлиши ёки юридик жамиятларда ўқув курсларини ўтаган бўлишлари талаб этилади, улар махсус имтиҳон топширадилар ва икки йиллик стажировка ўтайдилар.

Бельгияда адвокатларнинг ҳуқуқий мақоми 1967 йилдаги Суд кодекси билан тартибга солинади. Мазкур Кодексга мувофиқ, адвокатлик фаолияти билан Бельгия фуқароси ёки Европа Иттифокига аъзо бўлган давлатлар фуқаролари шуғулланишлари мумкин. Улар ҳуқуқ доктори дипломига эга бўлишлари, қасамёд қилишлари ва “Адвокатлар Ордени” кенгашининг қарорига кўра, адвокатлар корпорациясига аъзо бўлишлари ёки стажёрлар рўйхатига киришлари талаб этилади. Қоидага кўра, адвокат бўлиш учун уч йиллик стажировкадан ўтши талаб этилади. Фуқаролик ишлари бўйича Кассация судида 10 йиллик иш стажига эга бўлган тажрибали адвокатлар иштирок этишга ҳақли бўладилар ва улар танлов бўйича Адлия вазирининг тақдимномасига кўра, Қирол томонидан “Кассация судидаги Адвокатлар Ордени”га тайинланади.

¹ Войтович Л.В., Ефремов Н.А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе: Учебное пособие. Хабаровск: Хабаровский пограничный институт ФСБ России, 2005. –С 56-62.

Францияда ҳам фуқаролик ва маъмурий процессларда тарафларнинг манфаатларини вакил сифатида фақат адвокатлар ҳимоя қиладилар. Францияда адвокатлар ҳайъатига аъзо бўлиш ва шу орқали француз судларида иштирок этиш учун адвокатлар олий юридик маълумотга эга бўлиши, малака ошириш марказларидан бирида бир йиллик ўқувни амалга ошириб, касбий жиҳатдан тайёрлиги ҳақида сертификат олиши талаб этилади. Адвокатлар яққа амалиёт билан шуғулланишлари ёки бир неча адвокатлар билан биргаликда адвокатлик идораларини ташкил этиб, фаолият юритишлари мумкин бўлади. Кассация судларида ҳамда Давлат кенгашларида иштирок этиш ҳуқуқига Кассация суди ҳузурида ташкил этилган ва 60 нафар адвокатдан иборат бўлган ҳайъат таркибига кирган адвокатларгина эга бўладилар.

Японияда адвокат ёки прокурор ёхуд судья лавозимига киришиш учун танловнинг қатъий қоидалари назарда тутилади. Юқоридаги йўналишлар бўйича келажакда фаолият олиб боришни хоҳлаган япон университетларининг юридик факультети битирувчилари ҳар йили Адлия вазирлиги томонидан тузиладиган Ихтисослашган комиссияда имтиҳон топшириши талаб этилади. Мазкур комиссия томонидан белгиланган талаблар жуда юқорики, имтиҳон топширувчиларнинг қарийб 25 фоизигина ушбу талабларга жавоб бера олади. Улар Олий суд қошидаги юстиция ходимларини тайёрлаш бўйича икки йиллик курсларга олинадилар. Мазкур курс дастурига нафақат назарий билимлар, шу билан бир қаторда 8 ой давомида судда, 4 ой давомида прокуратура ва адвокататурада амалиёт ўташ ҳам киритилади.

Мазкур курсни тамомлаганидан кейин ва судьяликка, прокурор ва адвокатликка номзод шахслар янги имтиҳонни топширганларидан кейин ўзлари танлаган соҳа бўйича фаолиятларини бошлашлари мумкин бўлади.

Юқорида баён этилганлардан шундай хулоса чиқариш мумкин-ки, фуқаролик процессида вакил ўз зиммасига юклатилган вазифани қачонки, ўзи ҳуқуқ соҳасида етарли билим ва малакага эга бўлсагина тўлиқ амалга ошира олади. Моддий ҳуқуқдаги ва-

киллардан фарқли равишда процессуал вакил ваколат берган шахсга малакали юридик ёрдам кўрсатиши талаб этилади. Шундай экан, судда иш юритиш бўйича вакил сифатида профессионал фаолият билан фақат адвокатлар шуғулланишлари мумкинлиги ҳақидаги норманинг миллий процессуал қонунчилигимизда ўз ифодасини топиши, энг аввало, фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали самарали ҳимоя қилинишида муҳим аҳамият касб этади.

VI. ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ЭКСПЕРТИЗА: УНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Фуқаролик суд ишларини юритишнинг муҳим таркибий қисми қонуний, асосли ва адолатли ҳал қилув қарори қабул қилиш мақсадида кўрилаётган ишдаги ҳолатлар ва фактларнинг ҳаққонийлигини исботлаш масалалари ҳисобланади. Маълумки, судда далиллардан фактик ҳолатларни белгилаш мақсадида фойдаланилади. Суд бирон-бир фуқаролик ишини ундаги мавжуд ҳолатларни аниқламасдан туриб ҳал этиши мумкин эмас. Юридик адабиётларда ҳам қатъий процессуал шаклда амалга ошириладиган фаолият бўлмиш одил судловнинг зарурий шарти суд ҳал қилув қарорининг суд мажлисида исботлаш воситалари орқали аниқланган ҳолатларгагина асосланишида эканлиги таъкидланади.¹

Фуқаролик процессида исботлаш ва далиллар масаласининг долзарблигини Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми томонидан 2007 йил 2 октябрда “Фуқаролик ишларини кўришда судлар томонидан далилларга оид қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги қарорнинг қабул қилинганлигида ҳам кўриш мумкин. Мазкур Пленум қарорида фуқароларнинг ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилишга қаратилган мурожаатлари кескин ошиб бораётган бир пайтда низоларни бевосита далилларга таянган ҳолда ҳал этиш муҳим аҳамиятга эга эканлиги алоҳида таъкидланади.²

Маълумки, далил воқеликнинг ҳақиқий (фактик) ҳолатини белгилашда муҳим аҳамият касб этади. Суд фуқаролар ва ташкилотларнинг ҳуқуқ ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш каби асосий вазифани тўлиқ амалга ошириши учун, аввало, даъвогар талаб қилаётган даъвосида ҳақиқатан ҳам унинг ҳуқуқи мавжудлигини; унинг айнан нимада ифодаланишини; маълум бир мажбурият жавобгарга тегишлилиги тўғри-

¹ Гражданское процессуальное право: Учебник / С.А.Алехина, В.В.Блажеев и др.: Под ред. М.С.Шакарян. –М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. –173 с.

² “NORMA” Ахборот ҳуқуқий тизими. <http://www.norma.uz>.

сидаги ҳуқуқ мавжуд эканлигини белгилаши, яъни низолашувчининг ҳуқуқий муносабатларини аниқлаши керак. Бироқ ҳуқуқ ва мажбурият ўз-ўзидан вужудга келмайди. Уларнинг вужудга келиши, ўзгариши ва бекор бўлиши қонунда маълум юридик фактларнинг мавжудлиги билан боғланади. Шу сабабли, низоли ҳуқуқий муносабатларни аниқлаш учун ҳақиқатда қандай юридик фактлар содир бўлганлигини белгилаш муҳим аҳамият касб этади.

Фуқаролик суд ишларини юритишда иш учун аҳамиятли бўлган ҳолатларни аниқлашда суд экспертизаси муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 56-моддасига кўра, эксперт хулосалари исботлаш воситаси ҳисобланади. Эксперт хулосалари исботлаш воситаларининг бошқа турларидан бирмунча устунлиги билан ажралиб туради. Масалан, Фуқаролик процессуал кодексининг 56-моддасига кўра тарафлар ва учинчи шахслар ҳамда уларнинг қонуний вакилларининг тушунтиришлари, гувоҳларнинг кўрсатувлари ҳам исботлаш воситаси сифатида эътироф этилса-да, бироқ эксперт хулосалари ўзининг объективлиги, холислиги ва аниқлиги билан алоҳида ажралиб туради. Зеро, суд эксперти ўз хулосаларини фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимлар асосида ўтказилган илмий текширувлар натижасида асослаб беради. Ундан ташқари, ҳақиқатни аниқлаш зарурияти билан боғлиқ айрим ҳолатлар мавжудки, улар фақатгина махсус билимга эга бўлган эксперт (экспертлар) хулосаси билангина тасдиқланиши мумкин. Шунинг учун ҳам эксперт (экспертлар) хулосаси кўрилаётган иш бўйича асосий далиллар қаторига киради.

Фуқаролик ишлари бўйича экспертиза ўтказишнинг муҳим аҳамият касб этишини эътиборга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми 2008 йил 12 декабрда “Фуқаролик ишлари бўйича экспертиза тайинлаш, ўтказиш ва эксперт хулосасига баҳо беришда суд амалиётида келиб чиқадиган айрим масалалар ҳақида”ги ўз қарорини қабул қилди. Мазкур қарорда таъкидланишича, баъзан иш ҳолати бўйича албатта, экспертиза ўтказилиши лозим бўлса-да, ишларни экспертиза тайинламасдан

ҳал этиш, аксинча, айрим ҳолларда махсус билим талаб этилмайдиган саволларни аниқлаш борасида экспертиза тайинлаш ёки экспертлар олдига уларнинг ваколат доирасига кирмайдиган ҳуқуқий ва бошқа масалаларни қўйиш ҳоллари учрамоқда.

Бундан келиб чиқиб, судларнинг эътибори фуқаролик иши ҳолатларини ҳар тарафлама, объектив текшириш мақсадида суд муҳокамасида фан, санъат, техника ёки ҳунар соҳасида махсус билим талаб қилинадиган масалаларни аниқлаш учун экспертиза тайинлаш орқали ушбу соҳа ютуқларидан тўғри ва тўлиқ фойдаланиш зарурлигига қаратилиши юзасидан тушунтиришлар берилган.¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг мазкур қарорида тушунтириш берилишича, судлар экспертиза тайинлаш ва ўтказиш масаласини ҳал этишда Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, Фуқаролик процессуал кодекси, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳайъатининг 1997 йил 19 февралдаги 12-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига қарашли экспертиза муассасаларида суд экспертизаси ўтказишни ташкил этиш тўғрисида”ги Низомга, Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирининг 1994 йил 21 июлдаги 336-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Такрорий, комиссиявий ва комплекс суд-тиббий экспертизаси бўйича иш юритиш қоидалари”га, 2006 йил 19 сентябрда тасдиқланган “Х.Сулаймонова номидаги Республика суд экспертиза марказига Одам ДНКси судбиологик экспертизасини тайинлаш, тадқиқот учун йўлланадиган материалларни тайёрлаш ва расмийлаштириш тўғрисида”ги Йўриқномага, шунингдек, бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатларга амал қилишлари лозимлиги юзасидан тушунтириш беради. Кўриб турганимиздек, судлар экспертиза тайинлаш ва ўтказиш масаласини ҳал этишда асосан қонун ости норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга амал қилишлари лозимлиги юзасидан тушунтириш берилган. Бу бежиз эмас. Чунки мамлакатимизда суд экспертизаси соҳасидаги муносабатларни тартибга соладиган махсус қонун мавжуд бўлмай, ушбу муносабатлар асо-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Ахборотномаси, 2009 й., 1--сон.

сан, юқорида таъкидланганидек, қонун ости норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда тегишлилигига қараб, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси, Хўжалик процессуал кодекси ҳамда Жиноят процессуал кодекслари билан тартибга солинган.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексида судлар томонидан экспертиза тайинлаш ва ўтказиш масаласи атиги бир неча моддаларда (экспертиза (84-модда), экспертларнинг хулосаси талаб қилинадиган масалалар доирасини белгилаш (85-модда), экспертнинг мажбуриятлари ва жавобгарлиги (86-модда), экспертнинг ҳуқуқлари (87-модда), экспертнинг хулосаси (88-модда), суд бир неча эксперт тайинлаганида хулоса бериш тартиби (89-модда) белгиланганлигини кўриш мумкин. Бу эса фуқаролик процессида экспертиза тайинлаш ва ўтказиш тартиби тўлиқ очиб берилмаганлигини, унда қуйидаги муҳим жиҳатлар: экспертиза тайинлаш учун асослар, экспертиза тайинлаш ва ўтказишнинг шартлиги, эксперт этиб тайинланадиган шахслар таркиби, экспертиза объектлари, қўшимча ва қайта экспертиза ўтказиш, комиссиявий, комплекс экспертиза ўтказиш асослари ва тартиби, даъвогар, жавобгар ва учинчи шахсларнинг экспертиза тайинлаш ва ўтказишдаги ҳуқуқлари, экспертиза тайинлаш тўғрисидаги ажримнинг мазмуни, экспертиза ўтказишда мажбурлов чегараси, экспертиза муассасасида ҳамда экспертиза муассасасидан ташқарида экспертиза ўтказиш тартиби, эксперт томонидан хулоса беришнинг иложи йўқлигини тасдиқловчи ҳужжат ва унга қўйилган талаблар ва суд томонидан эксперт хулосасини баҳолашга қаратилган махсус нормалар мавжуд эмаслигини кўрсатади. Бир сўз билан айтганда, процессуал кодекслардаги мавжуд қоидалар суд экспертизасини тайинлаш ва ўтказиш билан боғлиқ муносабатларни тўлиқ қамраб олмаган эди.

Шу муносабат билан суд экспертизаси соҳасидаги муносабатларни тўлиқ тартибга солишга қаратилган махсус қонунни – Ўзбекистон Республикасининг "Суд экспертизаси тўғрисида"ги Қонунини қабул қилиш тақозо этилмоқда эди. Дарҳақиқат, Президенти

дентимиз И.А. Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги (27.01.2010 й.) “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир” деб номланган маърузаларида энг асосий камчилик сифатида қабул қилинадиган қонунларда аксарият ўринларда ана шу қонун ҳужжатларининг ҳаётга татбиқ этилишини таъминлайдиган процессуал механизмларнинг мавжуд эмаслиги, бу эса ўз-ўзидан ушбу ҳужжатларнинг қўлланишини сезиларли даражада қийинлаштириши, қонунларнинг ижро этилмаслиги, ҳуқуқий нигилизм, яъни ҳар қандай ҳуқуқий норманинг инкор қилиниши, ҳуқуқни қўллаш амалиёти самарадорлигининг пасайиши каби ҳолатларга олиб келиши ҳақида алоҳида тўхталиб ўтган эдилар.¹

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси томонидан 2009 йил 18 ноябрида қабул қилинган ҳамда Олий Мажлис Сенатининг 2010 йил 78 май кунлари бўлиб ўтган II-ялпи мажлисида маъқулланган Ўзбекистон Республикасининг “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонуни суд экспертизасини таъинлаш ва ўтказиш билан боғлиқ муносабатларни тўлиқ тартибга солиш ҳамда бу борадаги қонунчиликни ҳаётга татбиқ этилишини таъминлайдиган процессуал механизмни ривожлантириш мақсадида ишлаб чиқилган. Мазкур Қонун суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва янада эркинлаштиришга қаратилган ислоҳотларнинг мантиқий давоми сифатида қабул қилинган бўлиб, ўз мазмун-моҳиятига кўра, суд-экспертизаси соҳасидаги муносабатларни тартибга солишга ҳамда суд-экспертлик фаолияти асосларини белгилашга қаратилган ягона норматив-ҳуқуқий ҳужжат саналади. “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 33 та моддани ўз ичига олган бешта бобдан иборат бўлиб, унда суд-экспертизасига оид умумий қоидалар, давлат суд-экспертиза муассасаси, бошқа ташкилот раҳбарининг ва суд-экспертининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, суд-экспертизасини ўтказиш,

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза // Халқ сўзи. – 2010. – 28 январь.

суд-экспертлик фаолиятини молиялаштириш, ташкилий, илмий-услубий ва ахборот билан таъминлаш ҳамда суд-экспертизасига оид якуний қоидалар ўрин олган. Бир сўз билан айтганда, мазкур Қонун билан суд-экспертлик фаолияти барча жиҳатларининг ҳуқуқий асослари тартибга солинган.

Қонуннинг энг йирик бобларидан бири бўлган “Умумий қоидалар” деб номланган биринчи бобида ушбу Қонуннинг мақсади, суд-экспертизаси тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, ушбу Қонунда қўлланилган асосий тушунчалар, суд-экспертлик фаолиятининг асосий принциплари, эксперт текширувларининг объектлари, суд-эксперти ва суд-экспертига қўйиладиган малакага оид талаблар, давлат суд-экспертиза муассасасига оид қоидалар белгиланган.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Қонунининг 19-моддасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда қонун ҳужжатларига киритилаётган юридик, техникавий ва бошқа махсус атамаларнинг таърифлари берилиши мумкинлиги баён этилган. Қонунчилик амалиётидан келиб чиқиб, “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунида ҳам унда қўлланилган асосий тушунчаларнинг тавсифи берилган бўлиб, бу ўз навбатида суд-экспертизаси соҳасидаги бошқа қонун ҳужжатларида қўлланилган атамаларнинг ҳам бир хилда қўлланилишини таъминлайди, соҳага доир қонунчиликни янада такомиллаштиришга ҳисса қўшади. “Умумий қоидалар”да назарда тутилган яна бир муҳим қоида суд-экспертига қўйиладиган малакага оид талаблар бўлиб, унга кўра, давлат суд-эксперти лавозимини олий маълумотга, алоҳида ҳолларда ўрта махсус, касб-хунар маълумотига эга бўлган, муайян суд-эксперт ихтисослиги бўйича кейинги тайёргарликдан ўтган ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда давлат суд-эксперти сифатида аттестациядан ўтказилган Ўзбекистон Республикаси фуқароси эгаллаши мумкинлиги баён этилган. Шунингдек, суд-эксперти сифатида жалб этиладиган бошқа ташкилот ходими ва бошқа жисмоний шахс олий маълумотга, алоҳида ҳолларда эса

ўрта махсус, касб-хунар маълумотига эга эга бўлиши лозимлиги ҳам белгиланган. Дарҳақиқат, суд-экспертига қўйиладиган малакага оид талабларнинг қонун даражасида аниқ белгиланиши уларнинг одил судловни амалга оширилишига кўмаклашувчи ва суд процесснинг муҳим иштирокчиларидан бири эканлиги билан ҳам изоҳланади.

“Суд-экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг муҳим жиҳатларидан яна бири давлат суд-экспертиза муассасаси, бошқа ташкилот раҳбарининг ҳуқуқ ва мажбуриятларининг назарда тутилганлигидир. Хусусан, Қонуннинг 13-моддасида давлат суд-экспертиза муассасаси ва бошқа ташкилот раҳбари агар мазкур ташкилотда текширишларни ўтказиш учун тегишли мутахассислар ёки зарур моддий-техника базаси ёхуд махсус шароитлар бўлмаса, суд экспертизасини тайинлаш тўғрисидаги қарор ёки ажримни ижро этмасдан ҳамда суд-экспертизасини ўтказиш учун тақдим этилган текшириш объектларини уч кунлик муддатда қайтариши, суд экспертизасини тайинлаган органдан (шахсдан) суд-экспертлари комиссияси таркибига мазкур ташкилотда ишламайдиган шахсларни, шу жумладан бошқа давлатлардан бўлган мутахассисларни, агар суд-экспертизасини ўтказиш учун уларнинг махсус билимлари зарур бўлса, киритиш тўғрисида илтимос қилиши, қўйилган масалаларни ҳал этиш учун зарур бўлган текширишларни ўтказишни ўз кучлари ва воситалари билан таъминлаётган ташкилотларга суд-экспертизасини тайинлаш тўғрисидаги қарор ёки ажрим нусхасини юбориши кабилар назарда тутилган. Қонун билан давлат суд-экспертиза муассасаси ва бошқа ташкилот раҳбарлари зиммасига бу каби мажбуриятларнинг белгилаб қўйилиши, суд-экспертлик фаолияти соҳасида уларнинг масъулиятини оширишга, суд-экспертизасини ўз вақтида ва самарали ўтказилишини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Шу ўринда суд-экспертизасини тайинлаш ва ўтказиш тартибини назарда тутувчи Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси, Хўжалик процессуал кодекси ҳамда Жиноят процессуал кодексларида давлат суд-экс-

пертиза муассасаси, бошқа ташкилот раҳбарининг суд-экспертлик фаолияти соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари назарда тутилмаган. “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан давлат суд-экспертиза муассасаси, бошқа ташкилот раҳбарининг ҳуқуқ ва мажбуриятларининг белгиланиши қонунчиликдаги бўшлиқни тўлдиришга, миллий қонунчилигимизни янада такомиллаштиришга хизмат қилади.

“Суд-экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 3-боби “Суд-экспертизасини ўтказиш” деб номланади ва унда суд экспертизасини ўтказиш асослари ва муддатлари, қўшимча ва қайта суд экспертизалари, суд экспертизасининг суд-экспертлари комиссияси томонидан ўтказилиши, комиссиявий, комплекс суд-экспертизаси, суд-экспертизаси ўтказилаётганда процесс иштирокчиларининг ҳозир бўлиши, суд экспертнинг хулосаси (хулоса) ҳамда хулоса беришнинг иложи йўқлиги тўғрисидаги ҳужжатни назарда тутувчи қатор моддалар баён этилган. “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг “Суд-экспертлик фаолиятини молиялаштириш, ташкилий, илмийуслубий ва ахборот билан таъминлаш” деб номланган 4-бобида суд-экспертлик фаолиятини молиялаштириш, давлат суд-экспертиза муассасалари фаолиятининг ташкилий ва илмийуслубий таъминланиши, давлат суд-экспертиза муассасалари суд-экспертлик фаолиятининг ахборот билан таъминланиши ҳамда давлат суд-экспертиза муассасаларини қўриқлашга оид нормалар ўз аксини топган.

Қонуннинг “Яқунловчи қоидалар” деб номланган сўнгги 5-бобида халқаро ҳамкорлик, давлат суд-экспертлари меҳнатига ҳақ тўлаш ва уларнинг ижтимоий муҳофазаси, суд-экспертизаси тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик, қонун ҳужжатларини ушбу Қонунга мувофиқлаштириш ҳамда ушбу Қонуннинг кучга кириши билан боғлиқ қоидалар мустаҳкамланган. Шу ўринда ҳамдўстликка аъзо давлатларнинг қонунчилик тажрибаси шуни кўрсатадики, суд-экспертизаси соҳасидаги муносабатларни тартибга солишга ҳамда суд-экспертлик фаолияти

асосларини белгилашга қаратилган махсус қонунлар қабул қилинган. Хусусан, Украинада “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги қонун, Россия Федерациясида “Россия Федерациясида давлат суд-экспертлик фаолияти тўғрисида”ги Федерал қонун, Молдова Республикасида эса “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги қонун амал қилади. Бироқ Украина ва Молдова Республикаларининг “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги қонунларида давлат суд-экспертиза муассасаси ёки бошқа ташкилот раҳбарларнинг суд-экспертлик фаолияти соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари алоҳида нормалар билан тартибга солинмаганлигини кўриш мумкин.

Бинобарин, “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида давлат суд-экспертиза муассасаси, бошқа ташкилот раҳбари зиммасига суд экспертнинг мустақиллиги принципини бузмаган ҳолда ўтказилаётган текширишларнинг тўлиқлиги ва сифати устидан назорат қилиш, суд экспертизасини ўтказиш муддатини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда белгилаши ва унга риоя этилишини назорат қилиш каби ҳуқуқларнинг берилиши, ўз навбатида, экспертизанинг сифатли, тўлиқ ва ўз вақтида ўтказилишини таъминлайди. Шунингдек, Қонуннинг 14-моддаси билан давлат суд-экспертиза муассасаси, бошқа ташкилот раҳбарининг суд экспертига текшириш жараёнини ва муайян суд экспертизаси юзасидан хулосалар мазмунини олдиндан белгилаб қўядиган кўрсатмалар беришга ҳақли эмаслиги ҳақидаги норманинг мустаҳкамлаб қўйилиши суд-экспертлик фаолиятининг асосий принциплари бўлмиш қонунийлик, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя қилиниши, суд экспертнинг мустақиллиги, текширишларнинг холислиги, ҳар томонламалиги ва тўлиқлиги кабиларни таъминлаш механизми сифатида муҳим аҳамият касб этади.

Таъкидлаш керакки, “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилиниши мазкур Қонунни амалда самарали ишлашини таъминлаш ҳамда қонун ҳужжатларини ушбу Қонунга мувофиқлаштириш мақсадида экспертиза тайинлаш ва ўтказиш тартибини назарда тутувчи бошқа қонун

ҳужжатларига ҳам тешишли ўзгартиш ва қўшимча киритишни талаб қилар эди. Шу мақсадда, Олий Мажлис Сенатининг 2010 йил 7-8 май кунлари бўлиб ўтган II-ялпи мажлисида “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳам бир вақтда маъқулланди. Мазкур Қонун беш моддадан иборат бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг Жиноятпроцессуал кодекси, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс, Фуқаролик процессуал ҳамда Хўжалик процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритишни назарда тутди.

“Суд экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни мамлакатимизнинг процессуал қонунчилигини янада такомиллаштиришга, экспертиза соҳасига доир қоидаларни бирхиллаштиришга, уларга аниқлик киритишга ҳамда тўлдиришга хизмат қилади. Хусусан, мамлакатимиз Фуқаролик процессуал кодексининг суд экспертизасини тайинлаш ва ўтказишга доир нормаларининг таҳлили шуни кўрсатадики, унда экспертиза тайинлаш учун асослар, экспертиза тайинлаш ва ўтказишнинг шартлиги, эксперт этиб тайинланадиган шахслар таркиби, экспертиза объектлари, қўшимча ва қайта экспертиза ўтказиш, комиссиявий, комплекс экспертиза ўтказиш асослари ва тартиби, даъвгар, жавобгар ва учинчи шахсларнинг экспертиза тайинлаш ва ўтказишдаги ҳуқуқлари, экспертиза тайинлаш тўғрисидаги ажримнинг мазмуни, экспертиза ўтказишда мажбурлов чегараси, экспертиза муассасасида ҳамда экспертиза муассасасидан ташқарида экспертиза ўтказиш тартиби, эксперт томонидан хулоса беришнинг иложи йўқлигини тасдиқловчи ҳужжат ва унга қўйилган талаблар ва суд томонидан эксперт хулосасини баҳолашга қаратилган махсус нормалар мавжуд эмас эди. Бир сўз билан айтганда, Фуқаролик процессуал

кодексидаги мавжуд қоидалар суд экспертизасини тайинлаш ва ўтказиш билан боғлиқ муносабатларни тўлиқ қамраб олмайди.

Шу ўринда ўрганилган Ҳамдўстликка аъзо давлатларнинг Фуқаролик процессуал кодексларида фуқаролик ишлари бўйича суд экспертизасини тайинлаш ва ўтказишга доир қоидалар батафсил баён этилганлигини кўриш мумкин. Хусусан, Беларусь Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексида “Процессуал фактлар, процессуал ва суд ҳужжатлари. Умумий қоидалар” деб номланган 14-бобида “Экспертизага доир иш юритиш” деб номланган махсус 5-параграф мавжуд бўлиб, унда экспертиза ўтказишдан мақсад, экспертиза турлари, комиссиявий экспертиза, комплек экспертиза, экспертиза муносабати билан ишнинг якунидан ҳуқуқий жиҳатдан манфаатдор бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари, суд томонидан экспертиза тайинлаш, экспертлик текширишлари учун намуналар ва материаллар, экспертлик муассасасида экспертиза ўтказиш, тиббий муассасада текшириладиган бино, экспертизани экспертлик муассасасидан четда ўтказиш, эксперт хулосасининг мазмуни, экспертлик хулосасини текшириш, қўшимча ва қайта суд экспертизаларини ўтказишга оид жами 13 та модда мустаҳкамлаб қўйилган.¹ Россия Федерациясининг Фуқаролик процессуал кодексида ҳам суд экспертизасини тайинлаш ва ўтказиш масалалари батафсил тартибга солинганлигини таъкидлаш ўринли бўлади.²

“Суд-экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 2-моддаси билан атамаларни бир хил ишлатиш ва эксперт бўлиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар доирасини белгилаш борасида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 84-моддасини қабул қилинган “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги Ўзбе-

¹ Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11 января 1999 года. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 1999 г., № 18-19, 2/13.

² Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации (по состоянию на 20 сентября 2008 года). –Новосибирск: Сиб. унив. Изд-во, 2008.

кистон Республикаси Қонуни 3 ва 10-моддаларига мувофиқлаштириш учун тегишли ўзгартишлар киритилди. “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги Қонуннинг 3 ва 10-моддаларида “суд-эксперти” атамасининг тушунчаси берилган ва эксперт бўлиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар доираси белгиланган. Юқоридагилардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси 84-модданинг биринчи қисмидаги “фан, санъат, техника ёки ҳунар соҳасида махсус билим” деган сўзлар “фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларни” деган сўзлар билан алмаштирилди. Муқаддам экспертиза тегишли муассасаларнинг экспертлари ёки суд тайинлайдиган бошқа мутахассислар томонидан ўтказилиши назарда тутилган бўлса, эндиликда мазкур моддага киритилган ўзгартиш билан фуқаролик процессида эксперт сифатида кимларнинг иштирок этиши аниқлаштирилди. Шунингдек, Фуқаролик процессуал кодекси “Эксперт” деб номланган 84¹-модда билан тўлдирилиб, унга кўра, ҳулоса бериш учун зарур фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларга эга бўлган жисмоний шахс эксперт сифатида тайинланиши, эксперт сифатида давлат судэкспертиза муассасаси эксперти, бошқа корхона, муассаса, ташкилот ходими ёки бошқа жисмоний шахс иштирок этиши мумкинлиги, шунингдек белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган шахслар, шунингдек қасддан содир этган жиноятлари учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган шахслар эксперт сифатида жалб этилиши мумкин эмаслиги белгиланди. Бу билан фуқаролик процессида эксперт сифатида кимларнинг иштирок этиши аниқлаштирилди.

Ундан ташқари, Фуқаролик процессуал кодексининг 86-моддаси биринчи қисмига киритилган ўзгартишлар билан экспертнинг фуқаролик процессидаги мажбуриятларига доир қоидалар янада аниқлаштирилди. Хусусан, эксперт Фуқаролик процессуал кодексининг 25 ва 26-моддаларида назарда тутилган асослар мавжуд бўлган тақдирда ўзини ўзи рад этиши ҳақида дарҳол арз қилиши, ўзига тақдим этилган текшириш объектларини ҳар то-

монлама ва тўлиқ текширишдан ўтказиши, ўз олдига қўйилган саволлар юзасидан асосли ва холисона ёзма хулоса бериши, суднинг чақирувиغا биноан суд мажлисида шахсан иштирок этиш учун келиши, ўзи ўтказган экспертиза хусусида кўрсатувлар бериши ва ўзи берган хулосани тушунтириш учун қўшимча саволларга жавоб бериши, экспертизани ўтказиши муносабати билан ўзига маълум бўлиб қолган маълумотларни ошкор қилмаслиги, тақдим этилган текшириш объектлари ва иш материалларининг сақланишини таъминлаши, суд муҳокамаси вақтида тартибга риоя қилиши шартлиги бөлгиланди.

Худди шунга ўхшаш қоида Фуқаролик процессуал кодексининг “Экспертнинг ҳуқуқлари” деб номланган 87-моддасига ҳам киритилиб, экспертнинг фуқаролик процессидаги ҳуқуқлари батафсил баён этилди. Унга кўра, эксперт экспертиза предметида оид иш материаллари билан танишиш, улардан зарур маълумотларни ёзиб олиш ёки кўчирма нусхалар олиш, жойида кўздан кечиришда иштирок этиш ва экспертизани ўтказиш учун зарур бўлган қўшимча материаллар ва текшириш объектлари тақдим этилиши ҳақида илтимосномалар бериш, суд муҳокамасида экспертиза предметида оид далилларни текширишда иштирок этиш ҳамда ишда иштирок этувчи шахсларга ва гувоҳларга суднинг рухсати билан саволлар бериш, ашёвий далиллар ва ҳужжатларни кўздан кечириш, ўз хулосасида нафақат ўзининг олдига қўйилган саволлар бўйича, балки экспертиза предметида оид ва иш учун аҳамиятга молик бошқа масалалар бўйича ҳам фикрларини баён этиш, унинг хулосаси ёки кўрсатувлари ишда иштирок этувчи шахслар ва гувоҳлар томонидан нотўғри талқин қилинганлиги хусусида суд мажлиси баённомасига киритилиши лозим бўлган баёнотлар бериш, агар у суд муҳокамаси юритилаётган тилни билмаса ёки етарлича билмаса, ўз она тилида хулоса тақдим этиш ва кўрсатувлар бериш ҳамда бундай ҳолда таржимон хизматидан фойдаланиш, агар ишни юритаётган суднинг қарорлари, судьянинг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) экспертнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузаётган бўлса, бу қарорлар, ҳаракатлар (ҳара-

катсизлик) устидан қонунда белгиланган тартибда шикоят қилиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланди.

Шунингдек, агар эксперт қўйилган саволларни унинг махсус билимлари асосида ҳал қилиш мумкин бўлмаслигига ёки унга тақдим этилган текшириш объектларининг ёхуд материалларнинг яроқсизлигига ёки хулоса бериш учун етарли эмаслигига ва уларни тўлдириб бўлмаслигига ёхуд фан ва суд-экспертлик амалиётининг ҳолати қўйилган саволларга жавоб топиш имкониятини бермаслигига ишонч ҳосил қилса, у хулоса беришнинг иложи йўқлиги тўғрисида асослантирилган ҳужжат тузаиши ҳамда уни экспертизани тайинлаган судга юбориши назарда тутилди.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, "Суд-экспертизаси тўғрисида"ги Қонуннинг қабул қилиниши Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал қонунчилигининг ҳам такомиллаштирилишига, унда мазкур Қонуннинг ҳаётга татбиқ этилишини таъминлайдиган процессуал қоидаларнинг белгиланишига олиб келди. Хусусан, Фуқаролик процессуал кодексининг "Экспертнинг хулосаси" номли 88-моддаси "Экспертнинг ёки экспертлар комиссиясининг хулосаси" деб номланди ва унда экспертнинг ёки экспертлар комиссиясининг хулосаларига нисбатан қўйилаётган талаблар аниқлаштирилди. Эксперт хулосасида экспертиза ўтказилган сана ва жой; экспертизани ўтказиш асоси; экспертизани тайинлаган судья тўғрисида маълумотлар; эксперт (фамилияси, исми, отасининг исми, маълумоти, ихтисослиги, иш стажи, илмий даражаси, илмий унвони, эгаллаб турган лавозими) ва экспертизани ўтказиш топширилган ташкилот ҳақида маълумотлар; экспертнинг би-ла туриб нотўғри хулоса берганлиги, хулоса беришни рад этганлиги ёки бу ишдан бўйин товлаганлиги учун жиноий жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилганлиги; экспертнинг олдига қўйилган саволлар; экспертга тақдим этилган текшириш объектлари ва иш материаллари; экспертиза ўтказилаётганда ҳозир бўлган шахслар ҳақида маълумотлар; қўлланилган усуллар кўрсатилган ҳолда текширишларнинг мазмуни ва натижалари, шунингдек бу текширишлар, агар экспертлар комиссияси ишлаган бўлса, ким

томонидан ўтказилганлиги; текшириш натижаларининг баҳола-ниши, қўйилган саволларга берилган асосли жавоблар; иш учун аҳамиятга молик бўлган ва экспертнинг ташаббусига кўра аниқ-ланган ҳолатлар кўрсатилиши белгилаб қўйилди. Фуқаролик про-цессуал кодексда илк маротаба экспертизанинг экспертлар ко-миссияси томонидан ўтказилишига оид қоидалар назарда тутилди.

Шунингдек, Кодекс янги 89¹ ва 89²-моддалар билан тўлдири-либ, уларда комиссиявий экспертиза ҳамда комплекс экспертиза каби суд-экспертизасининг муҳим турларига доир нормалар мус-таҳкамлаб қўйилди. Хусусан, “Комиссиявий экспертиза” номли 89¹-моддага мувофиқ, комиссиявий экспертиза ўтказилаётганда экспертларнинг ҳар бири текширишларни тўлиқ ҳажмда ўтказиши ва улар олинган натижаларни биргаликда таҳлил қилишлари, экспертлар умумий фикрга келганидан сўнг биргаликдаги хулоса-ни ёки хулоса беришнинг иложи йўқлиги тўғрисидаги ҳужжатни тузишлари ва ва имзолашлари, экспертлар ўртасида келишмов-чиликлар келиб чиққан тақдирда, уларнинг ҳар бири келишмовчи-ликлар келиб чиққан барча ёки айрим масалалар бўйича алоҳида хулоса беришлари назарда тутилди. Шунингдек, комплекс экс-пертиза масалаларини белгиловчи 89²-моддага кўра, комплекс экспертиза иш учун аҳамиятга молик ҳолатларни турли илм соҳа-ларидан фойдаланган ҳолда бир неча текшириш ўтказиш йўли билангина аниқлаш мумкин бўлган ҳолларда тайинланиши, ком-плекс экспертизани ўтказишда экспертларнинг ҳар бири ўз вако-лати доирасида текширишлар олиб бориши, комплекс эксперти-занинг хулосасида экспертларнинг ҳар бири қайси текшириш-ларни ва қанча ҳажмда олиб борганлиги, қайси ҳолатларни шах-сан ўзи аниқлаганлиги ҳамда қандай фикрларга келганлиги кўр-сатилиши, экспертларнинг ҳар бири хулосанинг ушбу текшириш-лар баён этилган қисмини имзолаши ва улар учун жавобгар бўлиши каби қоидалар назарда тутилди. Фуқаролик процессуал кодексининг “Қўшимча ва қайта экспертиза ўтказиш” деб номлан-ган 194-моддаси янги таҳрирда баён этилиб, унда қўшимча экс-пертиза ва қайта экспертизалар ўтказишнинг мақсадлари ва

асослари, ўтказиш тартиби, бу ҳақда суд ажримлари кўрсатилиши лозим бўлган ҳолатлар баён этилган.

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ҳаётимизнинг барча жабҳаларига кириб келаётган илмий-техник тараққиёт, ўз навбатида суд экспертизаси жараёнларида ҳам замонавий, янги техникалардан самарали фойдаланиш имконияти ва заруратини вужудга келтирмоқда эди. Мамлакатимизда суд-экспертизасига оид қонунларнинг қабул қилиниши ушбу соҳадаги муносабатларни тартибга солишнинг ҳуқуқий асосларини кучайтириш, суд-экспертлик фаолияти асосий принципларининг қонуний кафолатларини белгилаш, бир сўз билан айтганда, суд-экспертизаси соҳасидаги қонун ҳужжатларининг ҳаётга татбиқ этилишини таъминлайдиган процессуал механизмни тўлиқ таъминлаш каби мақсадларни назарда тутди.

VII. ФУҚАРОЛИК СУД ИШЛАРИНИ ЮРИТИШДА ПРОЦЕССУАЛ МАЖБУРИЯТЛАРГА РИОЯ ЭТИШ КАФОЛАТЛАРИ

Фуқаролар ва ташкилотларнинг бузилган ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг самарали механизмини назарда тутувчи Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси жамиятда суд ҳокимиятининг нуфузини оширишга, суд орқали ҳимояланишга бўлган ҳуқуқларни кўшимча равишда кафолатлашга хизмат қилмоқда.

Иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши, жамиятнинг демократлашуви ва янгиланиши натижасида у ёки бу субъектларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш тартибини белгиловчи фуқаролик процессуал ҳуқуқ нормалари ҳам такомиллашиб бораётганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Хусусан, фуқаролик процессуал қонунчиликда суд ишларини тўғри ва ўз вақтида кўриш ва ҳал қилишни таъминлаш, суд ишини юритишда фуқаро ва ташкилотларнинг малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини амалга оширилишини кафолатлаш, судларнинг ихтисослашувини амалга ошириш ҳамда фуқаролик ишларини кўриб чиқиш ва ҳал этишни соддалаштиришга қаратилган қатор нормалар мустаҳкамланди. Бугунги кунда фуқаролик процессуал қонунчиликда мустаҳкамланган ҳуқуқий нормалар суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотларнинг мустаҳкам таянчи ва фуқароларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини суд орқали самарали ҳимоя қилишнинг мустаҳкам асоси вазифасини ўтамоқда. Айни вақтда фуқаролик процессуал қонунчилик ишни кўриш ва ҳал этиш вазифаси юклатилган судьяларнинг ҳам дахлсизлигини кафолатлашга, уларнинг одил судловни амалга оширишлари учун шарт-шароит яратишга хизмат қилувчи қоидаларни назарда тутди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 166-моддасида суд мажлисида тартибни бузувчиларга нисбатан кўриладиган чоралар назарда тутилган бўлиб, унга кўра, суд мажлисида тартибни бузувчиларга нисбатан кўрила-

диган чоралар у қўлланиладиган шахслар тоифасига қараб қуйидагича кўриниш ҳосил қилган эди:

Биринчидан, ишни кўриш вақтида тартибни бузган шахслар раислик қилувчи томонидан суд номидан огоҳлантирилар эди.

Иккинчидан, ишда қатнашаётган шахслар, гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар, таржимонлар тартибни тақроран бузган тақдирда суднинг ажримига биноан, ишни кўришда ҳозир бўлган фуқаролар эса, раислик қилувчининг фармойиши билан суд мажлиси залидан чиқариб юборилар эди.

Учинчидан, суд ишни кўришда ҳозир бўлган фуқаролар, агар улар тартибни бузсалар, энг кам иш ҳақининг беш бараваригача миқдорда жарима солинар эди.

Тўртинчидан, прокурор ёки адвокат раислик қилувчининг фармойишларига итоат қилмасалар, улар огоҳлантирилар эдилар. Агар мазкур шахслар раислик қилувчининг фармойишларига яна итоат этмасалар, уларни ишга зарар етказмаган ҳолда бошқа шахс билан алмаштиришнинг имкони бўлмаса, суднинг ажримига биноан ишни кўриш кейинга қолдирилиб, айна вақтда суд бу ҳақда тегишлича юқори турувчи прокурорга ёки адвокатлар малака комиссиясига маълум қилар эди.

Тўртинчидан, суд мажлисида тараф ёки учинчи шахс тартибни бузса, суд тартиббузарни иш кўриладиган ҳамма вақтда ёки унинг бир қисмига мажлис залидан чиқариб юборар эди. Суд мажлисида ҳар икки тараф (учинчи шахслар) тартибни бузса, суд ишни кўришни кейинга қолдириши мумкин эди.

Кўриб турганимиздек, суд мажлисида тартибни бузувчиларга нисбатан кўриладиган чоралар тартиб ким томонидан бузилишига қараб турлича кўриниш ҳосил қилган. Масалан, суд томонидан энг кам иш ҳақининг беш бараваригача миқдорда жарима солиш фақат суд мажлисидаги тартибни бузган ишни кўришда ҳозир бўлган фуқароларга нисбатан қўлланилган. Процесс иштирокчиларига нисбатан эса процессуал чораларнинг бошқа турлари (масалан, огоҳлантириш, суд мажлиси залидан чиқариб юбориш, иш кўришни кейинга қолдириш, юқори турувчи прокурорга ёки

адвокатлар малака комиссиясига маълум қилиш) қўлланилган. Маълумки, Фуқаролик процессуал кодексининг "Процесс иштирокчилари" деб номланган 5-боби фуқаролик процесси иштирокчиларини қуйидаги икки гуруҳга ажратади: а) ишда иштирок этувчи шахслар (ФПКнинг 33-моддаси); б) одил судловни амалга оширишга қўмаклашувчи шахслар (ФПКнинг 35-моддаси).

Шундай қилиб, Фуқаролик процессуал кодексига фуқаролик ишлари бўйича судларнинг суд мажлисида тартибни бузган процесс иштирокчиларига нисбатан суд жаримасини солиш каби чорани қўллаши назарда тутилмаган эди. Ваҳоланки, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 180-моддасида гувоҳ, жабрланувчи, даъвогар, жавобгар, ишда қатнашувчи бошқа шахсларнинг судга келишдан қасддан бўйин товлашида ёки мазкур шахсларнинг ва бошқа фуқароларнинг раислик қилувчи фармойишига бўйсунмаслигида ёхуд суд мажлиси пайтида тартибни бузишда ўз ифодасини топган судга ҳурматсизлик учун маъмурий жавобгарлик назарда тутилган. Бироқ шундай бўлса-да, фуқаролик ишлари бўйича судларда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 180-моддасида назарда тутилган жавобгарликни қўллаш учун механизм мавжуд эмас эди. Қонунчиликдаги мазкур камчилик процессуал қонунчиликдаги нормаларни суд амалиётида турлича талқин этилишига олиб келиб, ўз навбатида ҳуқуқни қўллаш амалиётини бир маромда ривожланишига тўсқинлик қилаётган эди. Қолаверса, фуқаролик ишлари бўйича судлар судга ҳурматсизлик қилган ёки процессуал мажбуриятларни бажаришдан ашаддий бўйин товлаётган шахсга нисбатан маъмурий жазо қўллаш ваколатига эга бўлмаганликлари, мазкур масала Фуқаролик процессуал кодексига етарлича тартибга солинмаганлиги оқибатида судьяга нисбатан ҳурматсизлик қилганлик фактларига нисбатан тезкор муносабат билдириш ҳамда суд мажлиси давомида жавобгарлик чораларини кўришга йўл бермаётган эди.

Ундан ташқари, жиноят процессуал, фуқаролик процессуал, хўжалик процессуал, шунингдек маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчиликнинг таҳлили судьяга нисбатан ҳурматсизлик

қилганлик, суд процесси иштирокчилари томонидан ўз процесуал мажбуриятларига риоя этмаслик фактларини олдини олиш ва жавобгарлик чораларини кўриш масалаларида ягона ёндашув мавжуд эмаслигидан далолат бермоқда эди.

Юқоридагиларнинг барчаси Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги янги таҳрирдаги Қонунига, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритишни тақозо этди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи асосида ишлаб чиқилган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан 2011 йилнинг 16 мартда қабул қилинган, Сенатнинг 2011 йил 25 март кундаги V ялпи мажлисида маъқулланган ва шу йилнинг 22 апрелида эълон қилиниб, кучга кирган Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ юқорида қайд этилган қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Қонуннинг 1-моддаси билан Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги янги таҳрирдаги Қонуни 37-моддасининг биринчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилди:

“Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) суди қонун билан ўз ваколатлари доирасига берилган фуқаролик ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларини кўради”.

Мазкур таҳрир орқали фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) суди қонун билан ўз ваколатларига берилган фуқаролик ишлари билан бир қаторда эндиликда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни ҳам кўришга ҳақли эканлиги мустаҳкамлаб қўйилди. Бу ўз навбатида фуқаролик ишлари бўйича судларнинг суд мажлисида тартибни бузган, судьяга нисбатан ҳурматсизлик қилиш, шунингдек уни очикдан-очик менсимасликдан далолат берувчи хатти-ҳаракатлар учун процесс иштирокчиларига нисбатан суд жаримасини солиш каби чорани қўллашига

асос бўлиб хизмат қилди. “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига қўшимчалар киритилиб, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколати бўлган органлар қаторига фуқаролик ишлари бўйича судлар киритилди (242-модданинг 1-банди).

Шунингдек, “Фуқаролик ишлари бўйича судлар” деб номланган 245⁴-модда билан тўлдирилди ва унда фуқаролик ишлари бўйича судлар фуқаролик ишларининг муҳокамаси чоғида маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаган ҳолларда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 180 ва 181-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиши назарда тутилди. Қолаверса, фуқаролик ишлари бўйича суднинг маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш бўйича қарори устидан Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексига белгиланган тартибда шикоят бериш ва протест келтиришни назарда тутувчи қоидалар белгиланди (315-модданинг биринчи қисми, 317-модданинг учинчи қисми).

“Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Хусусан, Фуқаролик процессуал кодексининг 166-моддаси иккинчи қисмининг иккинчи жумласи, яъни “Шунингдек суд ишни кўришда ҳозир бўлган фуқароларга, агар улар тартибни бузсалар, энг кам иш ҳақининг беш бараваригача миқдорда жарима солишга ҳақли” деган сўзлар чиқариб ташланди. Мазкур модда фуқаролик ишлари бўйича судларда суд мажлисида тартибни бузган ёки судга нисбатан бошқа тарздаги ҳурматсизлик қилган шахсларга нисбатан маъмурий жазо чорасини белгиловчи қоида назарда тутувчи бешинчи қисм билан тўлдирилди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, судга ҳурматсизлик кўпроқ ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, судга нисбатан ҳурматсиз муно-

сабатининг оммавий равишда намойиш этиш истаги, алоҳида фуқаролар ва мансабдор шахслар ўзини шу қаби хулқ-атвори учун жазосиз қолишлигини хис этишлари оқибатида намоеън бўлмақда. Бунда мазкур ашаддий тартиб бузувчиларга нисбатан фуқаролик ишлари бўйича судлар томонидан қўлланиладиган таъсир чоралари, кўпинча уларни суд мажлисидан четлатиш билангина кифояланиб қолинган. Бу борада ўрганилган халқаро қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётининг қиёсий таҳлили шуни кўрсатадики, кўпчилик хорижий давлатлар қонунчилик амалиётида судга нисбатан ҳурматсизлик қилиш жиддий жавобгарликни келтириб чиқаради. Агар айрим мамлакатларда (АҚШ, Буюк Британия, Канада, Франция) судга ҳурматсизлик фақатгина жиноий жавобгарликни келтириб чиқарса, бошқа мамлакатларда (Россия, Қозоғистон, Озарбойжон, Арманистон, Беларусь) судга ҳурматсизлик сифатида квалификация қилинадиган ҳаракатлар икки тоифага бўлинади: маъмурий жавобгарликни келтириб чиқарувчи судга ҳурматсизлик қилиш (одатда, судга ҳозир бўлмаслик, раислик этувчининг фармойишига бўйсунмаслик, суд мажлиси вақтида тартибни бузиш) ҳамда жиноий жавобгарликни келтириб чиқарувчи судга ҳурматсизлик қилиш (судья ва суд маслаҳатчиси ёхуд халқ маслаҳатчиси ҳамда бошқа процесс иштирокчиларини ҳақоратлаш). Масалан, Беларусь Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 272-моддасига кўра, фуқаролик суд ишларини юритиш иштирокчилари (прокурор ва адвокатлардан ташқари) ва суд мажлисида ҳозир бўлган фуқаролар раислик қилувчи фармойишига бўйсунмаслигида ёхуд суд мажлиси пайтида тартибни бузишда ўз ифодасини топган судга ҳурматсизлик учун Беларусь Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда назарда тутилган маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкинлиги белгилаб қўйилган. Беларусь Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 24-моддасига кўра, судга келишдан қасддан бўйин товлашда ёки раислик қилувчи фармойишига бўйсунмасликда ёхуд суд мажлиси пайтида тартибни бузишда ўз ифодасини топган судга ҳурматсизлик учун энг

кам ойлик иш ҳақининг саккиз бараваридан то эллик бараваригача миқдорда жарима ёки маъмурий қamoқ жазоси белгиланиши мумкин. Шунингдек, Россия Федерацияси Фуқаролик процессуал кодексининг 159-моддасига кўра, суд суд мажлисида ўрнатилган тартибни бузишда айбдор бўлган шахсларга минг рублгача миқдорда жарима солиш ҳуқуқига эга. Россия Федерацияси Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги кодексининг 17.3.-моддасига кўра, судда белгиланган тартибни бузишга қаратилган ҳаракатларни тугатишга қаратилган суднинг қонуний фармойишини бажармаслик беш юздан то минг рублгача миқдорда маъмурий жарима солишга ёки ўн беш суткагача маъмурий қamoқ жазосига тортилишга сабаб бўлади. Озорбайжон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 177-моддасига кўра, раислик қилувчи суд мажлисида ўрнатилган тартибни бузишда айбдор бўлган шахсларга энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваригача жарима ёки уч соатдан то йигирма тўрт соатгача қamoқ жазосини белгилашга ҳақли бўлади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Судлар тўғрисида”ги Қонунига, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар суд тизими обрўсини юксалтириш ҳамда мустақиллигини мустаҳкамлашга, хусусан судьяларнинг дахлсизлиги қонун билан кафолатланиши тўғрисидаги конституциявий қоидани таъминлашга, шунингдек судьяга нисбатан ҳурматсизлик қилиш, шу сингари уни очикдан-очик менсимасликдан далолат берувчи хатти-ҳаракатлар қилиш учун жавобгарликни белгиловчи қонунчилик нормаларининг амалда қўлланилишини таъминлашга хизмат қилади.

VIII. СУДДА ФАРЗАНДЛИККА ОЛИШ ТЎҒРИСИДАГИ ИШЛАРНИ КЎРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш шароитида инсон ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уни ижтимоий қўллаб-қувватлаш ҳамда фаровонлигини таъминлаш асосий вазифалардан ҳисобланади. Дарҳақиқат, Давлатимиз раҳбари томонидан ишлаб чиқилган ва бугунги кунда ҳаётга изчил татбиқ этилаётган “Ўзбек модели”нинг маъно-мазмунини ҳам кучли ижтимоий сиёсат юритиш, ислохотларни босқичма-босқич ва изчил олиб бориш тамойилларига асосланган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотларни амалга ошириш муҳим ўрин тутди.

Мамлакатимизда Президентимиз раҳнамолигида ёшлар, айниқса вояга етмаганларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, мамлакатимиз йигит-қизларини XXI аср талабларига жавоб берадиган баркамол шахслар этиб вояга етказиш учун зарур шарт-шароитлар ва имкониятларни яратиш, уларнинг ҳуқуқ ва эркинларини мустаҳкамлашга қаратилган изчил, давомли ислохотлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Зотан, юртимиз умумий аҳолисининг 40 фоизини 18 ёшгача бўлганлар, яъни вояга етмаганлар ташкил этади. Шу боис, истиқлол йилларида вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган норматив-ҳуқуқий база яратилиб, йилдан-йилга замон талабларига мос ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш асосида такомиллаштирилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси томонидан 2013 йил 20 мартда қабул қилинган ҳамда Сенат томонидан 2013 йил 28 мартда маъқулланган “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 22-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиб, мазкур Кодекс “Фарзандликка олиш” деб номланган янги 31¹-боб билан тўлдирилишини бола ҳуқуқла-

рини ҳимоя қилишга қаратилган қонунчилик асосларини ривожлантиришга оид ислохотларнинг давоми сифатида эътироф этиш мумкин. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига киритилган мазкур тўлдириш жамиятимизнинг асоси бўлмиш оила институтини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга, жисмонан соғлом, маънавий етук ва ҳар томонлама ривожланган баркамол авлодни тарбиялашда оиланинг ролини оширишга ҳамда оилавий муносабатларда қонунийликни таъминлашда суд органларининг аҳамияти ва нуфузини оширишга хизмат қилади.

Кўп йиллик тажриба шуни кўрсатадики, фарзандликка олиш ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга кўмаклашиш, уларни жойлаштириш ва турмушини йўлга қўйишнинг энг қулай шакли ҳисобланади. Қолаверса, фарзанд учун оила уни шахс сифатида шаклланиши ва жамиятда ўз ўрнини топиши учун керакли бўлган ҳамма нарсани бера олади. Иккинчи томондан, болани фарзандликка олиш натижасида фарзанд кўрмаган оилаларнинг ҳаёти ёрқин ва мазмунли бўлиши ҳам ҳеч кимга сир эмас. Шундай қилиб, фарзандликка олиш натижасида боланинг ҳамда уни фарзандликка олувчиларнинг, бир сўз билан айтганда жамият манфаатларининг уйғунлиги ва ҳамоҳанглиги юз беради. Шу билан бирга фарзандликка олиш жараёнида ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, ушбу жараёнларда қонунийликни таъминлаш муҳим ўрин тутди. Зеро, халқаро тажриба шуни кўрсатмоқдаки, чет эл давлатларига жуда кўплаб вояга етмаганларни ноқонуний равишда олиб чиқиб кетилаётганлиги факти ҳам фарзандликка олиш жараёнларига масъулият ва эътибор билан ёндошишни тақозо этмоқда. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг “Фарзандликка олиш” деб номланган янги 31¹-боб билан тўлдирилиши фарзандликка олиш жараёнларида қонунийликни таъминлаб, фарзандликка олишнинг маъмурий тартиб-таомиллари ўрнига қонунчиликда белгиланган процессуал тартиб асосида суд томонидан амалга оширилишининг

белгиланишига олиб келди. Дарҳақиқат, болани фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларнинг суд томонидан кўрилиши ва ҳал этилиши, ушбу жараёнларда суд назоратининг таъминланиши ижтимоий ҳимояга муҳтож, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдаги муҳим қадамлардан бири бўлди. Шу ўринда, фарзандликка олишнинг суд тартибида амалга оширилиши кўплаб хорижий давлатларнинг фуқаролик процессуал қонунчилигида ўз ифодасини топган. Хусусан, Россия Федерацияси ФПКнинг 29-боби “Болани ўғил (қиз) қилиб олиш” (*Усыновление (удочерение) ребенка*) деб номланиб, ушбу бобда болани ўғил (қиз) қилиб олиш тўғрисида ариза бериш тартиби, аризанинг мазмуни ва аризага илова қилинадиган ҳужжатлар рўйхати, ишни судда кўришга тайёрлаш, суд ушбу тоифадаги ишларни кўриш, суд ҳал қилув қарорлари, болани ўғил (қиз) қилиб олишни бекор қилишга оид нормалар мустаҳкамлаб қўйилган. Худди шунингдек, Украина ФПКнинг “Суд томонидан фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларни кўриш” деб номланган 5-боби, Беларус Республикаси ФПКнинг “Болани ўғил (қиз) қилиб олиш тўғрисидаги ишларни судда кўришнинг процессуал хусусиятлари” деб номланувчи 10-бобида, Эстония ФПКнинг “Фарзандликка олиш” деб номланган 4-бўлимида юқоридаги каби нормалар назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларга мувофиқ, болани фарзандликка олиш тўғрисидаги ишлар фуқаролик ишлари бўйича судларда алоҳида тартибда кўриладиган ишлар тоифасига киритилди. Шу ўринда алоҳида иш юритиш тартибда кўриладиган ишлар шундай фуқаролик ишларидир-ки, булар юзасидан ҳуқуқ тўғрисидаги низо бўлмайди, аризачи судга фақат ўз муддаосини билдиради. Болани фарзандликка олиш тўғрисидаги ишлар ҳам ҳуқуқ тўғрисидаги низони ҳал этиш билан боғлиқ бўлмайди. Бироқ агар болани фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларни кўриш вақтида судга тааллуқли ҳуқуқ тўғрисида низо келиб чиқса, суд аризани кўрмасдан қолдириб, ишда иштирок этувчи шахсларга

умумий тартибда даъво тақдим этишни тақлиф қилади (ФПКнинг 282-моддаси). Бироқ ўрганилган айрим хорижий давлатларнинг фуқаролик процессуал қонунчилигида болани ўғил (қиз) қилиб олишни белгилаш тўғрисидаги ишлар билан бир қаторда болани ўғил (қиз) қилиб олишни бекор қилиш ҳақидаги ишлар ҳам алоҳида тартиби кўрилиши назарда тутилган. Масалан, Латвия ФПКнинг 32-боби “Болани ўғил (қиз) қилиб олишни белгилаш ва уни бекор қилиш” деб номланиб, ушбу ишлар алоҳида тартибда юритиладиган ишлар тоифасига киритилган. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 285⁷-моддасида белгилашнича, фарзандликка олишни бекор қилиш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш даъво ишларини юритиш тартибида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг “Фарзандликка олиш” деб номланган янги 31¹-бобида фарзандликка олиш тўғрисидаги аризанинг судловлиги масалалари назарда тутилган бўлиб, мазкур Кодексда биринчи маротаба судловга тааллуқлилигининг турдош турига мурожаат қилинганлигини кўриш мумкин. Хусусан, ФПКнинг 285¹-моддасига кўра, агар фарзандликка олиш тўғрисидаги ариза билан болани фарзандликка олишни истаган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари мурожаат қилгудек бўлса, ушбу тоифадаги ишлар ҳудудий судловлилик қоидаларига мувофиқ, фарзандликка олинаётган боланинг яшаш (турган) жойидаги фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судларида кўрилади. Бироқ Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида доимий яшовчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган болани фарзандликка олиш тўғрисидаги ариза билан мурожаат қилгудек бўлса, ушбу аризалар фарзандликка олинаётган боланинг яшаш (турган) жойидаги тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судига, фуқаролик ишлари бўйича вилоят ёки Тошкент шаҳар судига берилади ва бу тоифадаги ишлар ушбу судларнинг судловига тегишли бўлади. Болани фарзанд-

ликка олиш жараёнларига масъулият билан ёндошиш ҳамда ушбу жараёнларда қонунийликни таъминлаш мақсадида фуқаролик процессуал қонунчилик болани фарзандликка олишни истаган шахсларнинг бу ҳақдаги аризалари мазмунига бир қатор талабларни белгилаган. Хусусан, ФПКнинг “Аризанинг мазмуни” деб номланган 285²-моддасига кўра, фарзандликка олиш тўғрисидаги аризада қуйидагилар кўрсатилган бўлиши керак:

– фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) фамилияси, исми, отасининг исми, уларнинг (унинг) яшаш жойи;

– фарзандликка олинаётган боланинг фамилияси, исми, отасининг исми ва туғилган санаси, унинг яшаш (турган) жойи, фарзандликка олинаётган боланинг ота-онаси тўғрисидаги, ака-ука ва опа-сингиллари бор-йўқлиги ҳақидаги маълумотлар;

– фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) фарзандликка олиш ҳақидаги илтимосини асословчи ҳолатлар ва мазкур ҳолатларни тасдиқловчи далиллар;

– фарзандликка олувчилар (олувчи) боланинг туғилганлик тўғрисидаги далолатнома ёзувига тегишли ўзгартиришлар киритишни истаган тақдирда – фарзандликка олинаётган боланинг фамилиясини, исмини, отасининг исмини, туғилган санасини (кўпи билан бир йилга), фарзандликка олинаётган боланинг туғилган жойини (агар бола кўпи билан ўн ёш бўлса) ўзгартириш ҳақида, боланинг туғилганлик тўғрисидаги далолатнома ёзувига фарзандликка олувчиларни (олувчини) ота-она (ота ёки она) сифатида қайд этиш ҳақидаги илтимос.

Судда ушбу тоифадаги ишларнинг тўғри ва ўз вақтида кўрилиши ҳамда ҳал этилишини таъминлаш ҳамда бу ҳақдаги аризалар билан муружаат қилувчи шахсларга қулайлик яратиш мақсадида процессуал қонун фарзандликка олиш тўғрисидаги аризаларга илова қилинадиган ҳужжатлар рўйхатини белгилаганлигини ҳам алоҳида қайд этиш лозим. Унга кўра, бу хилдаги аризага қуйидагилар илова қилинган бўлиши керак:

– никоҳда турган шахслар (шахс) томонидан фарзандликка олинганда – фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) никоҳ ту-

зилганлиги тўғрисидаги гувоҳномасининг кўчирма нусхаси;

– эр-хотиндан бири томонидан фарзандликка олинганда – бошқасининг розилиги. Агар эр-хотин оилавий муносабатларни тугатган, бир йилдан ортиқ бирга яшамаётган бўлса ва эрнинг (хотиннинг) яшаш (турган) жойи номаълум бўлса, шунингдек бу ҳолатларни тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлса, фарзандликка олишда унинг розилиги талаб қилинмайди;

– никоҳда турмаган шахс томонидан фарзандликка олинганда – фарзандликка олувчи паспортининг кўчирма нусхаси ва никоҳда турмаслиги ҳақидаги маълумотнома;

– фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) соғлиғи ҳолати ҳақида тиббий хулоса (психиатрия, сил касаллигига қарши кураш ва наркологиya муассасалари, шунингдек ОИТСга қарши кураш марказларининг маълумотномалари);

– фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) иш жойидан эгаллаб турган лавозими ва иш ҳақи тўғрисида маълумотнома ёки бошқа даромад манбалари тўғрисидаги маълумотнома;

– турар жойга бўлган мулк ҳуқуқини ёки турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат;

– фуқаро фарзандликка олишга номзод сифатида ҳисобга кўйилганлиги ҳақидаги ҳужжат.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг бошқа давлат фуқароси бўлган болани фарзандликка олиш тўғрисидаги аризасига юқорида қайд этилган ҳужжатлардан ташқари бола қонуний вакилининг розилиги ва бола қайси давлат фуқароси бўлса, ўша давлат ваколатли органининг розилиги илова қилинади. Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида доимий яшовчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган болани фарзандликка олиш тўғрисидаги аризасига юқорида кўрсатилган ҳужжатлар, шунингдек фарзандликка олувчилар қайси давлат фуқароси бўлса, ўша давлат (бола Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида доимий яшовчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан

фарзандликка олинаётганда – ушбу шахслар қайси давлатда доимий яшаш жойига эга бўлса, ўша давлат) ваколатли органининг уларнинг яшаш шароитлари ҳақида ва фарзандликка олувчилар бўла олиш имкониятлари ҳақидаги ҳулосаси, тегишли давлат ваколатли органининг фарзандликка олинаётган боланинг ушбу давлатга кириши ва мазкур давлат ҳудудида доимий яшаши учун рухсатномаси, фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) Ўзбекистон Республикасининг хориждаги дипломатик ваколатхонаси вакиллариға фарзандликка олинган бола ҳақида ахборот бериш ва бола билан мулоқот қилиш имкониятини бериш тўғрисидаги нотариал тасдиқланган мажбурияти илова қилинади.

Чет эл фуқаролари бўлган ёки фуқаролиги бўлмаган фарзандликка олувчи шахслар томонидан тақдим этиладиган ҳужжатлар белгиланган тартибда легализация қилиниши ёхуд уларға белгиланган тартибда апостиль қўйилган бўлиши керак. Бунда тақдим этиладиган ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасининг давлат тилиға таржима қилинган ва нотариал тасдиқланган бўлиши керак. Айрим хорижий давлатлар, хусусан, Эстония ФПКнинг 564-моддасида агар аризачи фарзанднинг исмини ўзгартиришни хоҳласа, буни албатта фарзандликка олиш тўғрисидаги аризада кўрсатиши шартлиги ҳақидаги норма белгилаб қўйилган. Шунингдек, “Фарзандни эшитиш” деб номланган 566-моддасида суд фарзандликка олиш тўғрисидаги иш бўйича етти ёшға тўлган фарзандни фарзандликка олиш ҳамда исми ўзгартириш масаласи юзасидан шахсан эшитиши ҳақидаги норма белгилаб қўйилган.

Маълумки, ишни судда кўришға тайёрлаш – фуқаролик ишларини ўз вақтида ва тўғри кўриб чиқиш ҳамда ҳал қилишни таъминлаш мақсадида суд ва ишда иштирок этувчи шахсларнинг процессуал ҳаракатларининг мажмуини ўзида ифода этувчи биринчи инстанция судида иш юритишнинг мустақил босқичи ҳисобланади. Судда мазмунан кўриш учун қабул қилинган фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларни судда кўришға тайёрлаш масалалариға алоҳида зътибор берилганлигини кўриш мумкин.

Хусусан, ФПКнинг 285⁴-моддасига кўра, судья ишни судда кўришга тайёрлаш босқичида фарзандликка олинаётган боланинг яшаш (турган) жойидаги васийлик ва ҳомийлик органлари зиммасига фарзандликка олиш асосли эканлиги ва фарзандликка олинаётган боланинг манфаатларига мувофиқлиги тўғрисида судга хулоса тақдим этиш мажбуриятини юқловчи ажрим чиқаради. Васийлик ва ҳомийлик органининг бу ҳақдаги хулосасининг асосли бўлишини таъминлаш мақсадида процессуал қонун ушбу хулосага қуйидагилар илова қилинган бўлиши кераклигини белгилайди:

– фарзандликка олинаётган боланинг яшаш (турган) жойи ёки фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) яшаш жойи бўйича васийлик ва ҳомийлик органи томонидан тузилган фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) яшаш шaroитларини текшириш далолатномаси. Фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) яшаш шaroитларини текшириш далолатномасида бошқа маълумотлар билан бирга Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 152-моддасида назарда тутилган фарзандликка олиш учун тўсиқлар бор-йўқлиги кўрсатилиши шарт;

– фарзандликка олинаётган боланинг туғилганлик тўғрисидаги далолатнома ёзувидан кўчирма;

– фарзандликка олинаётган боланинг соғлиги ҳолати, жисмоний ва ақлий ривожланиши ҳақидаги тиббий хулоса;

– ўн ёшга тўлган фарзандликка олинаётган боланинг фарзандликка олишга, шунингдек фамилияси, исми, отасининг исми ўзгартирилиши мумкинлигига ва фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) унинг ота-онаси (отаси ёки онаси) сифатида қайд этилишига розилиги, Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 156-моддасида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно;

– бола ота-онасининг (отасининг ёки онасининг) унинг фарзандликка олинишига розилиги, ўн олти ёшга тўлмаган ота-онанинг боласи фарзандликка олинаётганда эса ота-она қонуний вакилларининг ҳам розилиги, қонуний вакиллар мавжуд бўлмаган тақдирда эса васийлик ва ҳомийлик органининг розилиги, Ўзбе-

кистон Республикаси Оила кодексининг 160-моддасида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно;

– бола унинг қариндошлари бўлмаган Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида доимий яшовчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан фарзандликка олинганда ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ва фарзандликка олишга номзодларни ҳисобга олиш бўйича маълумотлар базасида фарзандликка олинаётган бола ҳақидаги маълумотлар мавжудлигини тасдиқловчи ҳужжат, шунингдек болани Ўзбекистон Республикаси фуқаролари оиласига тарбияга олиш ёки боланинг қариндошлари томонидан ушбу қариндошларнинг фуқаролиги ва яшаш жойидан қатъи назар фарзандликка олиниши имконияти мавжуд эмаслигини тасдиқловчи ҳужжатлар.

Шу ўринда айрим хорижий давлатларнинг қонунчилик тажрибасига мурожаат қиладиган бўлсак, масалан, Эстония ФПКнинг 567-моддасига кўра, агар ариза берувчининг яшаш жойи чет эл давлатида бўлса, у ҳолда фарзандликка олиш асосли эканлиги ва фарзандликка олинаётган боланинг манфаатларига мувофиқлиги тўғрисидаги хулосани судга уезд оқсоқоли эмас, балки Ижтимоий масалалар бўйича вазирлик тақдим қилиши белгилаб қўйилган. Фарзандликка олиш тўғрисидаги ишлар Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 30-35-бобларида кўрсатилган истисно ва кўшимчалар билан фуқаролик суд ишларини юритишнинг умумий қоидаларига мувофиқ кўрилади. ФПКнинг 131-моддаси учинчи қисмига мувофиқ, ушбу тоифадаги ишлар судда кўришга тайёрлаб бўлинган кундан эътиборан бир ойдан кечиктирмай кўрилиши лозим.

Фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларни судда кўришнинг процессуал хусусиятлари сифатида фуқаролик процессуал қонун ишда иштирок этувчи шахсларнинг ҳаётига тааллуқли маълумотлар ошкор бўлишига йўл қўймаслик, шунингдек фарзандликка олиш сири сақланишини таъминлаш мақсадида суднинг асослан-тирилган ажримига биноан суднинг ёпиқ мажлисида кўрилишини

белгилаганлигини кўрсатиш мумкин (ФПКнинг 285⁵-моддаси). Шунингдек, фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларда қонунийликни таъминлаш мақсадида суд ушбу тоифадаги ишларни фарзандликка олувчилар (олувчи), васийлик ва ҳомийлик органларининг вакиллари, шунингдек прокурор албатта иштирок этган ҳолда кўриб чиқади. Зарур ҳолларда, суд фарзандликка олинаётган боланинг ота-онасини (отасини ёки онасини), унинг қариндошларини ва бошқа манфаатдор шахсларни, шунингдек ўн ёшга тўлган боланинг ўзини ишда қатнашишга жалб қилиши мумкин.

Фарзандликка олиш тўғрисидаги ариза қаноатлантирилган тақдирда, суднинг ҳал қилув қарорида фарзандликка олинган боланинг туғилиши ёзилган дафтарга ўзгартиришлар киритиш учун зарур бўлган фарзандликка олинган ва фарзандликка олувчилар (олувчи) тўғрисидаги барча маълумотлар кўрсатилади.

Бола битта шахс томонидан фарзандликка олинаётганда унинг манфаатларини кўзлаб, агар фарзандликка олувчи эркак бўлса, онасининг хоҳишига кўра ёки агар фарзандликка олувчи аёл бўлса, отасининг хоҳишига кўра, шунингдек агар фарзандликка олинаётган боланинг отаси ёки онаси вафот этган бўлса, вафот этган ота ёки она ота-онасининг (буванинг ёки бувининг) илтимосига кўра суднинг фарзандликка олиш тўғрисидаги қарорида фарзандликка олинган боланинг отаси ёки онаси билан ёхуд вафот этган отасининг ёки онасининг қариндошлари билан ҳуқуқий муносабатлари сақлаб қолиниши кўрсатиб ўтилади.

Фарзандликка олиш тўғрисидаги ариза қаноатлантирилган тақдирда, фарзандликка олувчилар (олувчи) ва фарзандликка олинаётган боланинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари фарзандликка олинган боланинг туғилишини ёзиш дафтарига зарур ўзгартиришлар киритилган кундан эътиборан белгиланади.

Суд фарзандликка олиш тўғрисидаги ҳал қилув қарори қонуний кучга кирган кундан бошлаб уч кун ичида ушбу ҳал қилув қароридан кўчирмани фарзандликка олинаётган боланинг туғилганлиги рўйхатга олинган жойдаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига юбориши шарт. Фарзандликка

олишни бекор қилиш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш даъво ишларини юритиш тартибида амалга оширилади.

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, миллий қонунчилигимизда бола ҳуқуқлари ва манфаатлари, шунингдек уларнинг ҳимоясига алоҳида ўрин берилган. Ундан ташқари, суд органлари вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, фарзандликка олиш жараёнларида қонунийликни таъминлашда муҳим ўрин тутди. Айнан судгина ноқонуний фарзандликка олиш каби ҳолатларга тўсиқ бўла олади, фарзандликка олишни нафақат қонун доирасида, шу билан бирга бола манфаатларидан келиб чиқиб баҳолаш имкониятига эга бўлади. Дарҳақиқат, фарзандликка олиш тўғрисидаги масала ўзининг мураккаб тоифадаги ишлар қаторига кириши билан тусланади ва боланинг манфаатларини ҳимоя қилиш вазифаларидан келиб чиқиб, судлар томонидан ишни судда кўришга лухта тайёрлаш, суд ишларини юритишнинг барча босқичларида қонунийликка риоя қилиш муҳим аҳамият касб этади. Судлар томонидан фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларнинг қонуний, асосли ва адолатли ҳал этилиши боланинг кейинги тақдирини, том маънода жамиятнинг келажагини белгилаб беради, десак муболаға бўлмайди. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти таъбири билан айтганда “ҳар томонлама етук авлодгина бугун ҳаёт олдимизга қўяётган ўта мураккаб, оғир синов ва қийинчиликларни енгиш, биз кўзлаган юксак марраларни эгаллашнинг энг асосий шarti” ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

I. Раҳбарий адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. -Тошкент.: Ўзбекистон, 1995. -Б.23-24.
2. Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. –Тошкент, Ўзбекистон. 1996. -11 б.
3. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. – Тошкент.: Ўзбекистон, 2005. –Б. 174-222.
4. Каримов И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш – устувор вазифамиздир / Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маъруза // Халқ сўзи. - 2006. -8 декабрь.
5. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2007. – 34 б.
6. Каримов И.А. Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. –Тошкент.: Ўзбекистон. -32 б.
7. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза // Халқ сўзи. – 2010. – 28 январь.
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли маърузаси // “Халқ сўзи” газетаси, 2010 йил 13 ноябрь, 220 (5135)-сони.

II. Қонун ҳужжатлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Тошкент: Ўзбекистон. 2012. -10 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. –Тошкент: Адолат, 2011.

3. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 йил, 44-45--сон, 443-модда.
4. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11 января 1999 года, Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 1999 г., № 18-19, 2/13.
5. Гражданский процессуальный кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом от 28 декабря 1999 года №780-ІГ. В соответствии с Законом от 26 мая 2000 года № 886-ІГ. Собрание законодательства Азербайджанской Республики, 2000 год, № 1, статья 17.
6. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации (по состоянию на 20 сентября 2008 года). –Новосибирск: Сиб. унив. Изд-во, 2008.
7. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова. от 30 мая 2003 года N225-XV. (В редакции Законов РМ N399-XV от 16.10.2003 г., N544-XV от 19.12.2003 г., Постановления КС N 2 от 19.02.2004 г., Законов N573-XV от 26.12.2003 г.,N303-XV от 23.09.2004 г., №60-XVI от 28.04.2005 г., №154-XVI от 21.07.2005 г., №205-XVI от 28.07.2005 г., №335-XVI от 16.12.2005 г., N244-XVI от 21.07.2006 г.) (Monitorul Oficial N 111-115 от 12 июня 2003 года) Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова № 225-XV от 30 мая 2003 года вводится в действие с 12 июня 2003 года.
8. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 1999 года. Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г. № 18, ст. 644.

III.Махсус адабиётлар:

1. Абдраимов Б.Ж. Проблемы совершенствования гражданского процессуального законодательства Республики Казахстан // Законодательство. № 5, 2001. -74 с.
2. Аргунов В.Н. Участие прокурора в гражданском процессе. - М.: МГУ, 1991. -91 с.
3. Боннер А.Т., Квиткин В.Т. Судебный контроль в области государственного управления. -М., 1973. -39 с.
4. Бухтоярова Л.Н., Денисова Е.И. Изменения в процессуальном законодательстве (спорные вопросы применения). Вестник Омского университета, 1996, Вып. 2. -С. 112-114.
5. Войтович Л.В., Ефремов Н.А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе: Учебное пособие. Хабаровск:

- Хабаровский пограничный институт ФСБ России, 2005.С56-62.
6. Гражданский процесс Под ред. В.В. Яркова. М.,1999. С-212-213.
 7. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чичериной, Д.М. Чечота. М., 2001. 313 с.
 8. Гражданское процессуальное право: Учебник / С.А. Алехина, В.В. Блажеев и др. Под ред. М.С. Шакарян. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 298 с.
 9. Елисеев Н.Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран. -М. 2000. –С. 238-240.
 10. Кузбагаров А.Н. Примирение сторон по конфликтам частноправового характера. Автореф. дис. соис. учен. степ. доктора юрид. наук. -Санкт-Петербург. 2006 -48 с.
 11. Кисилев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. Учебник. –М.: Изд-во "Дело". 1999 г. -297 с.
 12. Комментарий к Кодексу о браке и семье РСФСР. -М.: 1971. -89 с.
 13. Кравцов Б.В. Предъявление прокурорами исков - важная форма защиты прав и интересов граждан // Сов. государство и право, 1966. № 1. -С. 67-68.
 14. Лапин Б.Н., Чечина Н.А. Реформа гражданского судопроизводства в странах СНГ // Правоведение, № 4, 2000. -140 с.
 15. Масадиков Ш.М. Сущность медиации и проблемы ее правового регулирования в Республике Узбекистан // Автореф. дис. соис. канд. юрид. наук. Ташкент: -2008. – 3 с.
 16. Мамасиддиқов М.М., Насретдинова К.К. Судларни ихтисослаштириш – давр талаби. // «Давлат ва жамиятнинг демократик янгилашиш босқичида суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашнинг долзарб муаммолари» мавзусидаги илмий амалий конференция материаллари. –Тошкент., ТДЮИ. 2002 й., 27 ноябрь. 0,4 б.т.-Б.187-194.
 17. Мамасиддиқов М.М. Ҳакамлик судлар, унинг тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилишда тутган ўрни ва аҳамияти / Ниқоқ ва бургҳ, 2006. -8-9 сон, -Б. 17-21.
 18. Муҳаммаджонов А. АҚШда суд ҳокимияти / Ж. “Хўжалик ва ҳуқуқ”. –Тошкент, 1996. 10-11 -сонлар. –Б. 27-29.
 19. Носырева Е.И. Альтернативное разрешение гражданско-правовых споров в США. Автореф. дис. соис. учен. степ. доктора юрид. наук. –Воронеж. 2001.-3 с.
 20. Поляков И.Н. Приказное производство: понятие и правовая природа // Актуальные проблемы правопорядка. –М.; 2001.

21. Решетняк В.И., Черных И.И. Заочное производство и судебный приказ в судебном процессе. М., 1997. -63 с.
22. Страшун Б.А. Конституционное право зарубежных стран. -М.: Дело. 1998. –С. 76-77.
23. Садовщикова А.И. Участие прокурора в гражданском процессе, для защиты прав и интересов других лиц. // Право: Теория и Практика. 2003, № 4.
24. Тартышников В.К. Процессуальные средства укрепления семьи в производстве о расторжении брака: Автореф. дис. канд. юрид. наук. -Харьков, 1972. – 11 с.
25. Тихонова Ю.В. К вопросу о процессуальном положении прокурора как участника гражданского процесса. // Юридический аналитический журнал. 2003. № 2. -84 с.
26. Конун номи билан. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси. 1997. № 3.
27. Қўчқаров Ҳ.А. Фуқаролик процессида соддалаштирилган тартибда суд ишларини юритиш муаммолари // “Суд-ҳуқуқ ислохотларини янада такомиллаштириш жараёнида фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг долзарб муаммолари” (профессор Ш.Ш.Шорахметов номини хотирлаб) мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари. –Тошкент.: ТДЮИ. 2009. –208 б.
28. Черемин М.А. Приказное производство в российском гражданском процессе. М.; 2001. -С. 77-78.
29. Чечина Н.А. Тенденция развития гражданского процессуального законодательства // Ж. Правоведение. 1995. № 6. - С. 48 – 54.
30. Чечот Д.М. Социология брака и развода. -Л.: 1973. -6 с.
31. Чиркин В.Е. Государствоведение. –М.: Проспект. 1999. –С.403-405.
32. Шорахметов Ш.Ш. Суд буйруғи институти самарали иш юритиш туридир // Нуқуқ ва бurch. 2006. № 3. – 13 б.
33. Ярыгин А.Ю. К вопросу о правовых возможностях прокурора в гражданском судопроизводстве. // Ж. “Право:Теория и Практика” 2003. № 16.
34. Ёдгоров Х.Б. Суд буйруғи: суд ислохотлари самараси. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ахборотномаси. 2003 йил, 4-сон.
35. Энциклопедический юридический словарь.–М.: НОРМА. 1997. -22 с.

IV. Судга оид ҳужжатлар:

1. Фуқаролик ишлари бўйича Тошкент шаҳар судининг статистик маълумотномасидан (2004-2005 йиллар). Шахсий архив.

2. Умумий юрисдикция судларининг 2008 йил давомидаги иш фаолияти тўғрисида статистик маълумотлар тўплами. Ўзбекистон Республикаси Олий суди. –Тошкент, 2009.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Ахборотномаси, 2009 й., 1-сон.
4. Умумий юрисдикция судларининг 2010 йил давомидаги иш фаолияти тўғрисида статистик маълумотлар тўплами. Ўзбекистон Республикаси Олий суди. –Тошкент, 2011.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ФУҚАРОЛИК
ПРОЦЕССУАЛ КОДЕКСИГА КИРИТИЛГАН
ЎЗГАРТИШ ВА ҚЎШИМЧАЛАР
(кўчирмалар)**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ҚОНУНИ
14.12.2000 й.
N 163-II**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ,
ХЎЖАЛИК ПРОЦЕССУАЛ ВА ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ
КОДЕКСЛАРИГА ЎЗГАРТИШЛАР ВА ҚЎШИМЧАЛАР
КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА**

2001 йил 26 февралдан амалга киритилган

III. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова):

**1) 11-моддасининг номи қуйидаги таҳрирда баён этилсин:
"11-модда. Судда ишни кўришнинг бевоситалиги ва оғзакилиги";**

учинчи қисми чиқариб ташлансин;

**2) 13-моддасининг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:
"Барча биринчи инстанция судларида ишлар судьянинг якка ўзи томонидан кўрилади. Ишни судьянинг якка ўзи кўрганида, у суд номидан иш юритади.**

Ишни апелляция ва кассация тартибида кўриш Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судида, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларида уч нафар судьядан иборат таркибда, назорат тартибида кўриш эса Раёсат аъзоларининг кўпчилиги ҳозир бўлган тақдирда амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг фуқаролик ишлари бўйича судлов ҳайъатида ишлар апелляция, кассация тартибида ва назорат тартибида уч нафар судьядан иборат таркибда, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Раёсатида - Раёсат аъзоларининг кўпчилиги ҳозир бўлган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Пленумида - Пленум таркибининг камида учдан икки қисми ҳозир бўлган тақдирда кўрилади”;

3) 14-моддасининг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

“Ишни кўриш чоғида келиб чиқадиган ҳамма масалалар судьянинг яққа ўзи томонидан, ишни судьялар ҳайъати кўраётган ҳолларда эса, судьяларнинг кўпчилик овози билан ҳал этилади. Суд қарорлари маслаҳатхонада чиқарилади ва ёзма равишда тузилади. Қарор чиқариш вақтида бошқа шахсларнинг ҳозир бўлишига йўл қўйилмайди. Ҳар бир масала ҳайъат томонидан ҳал қилинаётганида судьяларнинг бирортаси ҳам овоз беришда бетараф қолишга ҳақли эмас. Раислик қилувчи ҳаммадан кейин овоз беради. Озчилик томонида қолган судья ўзининг алоҳида фикрини ёзма равишда баён қилишга ҳақли, унинг бу фикри ишга қўшиб қўйилади, бироқ эълон қилинмайди. Ишда иштирок этувчи шахслар судьянинг алоҳида фикри билан таништирилмайди.

Агар алоҳида фикр баён қилинган суд қарори юқори суд инстанциясида кўрилмаган бўлса, у қонуний кучга кирганидан кейин иш билан бирга қўшиб қарорга нисбатан протест келтириш масаласини ҳал қилиш учун тегишли суд раисига юборилади”;

4) 17-моддасининг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

“Ўзбекистон Республикаси Олий суди Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судининг, фуқаролик

ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларининг, фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судларининг ва ҳарбий судларнинг судлов фаолиятини назорат қилиш ҳуқуқига эга.

Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди Қорақалпоғистон Республикасининг фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судларининг судлов фаолиятини назорат қилади.

Фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари тегишли вилоят, Тошкент шаҳри ҳудудидаги фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судларининг судлов фаолиятини назорат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди округ ва ҳудудий ҳарбий судларнинг судлов фаолиятини назорат қилади”;

5) 27-моддасининг матни куйидаги таҳрирда баён этилсин:

“Фуқаролик ишини биринчи инстанция судида кўрган судья, агар суднинг ҳал қилув қарори апелляция ёки кассация инстанцияси томонидан ёхуд суд назорати тартибида бекор қилинган бўлса, бу ишни такрор кўриши мумкин эмас.

Фуқаролик ишини биринчи инстанция судида кўрган судья шу ишни апелляция ёки кассация инстанцияси судида ёхуд суд назорати тартибида кўришда иштирок этиши мумкин эмас.

Ишни апелляция инстанцияси судида кўришда иштирок этган судья шу ишни биринчи инстанция судида ёки кассация инстанцияси судида ёхуд суд назорати тартибида кўришда иштирок этиши мумкин эмас.

Ишни кассация инстанцияси судида кўришда иштирок этган судья шу ишни биринчи инстанция судида ёки апелляция инстанцияси судида ёхуд суд назорати тартибида кўришда иштирок этиши мумкин эмас.

Ишни суд назорати тартибида кўришда иштирок этган судья шу ишни биринчи инстанция, апелляция ва кассация инстанцияси судида кўришда иштирок этиши мумкин эмас”;

6) 30-моддасининг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Судья рад қилинган тақдирда иш фуқаролик ишлари бўйича шу туманлараро, туман (шаҳар) судида, лекин бошқа судья томонидан кўрилади ёки иш кўриш учун фуқаролик ишлари бўйича бошқа туманлараро, туман (шаҳар) судига ўтказилади.

Иш Ўзбекистон Республикаси Олий судида, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судида, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судида кўрилаётганида судья ёки суднинг бутун таркиби рад қилинган тақдирда иш шу суднинг ўзида, лекин бошқа суд таркибида кўрилади.

Агар Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судида, фуқаролик ишлари бўйича вилоят судида ёки фуқаролик ишлари бўйича Тошкент шаҳар судида ушбу Кодекснинг 27-моддасида кўрсатилган сабабларга кўра рад қилиш қаноатлантирилганидан кейин шу ишни кўриш учун суднинг янги таркибини ташкил қилишга имкон бўлмаса, иш Ўзбекистон Республикаси Олий судига ўтказилиши лозим. Бундай ҳолларда иш Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан кўрилади ёки Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг фармойишига биноан кўриш учун бошқа тегишли судга юборилади";

7) 47-моддасининг биринчи қисмидаги "ҳар бир ишнинг мазмуни юзасидан, шунингдек ишни кўриш вақтида келиб чиққан айрим масалалар бўйича ёзма ва оғзаки хулоса бериш" деган сўзлар "иш мазмуни юзасидан, шунингдек ишни кўриш вақтида келиб чиққан айрим масалалар бўйича ўз фикрини баён этиш" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

8) 141-моддаси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"141-модда. Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судининг судловига тааллуқли ишлар

Судларга тааллуқли фуқаролик ишлари фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судларида кўрилади, қонунда бундай ишларни кўриш бошқа судлар ваколатига берилган ҳоллар бундан мустасно";

9) 142-моддаси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"142-модда. Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судининг, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларининг судловига тааллуқли ишлар

Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари қонунда ўз ваколатларига берилган фуқаролик ишларини, шунингдек алоҳида ҳолатларни ҳисобга олиб ҳар қандай фуқаролик ишини Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри ҳудудидаги фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судидан олиб, биринчи инстанция суди сифатида ўзининг иш юритишига қабул қилиб олишга ёки бир суддан бошқа тегишли судга ўтказишга ҳақли";

10) 143-моддаси чиқариб ташлансин;

11) 160-моддасининг иккинчи қисмидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

12) 199-моддаси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"199-модда. Прокурорнинг фикри

Ишда иштирок этувчи прокурор ишнинг моҳияти бўйича ўз фикрини баён этади, прокурорнинг бошқа шахслар ҳуқуқларини ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида берган аризаси бўйича кўзғатилган ишлар бундан мустасно";

13) 204-моддасининг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Ҳал қилув қарори судья томонидан алоҳида хонада (маслаҳатхонада) қабул қилинади, ёзма равишда тузилади ва судья томонидан имзоланади. Ҳал қилув қарорини қабул қилиш вақтида бошқа шахсларнинг ҳозир бўлишига йўл қўйилмайди";

14) 214-моддасининг учинчи қисмидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

15) 217-моддасининг биринчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Суднинг ҳал қилув қарори, агар унинг устидан шикоят берилмаган ёки протест келтирилмаган бўлса, апелляция шикояти бериш ва протест келтириш муддати ўтганидан кейин қонуний кучга киради. Ҳал қилув қарори устидан апелляция шикояти берилган ёки апелляция протести келтирилган тақдирда, ҳал қилув қарори, агар у бекор қилинмаган бўлса, ишни юқори инстанция суди кўриб чиққанидан кейин қонуний кучга киради";

16) 220-моддасининг тўртинчи қисмидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

17) 241-моддасининг ўнинчи қисмидаги "туман (шаҳар) судига" деган сўзлар "фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судига" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

18) Кодекс қуйидаги мазмундаги 33⁻¹-боб билан тўлдирилсин:
"33⁻¹-боб. Ғайриихтиёрий тартибда психиатрия стационарига ётқизиш

297⁻¹-модда. Ариза бериш

Шахсни ғайриихтиёрий тартибда психиатрия стационарига ётқизиш тўғрисидаги ёки унинг стационарда ётиши муддатини узайтириш тўғрисидаги ариза судга шахс ётган психиатрия муассасаси томонидан берилади.

Ғайриихтиёрий тартибда психиатрия стационарига ётқизиш учун қонунда назарда тутилган асослар кўрсатилган аризага шифокор психиатрлардан иборат комиссиянинг шахснинг психиатрия стационарида бундан кейин бўлиши зарурлиги тўғрисидаги асослантирилган хулосаси илова қилинади.

Ариза психиатрия муассасаси жойлашган ердаги суд томонидан кўриб чиқилади.

Суд аризани қабул қилиш билан бир пайтда аризани судда кўриб чиқиш учун зарур бўлган муддатда шахснинг психиатрия стационарида бўлиб туриши масаласини ҳал этади.

297-²-модда. Аризани кўриб чиқиш

Шахсни психиатрия стационарига ётқизиш тўғрисидаги ёки унинг стационарда ётиши муддатини узайтириш тўғрисидаги ариза суд томонидан ўн кунлик муддат ичида стационарга ётқизи-лаётган шахснинг қонуний вакили ва стационарга ётқизишнинг асослилиги тўғрисида хулоса берган комиссия таркибидаги шифокор психиатр, прокурор, шунингдек шахс ётган психиатрия муассасаси вакили иштирокида кўриб чиқилади.

Суд мажлисига муассаса вакилининг узрсиз сабабларга кўра келмаганлиги аризани кўриб чиқишга монелик қилмайди, бироқ суд унинг келишини шарт дёб топиши мумкин.

297-³-модда. Суднинг ҳал қилув қарори

Суднинг аризани қаноатлантириш тўғрисидаги ҳал қилув қарори тегишинча шахсни психиатрия стационарига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш ёки унинг стационарда ётиши муддатини узайтириш учун асос ҳисобланади";

19) 311-моддасининг матни қуйидаги тахрирда баён этилсин:

"Суднинг қарори қонуний, асосли ва адолатли эканлиги юзасидан текширув:

1) қонуний кучга кирмаган ҳал қилув қарори устидан берилган апелляция шикоят ёки апелляция протести бўйича;

2) биринчи инстанция судининг қонуний кучга кирмаган ажрими устидан берилган хусусий шикоят ёки хусусий протест бўйича;

3) қонуний кучга кирган ҳал қилув қарори устидан берилган кассация шикоят ёки кассация протести бўйича;

4) биринчи инстанция судининг қонуний кучга кирган ажрими устидан берилган хусусий шикоят ёки хусусий протест бўйича;

5) қонуний кучга кирган ҳал қилув қарори, ажрим, қарор устидан назорат тартибида протест келтириш ҳақида берилган ариза бўйича;

6) қонуний кучга кирган ҳал қилув қарори, ажрим ва қарорни янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш ҳақида берилган ариза бўйича кўзғатилади";

20) 312-моддасининг биринчи қисмидаги "кассация" деган сўз "апелляция, кассация" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

21) 315-моддасининг:

номидаги ва биринчи қисмидаги "кассация" деган сўз "апелляция, кассация" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

биринчи қисмининг 6-бандидаги "хулосаси" деган сўз "фикри" деган сўз билан алмаштирилсин;

22) 316-моддасидаги "Кассация" деган сўз "Апелляция, кассация" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

23) 317-моддаси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"317-модда. Апелляция, кассация ва назорат инстанцияси суди кўрсатмаларининг мажбурийлиги

Апелляция, кассация ва назорат инстанцияси судининг ажрим ёки қарорда баён қилинган кўрсатмалари мазкур ишни янгидан кўраётган суд учун мажбурийдир.

Ишни апелляция, кассация ва назорат тартибида кўраётган суд ишни янгидан кўриш учун юборар экан, у ёки бу далилларнинг ишончли ёки ишончсизлиги тўғрисидаги, бир далилнинг бошқасидан устунлиги тўғрисидаги, шунингдек иш янгидан кўрилганида қандай қарор чиқариш мумкинлиги тўғрисидаги масалаларни олдиндан белгилаб қўйишга ҳақли эмас";

24) 318-моддаси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"318-модда. Апелляция, кассация ва назорат инстанцияси судлари ажримининг (қарорининг) қонуний кучи

Апелляция, кассация ва назорат инстанцияси судининг ажрими (қарори) чиқарилиши биланоқ дарҳол қонуний кучга киради";

25) 319-моддасининг иккинчи қисмидаги "Кассация" деган сўз "Апелляция, кассация" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

26) 37-бобнинг номи қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"37-боб. Биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорлари ва ажримлари устидан апелляция шикоятни бериш (протести келтириш)";

27) **320-моддасининг номи қуйидаги таҳрирда баён этилсин:**

"320-модда. Апелляция шикоятни бериш (протести келтириш) ҳуқуқи ва муддати";

матнидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

28) **321-моддаси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:**

"321-модда. Апелляция шикоятларини (протестларини) кўрадиган судлар

Қуйидагилар:

1) Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари - тегишли фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судларининг ҳал қилув қарорлари устидан, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судининг, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларининг ҳал қилув қарорлари устидан берилган апелляция шикоятларини (протестларини);

2) Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди - округ ва ҳудудий ҳарбий судларнинг ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судининг ҳал қилув қарорлари устидан берилган апелляция шикоятларини (протестларини);

3) Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Фуқаролик ишлари бўйича судлов ҳайъати - Ўзбекистон Республикаси Олий судининг ҳал қилув қарорлари устидан берилган апелляция шикоятларини (протестларини);

4) Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ҳарбий ҳайъати - Ўзбекистон Республикаси Олий суди Ҳарбий ҳайъатининг ҳал қилув қарорлари устидан берилган апелляция шикоятларини (протестларини) кўради";

29) **322-моддасидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;**

30) 323-моддасининг:

номи, биринчи қисмининг биринчи хатбошисидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

иккинчи қисми чиқариб ташлансин;

учинчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Апелляция шикоятини шикоят бераётган шахс ёки унинг вакили имзолайди. Апелляция протести ушбу ишда иштирок этганлигидан қатъи назар прокурор ёки унинг ўринбосари томонидан келтирилади ва имзоланади";

31) **324, 325, 326-моддаларидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;**

32) 327-моддасининг:

номидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

иккинчи қисмидаги "нусхалари билан тақдим этилади" деган сўзлар "нусхалари билан судга тақдим этилади" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

33) **328-моддасининг номидаги ҳамда биринчи қисми биринчи хатбошисидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;**

34) **329-моддасидаги ва 330-моддасининг матнидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;**

35) **331-моддасининг номидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;**

биринчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди апелляция

шикояти ёки протести бўйича тушган ишни у келиб тушган кундан эътиборан йигирма кундан кечиктирмай кўриши лозим. Иш ўта мураккаб бўлган ёки бошқа алоҳида ҳолларда тегишли суднинг раиси бу муддатни кўпи билан яна ўн кунга узайтириши мумкин”;

иккинчи ва учинчи қисмларидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

36) 332-модда қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"332-модда. Апелляция инстанцияси судининг ишни кўриш доираси

Суд ишни апелляция тартибида кўраётганда биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори қай даражада қонуний, асосли ва адолатли эканлигини текширади. У янги далилларни ўрганиб чиқиши ва янги фактларни аниқлаши мумкин.

Апелляция инстанцияси суди биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорини тўлиқ текшириб чиқиши шарт”;

37) 333, 338, 339-моддаларидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

38) 340-моддасининг:

биринчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

“Суд раислик қилувчи ёки судьялардан бирининг маърузасидан кейин суд мажлисига келган ишда иштирок этувчи шахсларнинг тушунтиришини тинглайди, бу шахслар апелляция шикоятини ёки протестини кўрсатилмаган ваҳжлар келтиришга ва қўшимча материаллар тақдим этишга ҳам ҳақли”;

иккинчи ва учинчи қисмларидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

тўртинчи қисмидаги "хулоса беради" деган сўзлар "фикрини баён қилади" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

39) 341-моддасидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

40) 342-моддасининг матни куйидаги тахрирда баён этилсин:

"Ишда иштирок этувчи шахсларнинг тушунтиришлари ва прокурорнинг фикри тинглаб бўлинганидан кейин апелляция инстанцияси суди ажрим чиқариш учун маслаҳатхонага чиқади.

Апелляция инстанцияси судининг ажрими иш кўрилганидан кейин дарҳол чиқарилади.

Алоҳида ҳолларда асослантирилган ажрим тайёрлаш кўпи билан уч кунга кечиктирилиши мумкин, лекин ажримнинг хулоса қисмини суд ишни апелляция тартибида муҳокама қилиш тамомланган мажлиснинг ўзидаёқ эълон қилиши керак.

Судьяларнинг маслаҳатлашуви, ажрим чиқариш ва уни эълон қилиш ушбу Кодекснинг 14-моддасида белгиланган тартибда ўтказилади";

41) 343-моддаси куйидаги тахрирда баён этилсин:

"343-модда. Биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори устидан шикоят берилганлиги (протест келтирилганлиги) муносабати билан ишни кўрадиган апелляция инстанцияси судининг ваколатлари

Суд ишни апелляция тартибида кўриб чиққач, ўз ажрими билан:

1) ҳал қилув қарорини ўзгаришсиз қолдиришга, шикоят ёки протестни эса қаноатлантирмасликка;

2) ишни янгидан кўриш учун юбормасдан ҳал қилув қарорини ўзгартиришга ёхуд бутунлай ёки қисман бекор қилишга ва янги ҳал қилув қарори чиқаришга;

3) ушбу Кодекс 314-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган асослар мавжуд бўлган тақдирда ҳал қилув қарорини бутунлай ёки қисман бекор қилишга ва ишни биринчи инстанция судига янгидан кўриб чиқиш учун юборишга;

4) ҳал қилув қарорини бутунлай ёки қисман бекор қилишга ҳамда ушбу Кодекснинг 97 ва 100-моддаларида кўрсатилган асосларга кўра иш юритишни тугатишга ёхуд аризани кўрмасдан қолдиришга ҳақли";

42) **344-моддаси** чиқариб ташлансин;

43) **345-моддасидаги** "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

44) **345-моддасидан кейинги** "38-боб. Биринчи инстанция судининг ажримлари устидан шикоят бериш (протест келтириш)" деган сўзлар чиқариб ташлансин;

45) **346-моддасининг:**

номи қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"346-модда. Биринчи инстанция судининг ажримлари устидан апелляция тартибида шикоят бериш ва протест келтириш ҳуқуқи";

биринчи ва иккинчи қисмларидаги "кассация" деган сўз "апелляция" деган сўз билан алмаштирилсин;

46) **348-моддаси** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"348-модда. Биринчи инстанция судининг ажрими устидан шикоят берилганлиги (протест келтирилганлиги) муносабати билан ишни кўрадиган апелляция инстанцияси судининг ваколатлари

Апелляция инстанцияси суди хусусий шикоят ёки хусусий протестни кўриб чиқиб:

1) ажримни ўзгаришсиз қолдиришга, шикоят ёки протестни эса қаноатлантirmасликка;

2) ажримни бекор қилишга ва ишни мазмунан кўриш учун биринчи инстанция судига юборишга;

3) ажримни бутунлай ёки қисман ўзгартиришга ёхуд бекор қилишга ва масалани мазмунан ҳал қилишга ҳақли";

47) **Кодекс 348-моддадан кейин қуйидаги мазмундаги 38-боб билан тўлдирилсин:**

"38-боб. Биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорлари ва ажримлари устидан кассация шикоятни бериш (протести келтириш)

348-¹-модда. Кассация шикоятни бериш (протести келтириш) ҳуқуқи ва муддати

Қонуний кучга кирган, апелляция тартибида кўрилмаган ҳал қилув қарорлари устидан суднинг ҳал қилув қарори чиққан кундан эътиборан бир йил ичида тарафлар ва ишда иштирок этишга жалб қилинган шахслар томонидан кассация шикоятни берилиши ва прокурор томонидан протест келтирилиши мумкин.

348-²-модда. Кассация шикоятларини (протестларини) кўрадиган судлар

Куйидагилар:

1) Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари тегишли фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судларининг ҳал қилув қарорлари устидан, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судининг, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларининг ҳал қилув қарорлари устидан берилган кассация шикоятларини (протестларини);

2) Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди округ ва ҳудудий ҳарбий судларнинг ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судининг ҳал қилув қарорлари устидан берилган кассация шикоятларини (протестларини);

3) Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Фуқаролик ишлари бўйича судлов ҳайъати - Ўзбекистон Республикаси Олий судининг ҳал қилув қарорлари устидан берилган кассация шикоятларини (протестларини);

4) Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ҳарбий ҳайъати - Ўзбекистон Республикаси Олий суди Ҳарбий ҳайъатининг ҳал қилув қарорлари устидан берилган кассация шикоятларини (протестларини) кўради.

348⁻³-модда. Кассация шикоятни бериш (протести келтириш) тартиби

Кассация шикоятлари ва протестлари кассация инстанцияси суди номига ёзилади, лекин ҳал қилув қарори чиқарган судга берилади.

Вакил томонидан берилган кассация шикоятига ишончнома ёки вакилнинг ваколатларини тасдиқлайдиган бошқа ҳужжат илова қилиниши лозим. Кассация шикоятни ёки протести ишда иштирок этувчи шахсларнинг сонига мутаносиб миқдордаги нусхалари билан судга берилади.

Судья, зарур ҳолларда, кассация шикоятни берган шахс ёки кассация протести келтирган прокурор зиммасига кассация шикоятни ёки протестига илова қилинган ёзма материалларнинг нусхаларини ишда иштирок этувчи шахслар сонига мутаносиб миқдорда тақдим этиш мажбуриятини юклаши мумкин.

Ходим билан тузилган меҳнат шартномаси ғайриқонуний равишда бекор қилинганда ёки ходим бир ишдан бошқа ишга ғайриқонуний равишда ўтказилганида аввалги ишига тиклаш тўғрисида суд чиқарган ҳал қилув қарори устидан кассация шикоятни шу қарорнинг ижросига доир ҳужжат илова қилинган тақдирдагина қабул қилинади.

348⁻⁴-модда. Кассация шикоятининг (протестининг) мазмуни

Кассация шикоятни ёки протестни қуйидагилар кўрсатилган бўлиши керак:

1) шикоят берилаётган ёки протест келтирилаётган суднинг номи;

2) шикоят бераётган ёки протест келтираётган шахснинг номи (фамилияси, исми, отасининг исми);

3) шикоят берилаётган ҳал қилув қарори ва уни чиқарган суд;

4) ҳал қилув қарорининг нотўғрилиги нимадан иборат эканлиги;

5) шикоят бераётган ёки протест келтираётган шахснинг илтимоси;

6) шикоят ёки протестга илова қилинган ёзма материалларнинг рўйхати.

Кассация шикоятини шикоят бераётган шахс ёки унинг вакили имзолайди. Кассация протести ушбу ишда қатнашганлигидан қатъи назар прокурор ёки унинг ўринбосари томонидан келтирилади ва имзоланади.

348⁻⁵-модда. Кассация шикоятини (протестини) ҳаракатсиз қолдириш

Агар кассация шикояти бериш ёки протести келтириш пайтида ушбу Кодекснинг 348-3 ва 348-4-моддалари талаблари бузилишига йўл қўйилган бўлса ёки давлат божи тўлашдан озод қилинмаган шахс шикоят берганлик учун бож тўламаган бўлса, кассация шикояти ёки протести ҳаракатсиз қолдирилади.

Кассация шикояти ёки протестини ҳаракатсиз қолдириш тўғрисида судья бу шикоят ёки протестнинг ҳаракатсиз қолдирилишига асос бўлган камчиликларни ва уларни тузатиш учун берилган муддатни кўрсатиб ажрим чиқаради.

Агар шикоят берган ёки протест келтирган шахс ажримда кўрсатилган камчиликларни белгиланган муддатда тузатса, шикоят ёки протест дастлаб судга тақдим этилган кунда берилган ҳисобланади. Акс ҳолда, шикоят ёки протест берилмаган ҳисобланиб, шикоят берган ёки протест келтирган шахсга қайтарилади ва бу ҳақда ажрим чиқарилади.

348⁻⁶-модда. Кассация шикояти ёки протестини олгандан сўнг биринчи инстанция судининг ҳаракатлари

Судья ёки суд раиси кассация шикояти ёки протестини олгандан сўнг:

- 1) ишда иштирок этувчи шахсларга шикоят ёки протестнинг нусхаларини юбориши;
- 2) ишда иштирок этувчи шахсларга ишни кассация инстанциясида кўриш вақти ва жойи тўғрисида маълум қилиши;
- 3) суд қарори ижросини (агар у ижро этилмаган бўлса) иш кассация тартибида кўрилгунига қадар тўхтатиб қўйиши ва бу хусусда манфаатдор шахслар, ташкилотларни хабардор этиши;

4) кассация шикояті ёки протести келиб тушган кундан эътиборан йигирма кунлик муддат ичида ишни тушган шикоят ёки протест билан бирга кассация инстанцияси судига юбориши шарт.

Ишда иштирок этувчи шахслар судда иш материаллари ва тушган шикоятлар ёки протестлар билан танишишга ҳақли.

348-⁷-модда. Кассация шикоятига қўшилиш

Процессда кассация шикояті берган тараф томонида қатнашаётган шерик иштирокчилар ва учинчи шахслар берилган шикоятга қўшилишлари мумкин. Шикоятга қўшилиш ҳақида ариза берган вақтда давлат божи ундирилмайди.

348-⁸-модда. Кассация шикояті (протести) юзасидан тушунтириш бериш (эътироз билдириш)

Ишда иштирок этувчи шахслар шикоят ёки протест юзасидан судга тушунтириш беришга (эътироз билдиришга) ҳақли, бу тушунтиришни (эътирозни) тасдиқлайдиган ҳужжатлар илова қилиб топширилади.

Тушунтириш (эътироз) ишда иштирок этувчи шахсларнинг сонига мутаносиб миқдордаги нусхалари билан судга тақдим этилади. Бу нусхаларни суд ишда иштирок этувчи шахсларга топширади (юборади).

348-⁹-модда. Ишни шикоят (протест) билан бирга олгандан сўнг кассация инстанцияси судининг ҳаракатлари

Кассация инстанцияси суди зарур ҳолларда:

1) ишда иштирок этувчи шахсларга шикоят ёки протест юзасидан тушунтириш беришни (эътироз билдиришни) таклиф қилади. Тушунтиришларнинг (эътирозларнинг), шунингдек уларга илова қилинган ҳужжатларнинг нусхаларини суд ишда иштирок этувчи шахсларга топширади;

2) ишда иштирок этувчи шахсларнинг илтимосномаси бўйича далилларни талаб қилиб олишга кўмаклашади.

348-¹⁰-модда. Кассация шикоятини (протестини) тўлдириш, ўзгартириш, шикоятдан воз кечиш ва протестни қайтариб олиш

Кассация шикояти берган шахс уни тўлдириш, ўзгартириш ёки ундан воз кечишга ҳақли.

Кассация протести келтирган прокурор, шунингдек юқори турувчи прокурор суд мажлиси бошлангунига қадар протестни тўлдириш, ўзгартириш ёки қайтариб олишга ҳақли.

Агар ҳал қилув қарори устидан бошқа шахслар шикоят бермаган бўлса, шикоятдан воз кечиш қабул қилинганлиги тўғрисида ва протест қайтариб олинган тақдирда, кассация инстанцияси суди ажрим чиқариб, кассация тартибида иш юритишни тугатади.

348-¹¹-модда. Даъвогарнинг арз қилган талабларидан воз кечиши, жавобгарнинг даъвогар талабларини тан олиши ва тарафларнинг келишув битими

Кассация шикояти берилган ёки протест келтирилгандан кейин даъвогарнинг арз қилган талабларидан воз кечиши, жавобгарнинг даъвогар талабларини тан олиши ва тарафларнинг келишув битими тузиши ёзма шаклда баён этилиб, кассация инстанцияси судига топширилиши лозим. Агар ишни кўриш вақтида даъвогар арз қилган талабларидан воз кечса, жавобгар арз қилинган талабларни тан олса ёки тарафлар келишув битими тузсалар, бу ҳақда суд мажлисининг баённомасига ёзиб қўйилади ва баённомани тегишинча даъвогар, жавобгар ёки ҳар икки тараф имзолайди.

Суд даъводан воз кечишни қабул қилишдан ёки келишув битимини тасдиқлашдан олдин даъвогарга ёки тарафларга бундай процессуал ҳаракатларнинг оқибатларини тушунтиради.

Даъвогарнинг арз қилган талабларидан воз кечиши қабул қилинган ёки тарафларнинг келишув битими тасдиқланган тақдирда кассация инстанцияси суди чиқарилган ҳал қилув қарорини бекор қилади ва иш юритишни тугатади.

Агар даъвогарнинг арз қилган талабларидан воз кечиши ёки тарафларнинг келишув битими қонунга зид бўлса ёхуд кимнингдир ҳуқуқлари ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларини бузадиган бўлса, суд воз кечишни рад қилади ёки тузилган келишув битимини тасдиқламайди ҳамда ишни кассация тартибида кўради.

348-¹²-модда. Ишни кассация инстанциясида кўриш муддатлари

Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди кассация шикояти ёки протести бўйича тушган ишни у келиб тушган кундан эътиборан бир ойдан кечиктирмай кўриб чиқиши лозим. Иш ўта мураккаб бўлган ёки бошқа алоҳида ҳолларда тегишли суднинг раиси бу муддатни кўпи билан яна йигирма кунга узайтириши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди кассация шикояти ёки протести бўйича тушган ишни у келиб тушган кундан эътиборан бир ойдан кечиктирмай кўриб чиқиши лозим. Алоҳида ҳолларда Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раиси ёки унинг ўринбосари бу муддатни кўпи билан яна бир ойга узайтириши мумкин.

Ишни кассация инстанциясида кўриш муддати узайтирилган тақдирда, ишда иштирок этувчи шахсларга иш кўриладиган кун олдиндан хабар қилиб қўйилиши лозим.

348-¹³-модда. Кассация инстанцияси судининг ишни кўриш доираси

Ишни кассация тартибида кўраётганида суд биринчи инстанция суди ҳал қилув қарорининг қонуний, асосли ва адолатли эканлигини текширади. У янги далилларни ўрганиб чиқиши ва янги фактларни аниқлаши мумкин.

Кассация инстанцияси суди биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорини тўла ҳажмда текшириши шарт.

348-¹⁴-модда. Кассация шикоятини (протестини) суд мажлисида кўриш тартиби

Кассация инстанциясининг суд мажлиси ушбу Кодекснинг 14, 333-342-моддаларида назарда тутилган тартибда ўтказилади.

348-¹⁵-модда. Биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори устидан шикоят берилганлиги (протест келтирилганлиги) муносабати билан ишни кўрадиган кассация инстанцияси судининг ваколатлари

Суд ишни кассация тартибида кўриб чиққач, ўз ажрими билан:

1) ҳал қилув қарорини ўзгартиришга қолдиришга, шикоят ёки протестни эса қаноатлантормасликка;

2) ҳал қилув қарорини ўзгартиришга ёхуд бутунлай ёки қисман бекор қилишга ва янги ҳал қилув қарори чиқаришга;

3) ушбу Кодекс 314-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган асослар мавжуд бўлган тақдирда ҳал қилув қарорини бутунлай ёки қисман бекор қилишга ҳамда ишни янгидан кўриб чиқиш учун биринчи инстанция судига юборишга ҳақли;

4) ҳал қилув қарорини бутунлай ёки қисман бекор қилишга ҳамда ушбу Кодекснинг 97 ва 100-моддаларида кўрсатилган асосларга кўра, иш юритишни тугатишга ёхуд аризани кўрмасдан қолдиришга ҳақли.

348-¹⁶-модда. Биринчи инстанция судининг ажримлари устидан кассация тартибида шикоят бериш ва протест келтириш ҳуқуқи

Биринчи инстанция судининг апелляция тартибида кўрилмаган ажримлари устидан суднинг ҳал қилув қароридан алоҳида ҳолда кассация инстанцияси судига суд ажрими чиқарилган кундан эътиборан бир йил ичида тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар томонидан шикоят берилиши ҳамда прокурор томонидан протест келтирилиши мумкин.

Хусусий шикоятлар бериш ва хусусий протестлар келтириш ушбу бобда белгиланган тартибда амалга оширилади ва кўриб чиқилади.

348-¹⁷-модда. Биринчи инстанция судининг ажрими устидан шикоят берилганлиги (протест келтирилганлиги) муносабати билан ишни кўрадиган кассация инстанцияси судининг ваколатлари

Кассация инстанцияси суди хусусий шикоят ёки хусусий протестни кўриб:

1) ажримни ўзгаришсиз қолдиришга, шикоят ёки протестни эса қаноатлантормасликка;

2) ажримни бекор қилишга ва ишни моҳиятан кўриш учун биринчи инстанция судига юборишга;

3) ажримни бутунлай ёки қисман ўзгартиришга ёхуд бекор қилишга ҳамда масалани моҳиятан ҳал қилишга ҳақли”;

48) 349-моддасининг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

“Ўзбекистон Республикаси барча судларининг қонуний кучга кирган ҳал қилув қарорлари, ажримлари ва қарорлари қуйидагилар келтирган протестлар бўйича назорат тартибида қайта кўрилиши мумкин:

Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди раиси, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди раислари - тегишли фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судларининг, округ ва ҳудудий ҳарбий судларнинг ҳал қилув қарорлари ва ажримлари устидан ҳамда тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судининг, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларининг, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судининг судлов ҳайъатлари апелляция, кассация ажримлари устидан келтирган протестлар бўйича, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди томонидан биринчи инстанция бўйича кўриб чиқилган ишлар юзасидан апелляция, кассация ажримлари бундан мустасно;

Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокурорлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокурори тегишли фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судларининг, округ ва ҳудудий ҳарбий судларнинг ҳал қилув қарорлари ва ажримлари устидан ҳамда тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судининг, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларининг, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судининг судлов ҳайъатлари апелляция, кассация ажримлари устидан келтирган протестлар бўйича, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди томонидан биринчи инстанция бўйича кўриб чиқилган ишлар юзасидан апелляция ва кассация ажримлари бундан мустасно;

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг ўринбосарлари - Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорларидан ташқари, Ўзбекистон Республикаси судларининг ҳал қилув қарорлари, ажримлари ва қарорлари устидан келтирган протестлар бўйича;

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унинг ўринбосарлари - Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорларидан ташқари, Ўзбекистон Республикаси судларининг ҳал қилув қарорлари, ажримлари ва қарорлари устидан келтирган протестлар бўйича;

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси - Ўзбекистон Республикаси барча судларининг ҳал қилув қарорлари, ажримлари ва қарорлари устидан келтирган протестлар бўйича“;

49) 350-моддасининг иккинчи ва олтинчи қисмлари қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Назорат тартибида протест келтириш тўғрисидаги ариза мазмун жиҳатидан ушбу Кодекснинг 323-моддасига мувофиқ бўлиши лозим. Аризага суд чиқарган ҳал қилув қарорининг нусхаси, агар иш апелляция, кассация ёки назорат тартибида ҳам

кўриб чиқилган бўлса, апелляция, кассация ва назорат инстанцияси судларининг ажримлари (қарорлари) нусхалари ҳам илова қилинади";

"Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди раиси, фуқаролик ишлари бўйича вилоят, Тошкент шаҳар судлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди раиси протест келтиришни рад қилганлиги устидан аризачи Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раиси ёки унинг ўринбосарларига шикоят бериши мумкин. Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоят, Тошкент шаҳар прокурори ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокурори протест келтиришни рад қилганлиги устидан Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унинг ўринбосарларига шикоят бериш мумкин";

50) **352-моддасининг биринчи жумласидаги** "мансабдор шахслар" деган сўзлар "прокурор ва унинг ўринбосарларидан ташқари мансабдор шахслар" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

51) **354-моддасининг матни** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судининг, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларининг раёсатлари тегишинча мазкур судларнинг, фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари чиқарган апелляция ва кассация ажримлари устидан келтирилган протестлари бўйича ишларни кўради.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Фуқаролик ишлари бўйича судлов ҳайъати Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судининг, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари раёсатларининг қарорлари устидан келтирилган протестлар бўйича, шунингдек мазкур судлар томонидан биринчи инстанцияда кўрилган ишлар бўйича апелляция ва кассация ажримлари бўйича ишларни кўради.

Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судининг раёсати мазкур суднинг округ ва ҳудудий ҳарбий судлар томонидан кўрилган ишлар устидан чиқарган апелляция ва кассация ажримлари усти-

дан келтирилган протестлар бўйича ишларни кўради. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ҳарбий ҳайъати Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди раёсатининг қарорлари устидан, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судининг мазкур суд томонидан биринчи инстанцияда кўрилган ишлар устидан келтирилган апелляция ва кассация ажримлари юзасидан келтирилган протестлари бўйича ишларни кўради.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раёсати Ўзбекистон Республикаси Олий суди судлов ҳайъатларининг апелляция ва кассация ажримлари устидан келтирилган протестлар бўйича ишларни, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Олий суди судлов ҳайъатларининг назорат тартибида чиқарган ажримларини кўради. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Пленуми Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раёсатининг қарорлари устидан назорат тартибида келтирилган протестлар бўйича ишларни кўради.

Зарур ҳолларда протестлар бўйича ишлар Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судини четлаб ўтиб, назорат тартибида бевосита Ўзбекистон Республикаси Олий судининг судлов ҳайъатлари томонидан кўриб чиқилиши мумкин";

52) 355-моддасининг биринчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Тарафларга ва ишда иштирок этувчи бошқа шахсларга уларнинг иши бўйича келтирилган протестнинг нусхаси юборилади. Тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар ишни кўриш вақти ва жойи тўғрисида хабардор қилинади";

53) 357-моддасининг биринчи қисмидаги "кассация" деган сўз "апелляция ёки кассация" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

54) 359-моддасидаги "иш юзасидан хулоса" деган сўзлар "иш юзасидан ўз фикрини" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

55) **360-моддасининг биринчи қисми** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди раёсатларининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Олий суди судлов ҳайъатларининг ажримлари ва Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари ушбу Кодекснинг 14 ва 204-моддаларида назарда тутилган тартибда чиқарилади";

56) **361-моддасининг:**

2-бандидаги "кассация" деган сўз "апелляция ёхуд кассация" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

5-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"5) ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарорни ўзгартиришга ёхуд бекор қилишга ва ишни янгидан кўриб чиқиш учун юбормасдан, янги ҳал қилув қарори чиқаришга ҳақли";

57) **363-моддасининг иккинчи жумласидаги "кассация"** деган сўз "апелляция, кассация" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

58) **384-моддасининг номи ва биринчи қисмидаги "кассация"** деган сўз "апелляция, кассация" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

59) **русча матни 21-моддасининг 12-бандидаги "заключение прокурора"** деган сўзлар "мнение прокурора" деган сўзлар билан алмаштирилсин.

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ҚОНУНИ
12.12.2003 й.
N 568-II**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖАТЛАРИГА
ЎЗГАРТИШЛАР ВА ҚЎШИМЧАЛАР
КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА**

XVIII. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова; 2001 йил, N 12, 11-модда):

1) 2-моддасининг иккинчи қисмидаги "даъво тартибидаги ишларни" деган сўзлар "буйруқ тартибидаги ишларни, даъво тартибидаги ишларни" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

2) 16-моддасидаги "ҳал қилув қарори, ажрими ва қарори", "ҳал қилув қарори, ажрим ва қарорнинг" деган сўзлар тегишинча "ҳал қилув қарори, ажрими, қарори ва буйруғи", "ҳал қилув қарори, ажрим, қарор ва буйруқнинг" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

3) 18-моддасининг биринчи қисмидаги "ҳал қилув қарори, ажрим, қарор" деган сўзлар "ҳал қилув қарори, ажрим, қарор ва буйруқ" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

4) 34-моддасининг биринчи қисмидаги "ҳал қилув қарори, ажрими ва қарори", "ҳал қилув қарори, ажрим ва қарорнинг" деган сўзлар тегишинча "ҳал қилув қарори, ажрими, қарори ва буйруғи", "ҳал қилув қарори, ажрим, қарор ва буйруқнинг" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

5) қуйидаги мазмундаги 20-¹-боб билан тўлдирилсин:

"20¹-боб. Буйруқ тартибда иш юритиш

238¹-модда. Суд буйруғи асосида қарзни ундириш

Суд буйруғи ундирувчининг пул маблағларини ундириш тўғрисидаги ёки қўчар мол-мулкни низосиз талаблар бўйича қарздордан талаб қилиб олиш тўғрисидаги аризаси бўйича судья судда ишни кўрмасдан чиқарган ҳужжатдир.

Суд буйруғи ижро ҳужжати кучига эга. Суд буйруғи бўйича ундирув буйруқ берилганидан кейин ва суд қарорларини ижро этиш учун белгиланган тартибда амалга оширилади.

238²-модда. Суд буйруғини чиқариш бўйича талаблар

Суд буйруғи қуйидаги ҳолларда чиқарилади:

1) агар талаб нотариал тасдиқланган битимга асосланган бўлса;

2) агар талаб ёзма битимга асосланган ва жавобгар томонидан тан олинган бўлса;

3) агар вояга етмаган болалар учун алиментлар ундириш ҳақидаги, оталикни белгилаш билан ёки учинчи шахсларни жалб этиш зарурати билан боғлиқ бўлмаган талаб арз қилинган бўлса.

238³-модда. Суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги аризанинг шакли ва мазмуни

Суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги ариза судга ушбу Кодекснинг 22-бобидан белгиланган судловга тааллуқлиликнинг умумий қоидалари бўйича берилади.

Ариза ёзма шаклда берилади. Аризада қуйидагилар кўрсатилиши лозим:

1) ариза берилётган суднинг номи;

2) ундирувчининг номи (фамилияси, исми ва отасининг исми) ҳамда унинг яшаш жойи (юридик шахснинг жойлашган ери ва реквизитлари);

3) қарздорнинг номи (фамилияси, исми ва отасининг исми) ҳамда унинг яшаш жойи (юридик шахснинг жойлашган ери ва реквизитлари);

- 4) ундирувчининг талаби ва талабга асос бўлган ҳолатлар;
- 5) арз қилинган талабни тасдиқловчи, илова этилаётган ҳужжатлар рўйхати.

Кўчар мол-мулк талаб қилинган тақдирда аризада ушбу мол-мулкнинг қиймати кўрсатилиши лозим.

Ариза ундирувчи ёки унинг вакили томонидан имзоланади. Вакил томонидан берилаётган аризага унинг ваколатларини тасдиқловчи ҳужжат илова этилиши керак.

238⁻⁴-модда. Давлат божи

Суд буйруғини чиқариш тўғрисида ариза берганлик учун қонун ҳужжатларида даъво иши юритиш учун белгиланган тартибда ва миқдорда давлат божи ундирилади.

Ундирувчи томонидан тўланган давлат божи аризани қабул қилиш рад этилган тақдирда қайтариб берилади.

Ундирувчи томонидан тўланган давлат божи суд буйруғи бекор қилинган тақдирда қайтариб берилмайди. Ундирувчи томонидан тўланган давлат божи, ундирувчи қарздорга даъво иши юритиш тартибида даъво тақдим этган тақдирда, тўланиши лозим бўлган бож ҳисобига ўтказилади.

238⁻⁵-модда. Суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги аризани қабул қилишни рад этиш асослари

Судья суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги аризани қабул қилишни ушбу Кодекснинг 152-моддасида назарда тутилган асослар бўйича рад этади. Бундан ташқари судья қуйидаги ҳолларда аризани қабул қилишни рад этади, агар:

- 1) арз қилинган талаб ушбу Кодекснинг 238⁻²-моддасида назарда тутилмаган бўлса;
- 2) қарздор Ўзбекистон Республикаси судлари юрисдикцияси доирасидан четда бўлса;
- 3) арз қилинган талабни тасдиқловчи ҳужжатлар тақдим этилмаган бўлса;
- 4) ҳуқуқ тўғрисида низо мавжуд деб ҳисобланса;

5) аризанинг шакли ва мазмуни ушбу Кодекс 238-³-моддасининг талабларига жавоб бермаса;

6) ариза берганлик учун давлат божи тўланмаган бўлса.

Судья аризани қабул қилишни рад этиш тўғрисида ариза судга келиб тушган кундан эътиборан уч кунлик муддат ичида ажрим чиқаради.

Аризани қабул қилишнинг рад этилиши ундирувчининг ана шу талаб бўйича даъво ишини юритиш тартибида даъво тақдим этиш имкониятига тўсқинлик қилмайди.

238-⁶-модда. Аризадаги камчиликларни бартараф этиш

Агар ариза ушбу Кодекс 238-³-моддасининг талабларига жавоб бермаса ёки ариза берганлик учун давлат божи тўланмаган бўлса, судья суд буйруғини чиқариш тўғрисидаги аризани қабул қилишга ва ўз ажрими билан ундирувчига камчиликларни бартараф этиш ёхуд давлат божини тўлаш учун кўпи билан уч кун муҳлат белгилашга ҳақли.

Агар ундирувчи судьянинг кўрсатмаларига мувофиқ, у белгиланган муддатда камчиликларни бартараф этса, давлат божини тўласа, ариза судга дастлаб тақдим этилган куни берилган ҳисобланади. Акс ҳолда, судья ушбу Кодекснинг 238-⁵-моддасига мувофиқ аризани қабул қилишни рад этиш тўғрисида ажрим чиқаради.

238-⁷-модда. Суд буйруғини чиқариш муддати

Арз қилинган талабнинг мазмуни бўйича суд буйруғи ариза судга келиб тушган кундан эътиборан уч кун ичида судья томонидан чиқарилади.

238-⁸-модда. Суд буйруғининг мазмуни

Суд буйруғида қуйидагилар кўрсатилади:

- 1) иш юритиш тартиб рақами ва буйруқ чиқарилган сана;
- 2) суднинг номи, буйруқ чиқарган судьянинг фамилияси ҳамда исми ва отаси исмининг бош ҳарфлари;

3) ундирувчининг номи (фамилияси, исми ва отасининг исми), яшаш жойи ёки жойлашган ери;

4) қарздорнинг номи (фамилияси, исми ва отасининг исми), яшаш жойи ёки жойлашган ери;

5) талабни қондириш учун асос бўлган қонун;

6) ундирилиши лозим бўлган пул суммасининг миқдори ёки талаб қилиб олинishi лозим бўлган кўчар мол-мулкнинг қиймати ҳам кўрсатилган ҳолдаги белгиси;

7) агар қонунда ёки шартномада неустойка ундириш назарда тутилган бўлса, неустойка миқдори;

8) қарздордан ундирилиши лозим бўлган давлат божининг суммаси;

9) арз қилинган талабга қарши қарздор томонидан эътироз билдириш муддати ва тартиби.

Вояга етмаган болалар учун алиментлар ундириш тўғрисидаги суд буйруғида ушбу модданинг 1-5 ва 8-бандларида назарда тутилган маълумотлардан ташқари қуйидагилар кўрсатилади: қарздорнинг туғилган санаси ва жойи, таъминоти учун алимент ундирилиши лозим бўлган ҳар бир боланинг исми ва туғилган санаси, қарздордан ҳар ойда ундириладиган тўловлар миқдори ва уларни ундириш муддати.

Суд буйруғи судья томонидан имзоланади.

238⁹-модда. Қарздорга суд буйруғининг кўчирма нусхасини юбориш

Суд буйруғи чиқарилганидан кейин судья унинг кўчирма нусхасини дарҳол қарздорга юборади.

Суд буйруғининг кўчирма нусхасини олган кундан эътиборан ўн кунлик муддат ичида қарздор арз қилинган талабга қарши ўз эътирозларини буйруқни чиқарган судга юборишга ҳақли.

238¹⁰-модда. Суд буйруғини бекор қилиш

Агар белгиланган муддатда қарздордан арз қилинган талабга қарши эътирозлар тушса, судья суд буйруғини бекор қилиб, бу

ҳақда ажрим чиқаради. Суд буйруғини бекор қилиш тўғрисидаги ажримда судья ундирувчи арз қилган талаб даъво ишларини юритиш тартибида тақдим этилиши мумкинлигини тушунтиради. Суд буйруғини бекор қилиш тўғрисидаги ажримнинг нусхалари ажрим чиқарилганидан кейин уч кундан кечиктирмай тарафларга юборилади.

238-¹¹-модда. Суд буйруғини ундирувчига бериш

Агар белгиланган муддатда қарздордан судга эътироз тушмаса, судья суднинг муҳри билан тасдиқланган суд буйруғини ижро этишга тақдим қилиш учун ундирувчига беради.

Ундирувчининг илтимосига кўра, суд буйруғи ижро этиш учун бевосита суд томонидан юборилиши мумкин.

Қарздордан давлат божини ундириш мақсадида суднинг муҳри билан тасдиқланган суд буйруғининг алоҳида нусхаси ижро этиш учун бевосита суд томонидан юборилади".

6) 322-моддасининг бешинчи қисми чиқариб ташлансин.

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ
ҚОНУНИ
27.08.2004 й.
N 671-II**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ
АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИГА
ЎЗГАРТИШЛАР ВА ҚЎШИМЧАЛАР
КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА**

XII. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова; 2001 йил, N 1-2, 11-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда):

1) 104-моддаси "ҳал қилув қарорлари устидан" деган сўзлардан кейин "апелляция" деган сўз билан тўлдирилсин;

2) 116-моддасининг учинчи қисми "баён қилинган қоидалар" деган сўзлардан кейин "апелляция" деган сўз билан тўлдирилсин;

3) 224-моддасининг матни куйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Суд мажлисининг вақти ва жойи тўғрисида тегишли тартибда хабардор қилинган жавобгар суд мажлисига келмаган тақдирда, даъвогар эътироз билдирмаса, иш сиртдан иш юритиш тартибда кўрилиши мумкин. Ишни бундай тартибда кўриш ҳақида суд ажрим чиқаради. Жавобгар тегишли тартибда хабардор қилинганлиги ҳақида ишда маълумот бўлиши лозим.

Суд мажлисига барча жавобгарлар келмаган тақдирда иш сиртдан иш юритиш тартибда кўрилиши мумкин";

4) 226-моддасининг биринчи қисмидаги "тарафларнинг" деган сўз "ишда иштирок этувчи шахсларнинг" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

5) **229-моддасининг биринчи қисми** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Жавобгар ҳал қилув қарорини сиртдан чиқарган судга шу ҳал қилув қарори чиқарилганидан кейин ўн беш кун ичида уни қайта кўриш ҳақида ариза беришга ҳақли";

6) **346-моддаси биринчи қисми 2-бандининг ўзбекча матнидаги "илгарилашига"** деган сўз "кейинги ҳаракатланишига" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

7) **348-¹³-моддасининг матни** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Ишни кассация тартибида кўраётганида суд биринчи инстанция суди ҳал қилув қарорининг қонуний, асосли ва адолатли эканлигини кассация шикояти ёки протестининг важлари ҳамда улар юзасидан билдирилган эътирозлар доирасида текширади. У янги далилларни ўрганиб чиқиши ва янги фактларни аниқлаши мумкин";

8) **350-моддасининг бешинчи қисми** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Протест келтириш тўғрисидаги ариза бир ойлик муддатда, иш талаб қилиб олинадиган ва текшириладиган ҳолларда икки ойгача бўлган муддатда кўриб чиқилиши керак. Протест келтириш учун асос бўлмаса, ариза берган шахсга аризани қаноатлантирмасдан қолдириш сабаблари кўрсатилиб, ёзма жавоб берилиши лозим".

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ҚОНУНИ
01.08.2007 й.
N ЎРҚ-106**

**"ҲАКАМЛИК СУДЛАРИ ТЎҒРИСИДА"ГИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНИ ҚАБУЛ
ҚИЛИНГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИНING АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИГА
ЎЗГАРТИШ ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ҲАҚИДА***

**Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил
22 февралда қабул қилинган
Сенат томонидан 2007 йил 29 июнда маъқулланган**

3-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган 477-I-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова; 2001 йил, N 1-2, 11-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда, N 9, 171-модда) қуйидаги ўзгартиш ва қўшимчалар киритилсин:

1) 100-модданинг 6-банди қуйидаги тахрирда баён этилсин:

"6) тарафлар ўртасида ушбу низони ҳал қилиш учун ҳакамлик судига топшириш ҳақида ҳакамлик битими тузилган бўлса";

2) 104-модда "протест келтириш тўғрисида аризалар" деган сўзлардан кейин "ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорларини бекор қилиш тўғрисида аризалар, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорларини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисида аризалар" деган сўзлар билан тўлдирилсин;

3) 152-модда биринчи қисмининг 4-банди қуйидаги тахрирда баён этилсин:

"4) тарафлар ўртасида ушбу низони ҳал қилиш учун ҳакамлик судига топшириш ҳақида ҳакамлик битими тузилган бўлса";

4) 248-модда қуйидаги мазмундаги иккинчи ва учинчи қисмлар билан тўлдирилсин:

"Ҳакамлик судида кўриб чиқиладиган даъвони таъминлаш чоралари ҳакамлик муҳокамаси тарафининг даъвони таъминлаш тўғрисидаги аризасига биноан ҳакамлик суди жойлашган ердаги

ёхуд жавобгар жойлашган ердаги ёки яшайдиган жойдаги ёинки жавобгарнинг мол-мулки турган жойдаги суд томонидан кўрилиши мумкин. Даъво ни таъминлаш тўғрисидаги аризага даъвонинг ҳакамлик судига тақдим этилганлигини исботловчи далиллар, ҳакамлик судининг даъво ни таъминлаш чораларини кўриш ҳақидаги ажрими илова қилинади.

Ҳакамлик судида кўриб чиқиладиган даъво ни таъминлаш тўғрисидаги аризани суд томонидан кўриб чиқиш ва даъво ни таъминлаш ҳақида ажрим чиқариш ушбу Кодекснинг 249-258-моддаларида назарда тутилган тартибда амалга оширилади";

5) **254-модда** куйидаги мазмундаги учинчи қисм билан тўлдирилсин:

"Ҳакамлик судининг даъво талабларини қаноатлантиришни рад этиш ҳақидаги ҳал қилув қарори даъво ни таъминлаш чоралари суд томонидан бекор қилиниши учун асос бўлади";

6) **II бўлим** куйидаги мазмундаги **5-кичик бўлим** билан тўлдирилсин:

"5-кичик бўлим. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларни юритиш

35⁻¹-боб. Умумий қоидалар

309⁻¹-модда. Суд томонидан кўриладиган, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишлар

Суд томонидан кўриладиган, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларга куйидагилар киреди:

1) ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорларини бекор қилиш тўғрисидаги аризалар бўйича ишлар;

2) ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорларини мажбурий ижро этиш учун ижро варақалари бериш тўғрисидаги аризалар бўйича ишлар.

309⁻²-модда. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларни кўриш тартиби

Судлар ушбу Кодекснинг 309⁻¹-моддасида санаб ўтилган ишларни ушбу Кодекснинг 35⁻¹-35⁻³-бобларида кўрсатилган истисно ва қўшимчалар билан биргаликда фуқаролик судлов ишларини юритишнинг умумий қоидаларига биноан кўриб чиқади.

309⁻³-модда. Суднинг ажримлари устидан шикоят бериш

Суднинг ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишга оид ажрими устидан хусусий шикоят берилиши ёки хусусий протест келтирилиши мумкин.

35⁻²-боб. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ишларни юритиш

309⁻⁴-модда. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори юзасидан низолашиш

Ҳакамлик муҳокамаси тарафи ҳакамлик судининг судга тааллуқли низога доир ҳал қилув қарори юзасидан ушбу қарорни олган кундан эътиборан ўттиз кун ичида судга ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисида ариза бериш йўли билан низолашиши мумкин.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ариза ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори қабул қилинган жойдаги судга берилади.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисида ариза берилганлиги низо бўйича иш юритиш суд томонидан тугаллангунига қадар ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг ижроси бўйича иш юритишни тўхтатиб туради.

309⁻⁵-модда. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризанинг шакли ва мазмуни

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ариза ёзма шаклда берилади ва ҳал қилув қарори юзасидан низолашаётган ҳакамлик муҳокамаси тарафи ёки унинг вакили томонидан имзоланади.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризада қуйидагилар кўрсатилган бўлиши керак:

- 1) ариза берилаётган суднинг номи;
- 2) низолашилаётган ҳал қилув қарорини қабул қилган ҳакамлик судининг номи ва таркиби, жойлашган ери;
- 3) ҳакамлик муҳокамаси тарафларининг номи (фамилияси, исми, отасининг исми), жойлашган ери (почта манзили) ёки яшаш жойи, шунингдек агар ариза вакил томонидан берилаётган бўлса, вакилнинг фамилияси, исми, отасининг исми, яшаш жойи;
- 4) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори қабул қилинган сана;

5) мазкур ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ариза билан мурожаат этган ҳакамлик муҳокамаси тарафи ҳакамлик судининг низолашилаётган ҳал қилув қарорини олган сана;

6) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги талаб ва мазкур қарор қандай асослар бўйича низолашилаётганлиги.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризада телефонлар, факслар рақамлари, электрон почта манзиллари ва бошқа маълумотлар кўрсатилиши мумкин.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризага қуйидагилар илова қилинади:

1) ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг тасдиқланган нусхаси. Доимий фаолият кўрсатувчи ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори нусхаси мазкур ҳакамлик судининг раиси томонидан тасдиқланади, муваққат ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг нусхасидаги ҳакамлик судьясининг имзоси нотариал тартибда тасдиқланган бўлиши керак;

2) ҳакамлик битимининг тегишли тарзда тасдиқланган нусхаси;

3) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги талабни асослаш учун тақдим этиладиган ҳужжатлар;

4) белгиланган тартибда ва миқдорда давлат божи тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ариза жавобгарлар сонига мутаносиб миқдордаги нусхалари билан судга берилади.

Агар ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ариза ҳакамлик муҳокамаси тарафининг вакили томонидан берилган бўлса, аризага ишончнома ёки вакилнинг ваколатларини тасдиқловчи бошқа ҳужжат илова қилиниши лозим.

Агар ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ариза ушбу Кодекс 309⁴-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида назарда тутилган талаблар, шунингдек ушбу модда қоидалари бузилган ҳолда берилган бўлса, суд ушбу Кодекснинг 152-154-моддаларида назарда тутилган қоидаларга биноан бундай аризани қабул қилишни рад этади ёки уни ҳаракатсиз қолдиради.

309-⁶-модда. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризани кўриб чиқиш тартиби

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ариза ушбу Кодексда назарда тутилган қоидаларга биноан судья томонидан яқка тартибда кўриб чиқилади.

Судья ишни ҳакамлик муҳокамаси тарафининг илтимосномасига биноан суд муҳокамасига тайёрлаётганда судда низолашилаётган ҳал қилув қарорига оид иш материалларини ҳакамлик судидан ушбу Кодексда далилларни талаб қилиб олиш учун назарда тутилган қоидаларга биноан талаб қилиб олиши мумкин.

Суд ҳакамлик муҳокамаси тарафларини суд мажлисининг вақти ва жойи тўғрисида хабардор қилади. Суд мажлисининг вақти ва жойи ҳақида тегишли тарзда хабардор қилинган мазкур шахсларнинг келмаганлиги ишни кўриб чиқиш учун тўсқинлик қилмайди.

Суд ишни суд мажлисида кўриб чиқаётганда ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш учун ушбу Кодекснинг 309-⁷-моддасида назарда тутилган асослар мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигини баён қилинган талаблар ва эътирозларни асослаш учун судга тақдим этилган далилларни текшириш йўли билан аниқлайди.

Суд ишни суд мажлисида кўриб чиқаётганда ҳакамлик суди аниқлаган ҳолатларни текширишга ёхуд ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мазмунан қайта кўриб чиқишга ҳақли эмас.

309-⁷-модда. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш асослари

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори, агар ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисида ариза берган ҳакамлик муҳокамаси тарафи куйидагиларни исботловчи далилларни тақдим этса, суд томонидан бекор қилиниши керак:

1) ҳакамлик битими қонунда назарда тутилган асосларга кўра ҳақиқий эмаслигини;

2) ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг ҳакамлик битимида назарда тутилмаган ёки унинг шартларига тўғри келмайдиган низо бўйича чиқарилганлигини ёхуд унда ҳакамлик битими доирасидан четга чиқувчи масалалар бўйича хулосалар мавжудлигини. Агар ҳакамлик судининг ҳакамлик битими билан қамраб олинмайдиган масалалар бўйича хулосаларини бундай битим билан қам-

раб олинмайдиган масалалар бўйича хулосаларидан ажратиб олиш мумкин бўлса, ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг фақат ҳакамлик битими билан қамраб олинмайдиган масалалар бўйича хулосалари бўлган қисми бекор қилиниши мумкин;

3) ҳакамлик суди таркиби ёки ҳакамлик муҳокамаси "Ҳакамлик судлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 14, 15, 16 ва 25-моддалари қоидаларига мувофиқ эмаслигини;

4) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори "Ҳакамлик судлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 10-моддасининг биринчи ва учинчи қисмлари талаблари бузилган ҳолда чиқарилганлигини;

5) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори ҳакамлик муҳокамаси тарафларидан қайси бирига қарши қабул қилинган бўлса, ўша тараф ҳакамлик судьяларини сайлаш (тайинлаш) тўғрисида ёки ҳакамлик суди мажлисининг вақти ва жойи ҳақида тегишли тарзда хабардор қилинмаганлигини ҳамда шу сабабли у ҳакамлик судига ўз тушунтиришларини тақдим эта олмаганлигини.

Агар ҳакамлик суди томонидан кўриб чиқилган низо қонунга мувофиқ ҳакамлик муҳокамасининг предмети бўлмаса, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори суд томонидан бекор қилиниши керак.

309-^б-модда. Суднинг ҳакамлик суди ҳал қилув

қарорини бекор қилиш тўғрисидаги иш бўйича ажрими

Суд ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш натижалари бўйича ушбу Кодексда ҳал қилув қарори қабул қилиш учун назарда тутилган қоидаларга биноан ажрим чиқаради.

Суднинг ҳакамлик суди ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ёки ҳакамлик суди ҳал қилув қарорини бекор қилишни рад этиш ҳақидаги ажримда қуйидагилар ҳам бўлиши керак:

1) ҳакамлик судининг низолашилаётган ҳал қилув қарори тўғрисидаги ва мазкур қарор қабул қилинган жой ҳақидаги маълумотлар;

2) низолашилаётган ҳал қилув қарорини қабул қилган ҳакамлик судининг номи ва таркиби тўғрисидаги маълумотлар;

3) ҳакамлик муҳокамаси тарафларининг номи (фамилияси, исми, отасининг исми);

4) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини тўлиқ ёки қисман бекор қилиш ёхуд аризачининг талабини тўлиқ ёки қисман қаноатлантиришни рад этиш учун кўрсатма.

Ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг бекор қилинганлиги ҳакамлик муҳокамаси тарафларининг, агар ҳакамлик судига мурожаат этиш имконияти йўқолмаган бўлса, ҳакамлик битимиға мувофиқ ҳакамлик судига янгитдан мурожаат этишиға ёки ушбу Кодексда назарда тутилган қоидаларға биноан судға мурожаат этишиға тўсқинлик қилмайди.

Агар ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори ҳакамлик битими ҳақиқий эмаслиги оқибатида ёки ҳал қилув қарори ҳакамлик битимида назарда тутилмаган ёки унинг шартларига тўғри келмайдиган низо бўйича чиқарилганлиги ёхуд унда ҳакамлик битимида қамраб олинмаган масалалар бўйича хулосалар мавжудлиги ёинки низо ҳакамлик муҳокамасининг предмети бўлиши мумкин эмаслиги оқибатида суд томонидан тўлиқ ёки қисман бекор қилинган бўлса, ҳакамлик муҳокамаси тарафлари бундай низони ҳал қилиш учун ушбу Кодексда назарда тутилган умумий қоидаларға биноан судға мурожаат этишлари мумкин.

35⁻³-боб. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ишларни юритиш

309⁻⁹-модда. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси беришнинг умумий қоидалари

Ушбу бобда белгиланган қоидалар ҳакамлик муҳокамаси тарафларининг ҳакамлик судлари ҳал қилув қарорларини мажбурий ижро этиш учун ижро варақалари бериш тўғрисидаги аризалари суд томонидан кўриб чиқиладиганда қўлланилади.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги масала ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори ҳакамлик муҳокамаси тарафларидан қайси бирининг фойдасига чиқарилган бўлса, ўша тарафнинг аризасига биноан суд томонидан кўриб чиқилади.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ариза қарздор яшайдиган жойдаги ёки жойлашган ердаги ёхуд, агар қарздор яшайдиган жой ёки жойлашган ер номаълум бўлса, унинг мол-мулки турган жойдаги судға берилади.

309-¹⁰-модда. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги аризининг шакли ва мазмуни

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ариза ёзма шаклда берилади ва ҳал қилув қарори ҳакамлик муҳокамаси тарафларидан қайси бирининг фойдасига қабул қилинган бўлса, ўша тараф ёки унинг вакили томонидан имзоланиши керак.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги аризада қуйидагилар кўрсатилган бўлиши керак:

1) ариза берилаётган суднинг номи;

2) ҳал қилув қарорини қабул қилган ҳакамлик судининг номи ва таркиби, жойлашган ери;

3) ҳакамлик муҳокамаси тарафларининг номи (фамилияси, исми, отасининг исми), жойлашган ери (почта манзили) ёки яшаш жойи, шунингдек агар ариза вакил томонидан берилаётган бўлса, вакилнинг фамилияси, исми, отасининг исми ва яшаш жойи;

4) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори қабул қилинган сана;

5) ариза билан мурожаат этган ҳакамлик муҳокамаси тарафи ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини олган сана;

6) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги талаб.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги аризада телефонлар, факслар рақамлари, электрон почта манзиллари ва бошқа маълумотлар кўрсатилиши мумкин.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақасини бериш тўғрисидаги аризага қуйидагилар илова қилинади:

1) ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг тасдиқланган нусхаси. Доимий фаолият кўрсатувчи ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори нусхаси мазкур ҳакамлик судининг раиси томонидан тасдиқланади, муваққат ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг нусхасидаги ҳакамлик судьясининг имзоси нотариал тартибда тасдиқланган бўлиши керак;

2) ҳакамлик битимининг тегишли тарзда тасдиқланган нусхаси;

3) белгиланган тартибда ва миқдорда давлат божи тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ариза қарздорлар сонига мутаносиб миқдордаги нусхалари билан судга берилади.

Агар ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ариза ҳакамлик муҳокамаси тарафининг вакили томонидан берилган бўлса, аризага ишончнома ёки вакилнинг ваколатини тасдиқловчи бошқа ҳужжат илова қилиниши лозим. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ариза ҳакамлик суди ҳал қилув қарорини ихтиёрий ижро этиш муддати тугаган кундан эътиборан олти ойдан кечиктирмай берилиши мумкин. Мазкур муддат суд томонидан узрли деб топилган сабабларга кўра ўтказиб юборилган тақдирда, ўтказиб юборилган муддат тикланиши мумкин.

Агар ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ариза ушбу Кодекснинг 309⁹-моддасида назарда тутилган талаблар, шунингдек ушбу модда қоидалари бузилган ҳолда берилган бўлса, суд ушбу Кодекснинг 152-154-моддаларида назарда тутилган қоидаларга биноан бундай аризани қабул қилишни рад этади ёки ҳаракатсиз қолдиради.

309¹¹-модда. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги аризани кўриб чиқиш тартиби

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ариза ушбу Кодексда назарда тутилган қоидаларга биноан судья томонидан якка тартибда кўриб чиқилади.

Судья ишни ҳакамлик муҳокамаси тарафининг илтимосномасига биноан суд муҳокамасига тайёрлаётганда ижро варақаси сўралаётган иш материалларини ҳакамлик судидан ушбу Кодексда далилларни талаб қилиб олиш учун назарда тутилган қоидаларга биноан талаб қилиб олиши мумкин.

Суд ҳакамлик муҳокамаси тарафларини суд мажлисининг вақти ва жойи тўғрисида хабардор қилади. Суд мажлисининг вақти ва жойи ҳақида тегишли тарзда хабардор қилинган мазкур шахсларнинг келмаганлиги ишни кўриб чиқиш учун тўсқинлик қилмайди.

Суд ишни суд мажлисида кўриб чиқаётганда ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси беришни рад этиш учун ушбу Кодекснинг 309-¹²-моддасида назарда тутилган асослар мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигини баён қилинган талаблар ва эътирозларни асослаш учун судга тақдим этилган далилларни текшириш йўли билан аниқлайди.

Суд ишни суд мажлисида кўриб чиқаётганда ҳакамлик суди аниқлаган ҳолатларни текширишга ёхуд ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мазмунан қайта кўриб чиқишга ҳақли эмас.

Агар ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги ариза ушбу Кодекс 309-⁴-моддасининг иккинчи қисмида кўрсатилган суднинг иш юритувида бўлса, мазкур ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ариза кўриб чиқиладиган суд ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги аризани кўриб чиқишни қарздорнинг илтимосномасига биноан кейинга қолдириши мумкин.

309-¹²-модда. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси беришни рад этиш асослари

Суд ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси беришни ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори ҳакамлик муҳокамаси тарафларидан қайси бирига қарши қабул қилинган бўлса, ўша тараф қуйидагиларни исботловчи далилларни тақдим этган ҳоллардагина рад этади:

1) ҳакамлик битими қонунда назарда тутилган асосларга кўра ҳақиқий эмаслигини;

2) ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг ҳакамлик битимида назарда тутилмаган ёки унинг шартларига тўғри келмайдиган низо бўйича чиқарилганлигини ёхуд унда ҳакамлик битими доирасидан четга чиқувчи масалалар бўйича хулосалар мавжудлигини. Агар ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорида ҳакамлик битими билан қамраб олинмаган масалалар бўйича хулосаларни бундай битим билан қамраб олинмайдиган масалалар бўйича хулосалардан ажратиб олиш мумкин бўлса, суд ҳакамлик суди ҳал қилув қарорининг фақат ҳакамлик битими билан қамраб олинмаган масалалар бўйича хулосалар бўлган қисми учун ижро варақаси беради;

3) ҳакамлик суди таркиби ёки ҳакамлик муҳокамаси "Ҳакамлик судлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 14, 15, 16 ва 25-моддалари қоидаларига мувофиқ эмаслигини;

4) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори "Ҳакамлик судлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 10-моддасининг биринчи ва учинчи қисмлари талаблари бузилган ҳолда чиқарилганлигини;

5) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори ҳакамлик муҳокамаси тарафларидан қайси бирига қарши қабул қилинган бўлса, ўша тараф ҳакамлик судьяларини сайлаш (тайинлаш) тўғрисида ёки ҳакамлик суди мажлисининг вақти ва жойи ҳақида тегишли тарзда хабардор қилинмаганлигини ҳамда шу сабабли у ҳакамлик судига ўз тушунтиришларини тақдим эта олмаганлигини;

6) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори ҳакамлик муҳокамаси тарафлари учун ҳали мажбурий бўлмаганлигини ёки бекор қилинганлигини ёхуд унинг ижроси суд ёки хўжалик суди томонидан тўхтатиб турилганлигини.

Агар ҳакамлик суди томонидан кўриб чиқилган низо қонунга мувофиқ ҳакамлик муҳокамасининг предмети бўлмаса, суд ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси беришни рад этади.

309-¹³-модда. Суднинг ҳакамлик суди ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги иш бўйича ажрими

Суд ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш натижалари бўйича ушбу Кодексда ҳал қилув қарори қабул қилиш учун назарда тутилган қоидаларга биноан ажрим чиқаради.

Суднинг ҳакамлик суди ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ёки ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси беришни рад этиш тўғрисидаги ажримда қуйидагилар ҳам бўлиши керак:

1) ҳал қилув қарорини қабул қилган ҳакамлик судининг номи ва таркиби;

2) ҳакамлик муҳокамаси тарафларининг номи (фамилияси, исми, отасининг исми);

3) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори тўғрисидаги маълумотлар;

4) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақасини бериш ёки ижро варақаси беришни рад этиш учун кўрсатма.

Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш рад этилганлиги ҳакамлик муҳокамаси тарафларининг, агар ҳакамлик судига мурожаат этиш имконияти йўқолмаган бўлса, ҳакамлик битимига мувофиқ ҳакамлик судига янгитдан мурожаат этишига ёки ушбу Кодексда назарда тутилган қоидаларга биноан судга мурожаат этишига тўсқинлик қилмайди.

Агар ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш ҳакамлик битимининг ҳақиқий эмаслиги оқибатида ёки ҳал қилув қарори ҳакамлик битимида назарда тутилмаган ёки унинг шартларига тўғри келмайдиган низо бўйича чиқарилганлиги ёхуд унда ҳакамлик битимида қамраб олинмаган масалалар бўйича тўхтамлар мавжудлиги ёнки низо ҳакамлик муҳокамасининг предмети бўлиши мумкин эмаслиги оқибатида суд томонидан тўлиқ ёки қисман рад этилган бўлса, ҳакамлик муҳокамаси тарафлари бундай низони ҳал қилиш учун ушбу Кодексда назарда тутилган қоидаларга биноан судга мурожаат этишлари мумкин.

Суднинг ҳакамлик суди ҳал қилув қарорини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги ажрими дарҳол ижро этилиши керак".

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ҚОНУНИ
09.04.2008 й.
№ ЎРҚ-149

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФУҚАРОЛИК
ПРОЦЕССУАЛ КОДЕКСИНING 238-2-МОДДАСИГА
ЎЗГАРТИШ ВА ҚЎШИМЧА КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА

Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил
27 ноябрда қабул қилинган
Сенат томонидан 2008 йил 27 мартда маъқулланган

1-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган 477-1-сонли Қонуни билан тасдиқланган **Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси** (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, № 9-сонга илова; 2001 йил, № 1-2, 11-модда; 2004 йил, № 1-2, 18-модда, № 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 йил, № 8, 367-модда) **238²-моддасига** қуйидаги ўзгартиш ва қўшимча киритилсин:

1) **2-банд** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"2) агар талаб ёзма битимга асосланган ва қарздор томонидан тан олинган бўлса, шу жумладан, агар коммунал хизматлар тўлови бўйича қарзни ундириш ҳақидаги талаб арз қилинган бўлса";

2) қуйидаги мазмундаги **4-банд** билан тўлдирилсин:

"4) агар ҳисобланган, лекин ходимга тўланмаган иш ҳақини ва унга тенглаштирилган тўловларни ундириш ҳақидаги талаб арз қилинган бўлса".

2-модда. Ушбу Қонун расмий эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради.

Ўзбекистон Республикасининг
Президенти

И. Каримов

"Халқ сўзи", 2008 йил 10 апрель.

"Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2008 йил, 14-15-сон, 92-модда.

"Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси", 2008 йил, 4-сон, 185-модда.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ҚОНУНИ
14.01.2009 й.
N ЎРҚ-199**

**ИЖРО ИШИ ЮРИТИШ
ТАКОМИЛЛАШТИРИЛИШИ МУНОСАБАТИ
БИЛАН ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИГА ЎЗГАРТИШ
ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА***

**Қонунчилик палатаси томонидан 2008 йил
19 ноябрда қабул қилинган
Сенат томонидан 2008 йил 4 декабрда маъқулланган**

4-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 апрелда қабул қилинган 477-I-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова; 2001 йил, N 1-2, 1-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда, N 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 йил, N 8, 367-модда; 2008 йил, N 4, 185-модда) қуйидаги ўзгартиш ва қўшимчалар киритилсин:

1) 215-модда:

биринчи қисми "аризасига" деган сўздан кейин "шунингдек суд ижросисининг аризасига" деган сўзлар билан тўлдирилсин; қуйидаги мазмундаги **тўртинчи қисм** билан тўлдирилсин:

"Суд ҳал қилув қарорини тушунтириб бериш тўғрисидаги аризани у тушган кундан эътиборан ўн кунлик муддатда кўриб чиқади";

тўртинчи қисми бешинчи қисм деб ҳисоблансин;

2) 216-модда:

қуйидаги мазмундаги **иккинчи қисм** билан тўлдирилсин:

"Ҳал қилув қарори ижросини кечиктириш ёки уни бўлиб-бўлиб ижро этиш, ижро этиш усули ва тартибини ўзгартириш тўғрисидаги ариза у берилган кундан эътиборан ўн кундан кечиктирмай кўриб чиқилади. Аризани кўриб чиқиш натижалари бўйича ажрим чиқарилиб, у ундирувчи ҳамда қарздорга, шунингдек суд ҳужжа-

тини ижро этиш суд ижрочисининг иш юритувида бўлса, суд ижрочисига юборилади”;

иккинчи қисми учинчи қисм деб ҳисоблансин;

3) 271-модданинг бешинчи қисмидаги "ушбу Кодекснинг 381-моддасида" деган сўзлар "қонун ҳужжатларида" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

4) 372-модданинг:

биринчи қисмидаги "ёки бир неча қарздорга қарши" деган сўзлар чиқариб ташлансин;

иккинчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Бир неча жавобгардан пул суммаларини ундириш тўғрисидаги ҳукм ёки ҳал қилув қарори асосида жавобгарларнинг сони бўйича бир неча ижро варақаси берилади. Бунда, агар шерик жавобгарлардан ундириш назарда тутилаётган бўлса, ҳар бир ижро варақасида ундирувнинг умумий суммаси кўрсатилиши ва шерик жавобгар эканлиги кўрсатилган ҳолда жавобгарларнинг ҳаммаси санаб ўтилиши лозим”;

5) 375-модданинг:

биринчи қисми:

2-банди "унинг рақами" деган сўзлар билан тўлдирилсин;

6-банди "ва уни ижрога топшириш муддати" деган сўзлар билан тўлдирилсин;

иккинчи қисми "ва суднинг гербли муҳри билан тасдиқланади" деган сўзлар билан тўлдирилсин;

6) 379-модданинг:

иккинчи қисмидаги учинчи жумла чиқариб ташлансин;

қуйидаги мазмундаги **учинчи ва тўртинчи қисмлар** билан тўлдирилсин:

"Аризани кўриб чиқиш натижалари бўйича ажрим чиқарилиб, у ундирувчи ва қарздорга юборилади.

Ўтказиб юборилган муддатни тиклаш рад қилинганлиги устидан хусусий шикоят берилиши ёки хусусий протест келтирилиши мумкин”;

7) 381-модда чиқариб ташлансин.

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ҚОНУНИ
01.06.2010 й.
N ЎРҚ-250**

**"СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ ТЎҒРИСИДА"ГИ ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНИ ҚАБУЛ ҚИЛИНГАНЛИГИ
МУНОСАБАТИ БИЛАН ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖОЖАТЛАРИГА ЎЗГАРТИШ
ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ҲАҚИДА**

**Қонунчилик палатаси томонидан 2009 йил
18 ноябрда қабул қилинган
Сенат томонидан 2010 йил 7 майда маъқулланган**

3-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган 477-1-сонли Қонуни билан тасдиқланган **Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига** (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова; 2001 йил, N 1-2, 11-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда, N 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 йил, N 8, 367-модда; 2008 йил, N 4, 185-модда; 2009 йил, N 1, 1-модда, N 9, 332-модда) қуйидаги ўзгартиш ва қўшимчалар киритилсин:

1) 84-модданинг:

биринчи қисмидаги "фан, санъат, техника ёки ҳунар соҳасида махсус билим" деган сўзлар "фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларни" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

бешинчи ва олтинчи қисмлари чиқариб ташлансин;

2) қуйидаги мазмундаги 84-¹-модда билан тўлдирилсин:

"84-¹-модда. Эксперт

Хулоса бериш учун зарур фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларга эга бўлган жисмоний шахс эксперт сифатида тайинланиши мумкин.

Эксперт сифатида давлат суд-экспертиза муассасаси эксперти, бошқа корхона, муассаса, ташкилот ходими ёки бошқа жисмоний шахс иштирок этиши мумкин.

Белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган шахслар, шунингдек қасддан содир этган жиноятлари учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган шахслар эксперт сифатида жалб этилиши мумкин эмас”;

3) 86-модданинг:

биринчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

“Эксперт: ушбу Кодекснинг 25 ва 26-моддаларида назарда тутилган асослар мавжуд бўлган тақдирда ўзини ўзи рад этиши ҳақида дарҳол арз қилиши; ўзига тақдим этилган текшириш объектларини ҳар томонлама ва тўлиқ текширишдан ўтказиши, ўз олдига қўйилган саволлар юзасидан асосли ва холисона ёзма хулоса бериши; суднинг чақирувига биноан суд мажлисида шахсан иштирок этиш учун келиши; ўзи ўтказган экспертиза хусусида кўрсатувлар бериши ва ўзи берган хулосани тушунтириш учун қўшимча саволларга жавоб бериши; экспертизани ўтказиши муносабати билан ўзига маълум бўлиб қолган маълумотларни ошкор қилмаслиги; тақдим этилган текшириш объектлари ва иш материалларининг сақланишини таъминлаши; суд муҳокамаси вақтида тартибга риоя қилиши шарт”;

учинчи қисмидаги “хулоса беришдан бош тортганлик учун” деган сўзлар “шунингдек хулоса беришни рад этганлик ёки бу ишдан бўйин товлаганлик учун” деган сўзлар билан алмаштирилсин;

4) 87-модданинг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

“Эксперт: экспертиза предметиға оид иш материаллари билан танишиш, улардан зарур маълумотларни ёзиб олиш ёки кўчирма нусхалар олиш; жойида кўздан кечиришда иштирок этиш ва экспертизани ўтказиш учун зарур бўлган қўшимча материаллар ва текшириш объектлари тақдим этилиши ҳақида илтимосномалар бериш; суд муҳокамасида экспертиза предметиға оид далилларни текширишда иштирок этиш ҳамда ишда иштирок этувчи шахсларга ва гувоҳларга суднинг рухсати билан саволлар бериш; ашёвий далиллар ва ҳужжатларни кўздан кечириш; ўз хулосасида нафақат ўзининг олдига қўйилган саволлар бўйича, балки экспертиза предметиға оид ва иш учун аҳамиятга молик бошқа масалалар бўйича ҳам фикрларини баён этиш; унинг хулосаси ёки кўрсатувлари ишда иштирок этувчи шахслар ва

гувоҳлар томонидан нотўғри талқин қилинганлиги хусусида суд мажлиси баённомасига киритилиши лозим бўлган баёнотлар бериш; агар у суд муҳокамаси юритилаётган тилни билмаса ёки етарлича билмаса, ўз она тилида хулоса тақдим этиш ва кўрсатувлар бериш ҳамда бундай ҳолда таржимон хизматидан фойдаланиш; агар ишни юритаётган суднинг қарорлари, судьянинг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) экспертнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузаётган бўлса, бу қарорлар, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) устидан қонунда белгиланган тартибда шикоят қилиш ҳуқуқига эгадир. Агар эксперт қўйилган саволларни унинг махсус билимлари асосида ҳал қилиш мумкин бўлмаслигига ёки унга тақдим этилган текшириш объектларининг ёхуд материалларнинг яроқсизлигига ёки хулоса бериш учун етарли эмаслигига ва уларни тўлдириб бўлмаслигига ёхуд фан ва суд-экспертлик амалиётининг ҳолати қўйилган саволларга жавоб топиш имкониятини бермаслигига ишонч ҳосил қилса, у хулоса беришнинг иложи йўқлиги тўғрисида асослантирилган ҳужжат тузади ҳамда уни экспертизани тайинлаган судга юборади”;

5) 88 ва 89-моддалар қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"88-модда. Экспертнинг ёки экспертлар комиссиясининг хулосаси

Эксперт ёки экспертлар комиссияси текширишларни ўтказиб бўлганидан кейин тегишинча эксперт ёхуд экспертлар комиссияси таркибига кирувчи ҳар бир эксперт имзоси билан тасдиқланадиган хулоса тузади.

Суд экспертга ўз хулосасини оғзаки тушунтириб беришни таклиф қилиш ҳуқуқига эга. Оғзаки тушунтириш суд мажлисининг баённомасига киритилади, экспертга ўқиб берилади ва эксперт томонидан имзоланади.

Хулосада: экспертиза ўтказилган сана ва жой; экспертизани ўтказиш асоси; экспертизани тайинлаган судья тўғрисида маълумотлар; эксперт (фамилияси, исми, отасининг исми, маълумоти, ихтисослиги, иш стажи, илмий даражаси, илмий унвони, эгаллаб турган лавозими) ва экспертизани ўтказиш топширилган ташкилот ҳақида маълумотлар; экспертнинг била туриб нотўғри хулоса берганлиги, хулоса беришни рад этганлиги ёки бу ишдан бўйин товлаганлиги учун жиноий жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилганлиги; экспертнинг олдида қўйилган саволлар; экспертга тақдим

этилган текшириш объектлари ва иш материаллари; экспертиза ўтказилаётганда ҳозир бўлган шахслар ҳақида маълумотлар; қўлланилган усуллар кўрсатилган ҳолда текширишларнинг мазмуни ва натижалари, шунингдек бу текширишлар, агар экспертлар комиссияси ишлаган бўлса, ким томонидан ўтказилганлиги; текшириш натижаларининг баҳоланиши, қўйилган саволларга берилган асосли жавоблар; иш учун аҳамиятга молик бўлган ва экспертнинг ташаббусига кўра аниқланган ҳолатлар кўрсатилиши лозим. Хулосани ва унинг натижаларини тасвирловчи материаллар ушбу хулосага илова қилинади ҳамда унинг таркибий қисми бўлиб хизмат қилади. Текширишнинг олиб борилиши, шарт-шароитлари ва натижаларини ҳужжатлаштирадиган материаллар давлат суд-экспертиза муассасасида ёки бошқа корхона, муассаса, ташкилотда қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда сақланади. Улар экспертизани тайинлаган суднинг талабига биноан ишга қўшиб қўйиш учун тақдим этилади.

Агар тақдим этилган текшириш объектларининг, материалларнинг ёки экспертнинг махсус билимлари етарли эмаслиги текшириш давомида маълум бўлиб қолса, хулоса айрим қўйилган саволларга жавоб беришни рад этиш асосини ўз ичига олган бўлиши лозим. Текшириш тугаганидан сўнг хулоса, текшириш объектлари ва иш материаллари экспертизани тайинлаган судга юборилади. Суднинг хулосага қўшилмаганлиги иш юзасидан чиқарилган ҳал қилув қарорида ёки ажримда асослаб берилган бўлиши лозим.

89-модда. Экспертизанинг экспертлар комиссияси томонидан ўтказилиши

Экспертиза бир хил (комиссиявий экспертиза) ёки турли хил (комплекс экспертиза) суд-эксперт ихтисослигидаги бир неча эксперт томонидан ўтказилиши мумкин.

Экспертизанинг экспертлар комиссияси томонидан ўтказилиши экспертизани тайинлаган суд ёки мазкур экспертизанинг ўтказилишини ташкил этувчи давлат суд-экспертиза муассасаси ёхуд бошқа корхона, муассаса, ташкилот раҳбари томонидан белгиланади. Экспертизани ўтказиш топширилган экспертлар комиссияси ўз олдига қўйилган масалаларни ҳал этиш зарурлигидан келиб чиқиб, ўтказиладиган текширишларнинг мақсади, кетма-кетлиги ва ҳажмини келишиб олади.

Экспертизани ўтказиш топширилган экспертлар комиссияси таркибидаги ҳар бир эксперт текширишларни мустақил ва алоҳида олиб боради, шахсан ўзи ва комиссиянинг бошқа аъзолари томонидан олинган натижаларни баҳолайди ҳамда қўйилган саволлар юзасидан ўз махсус билимлари доирасида фикрларини шакллантиради.

Текширишларнинг экспертлар комиссияси таркибига киритилмаган шахслар томонидан тўлиқ ёки қисман ўтказилишига йўл қўйилмайди";

6) қуйидаги мазмундаги 89-¹ ва 89-²-моддалар билан тўлдирилсин:

"89-¹-модда. Комиссиявий экспертиза

Комиссиявий экспертиза ўтказилаётганда экспертларнинг ҳар бири текширишларни тўлиқ ҳажмда ўтказиши ва улар олинган натижаларни биргаликда таҳлил қилади.

Экспертлар умумий фикрга келганидан сўнг биргаликдаги хулосани ёки хулоса беришнинг иложи йўқлиги тўғрисидаги ҳужжатни тузади ва имзолайди. Экспертлар ўртасида келишмовчиликлар келиб чиққан тақдирда, уларнинг ҳар бири келишмовчиликлар келиб чиққан барча ёки айрим масалалар бўйича алоҳида хулоса беради.

89-²-модда. Комплекс экспертиза

Комплекс экспертиза иш учун аҳамиятга молик ҳолатларни турли илм соҳаларидан фойдаланган ҳолда бир неча текшириш ўтказиш йўли билангина аниқлаш мумкин бўлган ҳолларда тайинланади.

Комплекс экспертизани ўтказишда экспертларнинг ҳар бири ўз ваколати доирасида текширишлар олиб боради. Комплекс экспертизанинг хулосасида экспертларнинг ҳар бири қайси текширишларни ва қанча ҳажмда олиб борганлиги, қайси ҳолатларни шахсан ўзи аниқлаганлиги ҳамда қандай фикрларга келганлиги кўрсатилади. Экспертларнинг ҳар бири хулосанинг ушбу текширишлар баён этилган қисмини имзолайди ва улар учун жавобгар бўлади.

Умумий фикрни (фикрларни), олинган натижаларни баҳолашга ва ушбу фикрни (фикрларни) шакллантиришга ваколатли бўлган экспертлар қилади. Агар экспертлар комиссияси якуний

фикрининг ёки унинг бир қисмининг асоси сифатида экспертлардан бирининг (алоҳида экспертларнинг) аниқлаган ҳолатлари олинган бўлса, бу ҳақда хулосада кўрсатилиши керак.

Экспертлар ўртасида келишмовчиликлар келиб чиққан тақдирда, уларнинг ҳар бири келишмовчиликлар келиб чиққан барча ёки айрим масалалар бўйича алоҳида хулоса беради.

Агар комплекс экспертизани ўтказиш давлат суд-экспертиза муассасасига топширилган бўлса, унда ушбу экспертизани ташкил қилиш унинг раҳбари зиммасига юклатилади";

7) 194-модда қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"194-модда. Қўшимча ва қайта экспертизалар

Қўшимча экспертиза эксперт (экспертлар комиссияси) хулосасидаги бўшлиқларнинг ўрнини тўлдириш учун тайинланади ва шу ёки бошқа эксперт (экспертлар комиссияси) томонидан ўтказилади. Эксперт (экспертлар комиссияси) хулосаси асослан-тирилмаганда ёки унинг тўғрилигига шубҳа туғилганда ёхуд унга асос қилиб олинган далиллар ишончли эмас деб топилганда ёки экспертизани ўтказишнинг процессуал қоидалари жиддий бузилганда қайта экспертиза тайинланади. Қайта экспертиза тайинланганда эксперт (экспертлар комиссияси) олдига илгари қўлланилган текшириш усулларининг илмий асосланганлиги тўғрисидаги масала қўйилиши мумкин.

Қайта экспертизани тайинлаш тўғрисидаги ажримда қайта экспертизани тайинлаган суднинг биринчи (олдинги) экспертиза хулосасига қўшилмаганлиги сабаблари кўрсатилиши лозим.

Қайта экспертизани ўтказиш бошқа экспертга (экспертлар комиссиясига) топширилади. Биринчи (олдинги) экспертизани ўтказган эксперт (экспертлар комиссияси) қайта экспертизани ўтказишда ҳозир бўлиши ва тушунтиришлар бериши мумкин, лекин у текшириш ўтказиш ва хулоса тузишда иштирок этмайди".

Ўзбекистон Республикасининг

Президенти

И. Каримов

"Халқ сўзи", 2010 йил 2 июнь.

"Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2010 йил, 22-сон, 174-модда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2010 йил, 6-сон, 231-модда.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ
ҚОНУНИ
14.09.2010 й.
N ЎРҚ-255**

**АДЛИЯ ОРГАНЛАРИ ВА МУАССАСАЛАРИ
ФАОЛИЯТИ ТАКОМИЛЛАШТИРИЛИШИ МУНОСАБАТИ
БИЛАН ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ
АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖАТЛАРИГА ЎЗГАРТИШ
ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА**

**Қонунчилик палатаси томонидан 2010 йил
12 августда қабул қилинган
Сенат томонидан 2010 йил 28 августда маъқулланган**

7-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган 477-1-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова; 2001 йил, N 1-2, 11-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда, N 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 йил, N 8, 367-модда; 2008 йил, N 4, 185-модда; 2009 йил, N 1, 1-модда, N 9, 332-модда; 2010 йил, N 6, 231-модда) 273-моддасининг биринчи қисмидаги “шаҳарча, қишлоқ, овул ўзини ўзи бошқариш органи” деган сўзлар чиқариб ташлансин.

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

“Халқ сўзи”, 2010 йил 15 сентябрь.

“Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2010 йил, 37-сон, 313-модда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2010 йил, 9-сон, 335-модда.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ҚОНУНИ
21.04.2011 й.
N ЎРҚ-288**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИГА ЎЗГАРТИШ
ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА**

**Қонунчилик палатаси томонидан 2011 йил
16 мартда қабул қилинган
Сенат томонидан 2011 йил 25 мартда маъқулланган**

4-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган 477-I-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова; 2001 йил, N 1-2, 11-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда, N 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 йил, N 8, 367-модда; 2008 йил, N 4, 185-модда; 2009 йил, N 1, 1-модда, N 9, 332-модда; 2010 йил, N 6, 231-модда, N 9, 335-модда) қуйидаги ўзгартиш ва қўшимчалар киритилсин:

1) 166-модда:

иккинчи қисмининг иккинчи жумласи чиқариб ташлансин;

учинчи қисмининг учинчи жумласи қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Айни бир вақтда суд хусусий ажрим чиқаради, ушбу ажрим тегишинча юқори турувчи прокурорга ёки Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармаси ҳузуридаги малака комиссиясига юборилади";

қуйидаги мазмундаги бешинчи қисм билан тўлдирилсин:

"Суд мажлисида тартибни бузган ёки судга нисбатан бошқача тарзда ҳурматсизлик қилган шахс суд томонидан маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин";

2) 174-модданинг олтинчи қисмидаги "адвокатлар малака комиссиясига" деган сўзлар "Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармаси ҳузуридаги малака комиссиясига" деган сўзлар билан алмаштирилсин;

3) 238⁻²-модда қуйидаги мазмундаги 5-банд билан тўлдирилсин:

"5) агар фуқаролардан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарзларни ундириш ҳақидаги талаб арз қилинган бўлса";

4) 337-модданинг учинчи қисмидаги "адвокатлар малака комиссиясига" деган сўзлар "Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармаси ҳузуридаги малака комиссиясига" деган сўзлар билан алмаштирилсин.

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

"Халқ сўзи", 2011 йил 22 апрель. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2011 йил, 16-сон, 162-модда.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ
ҚОНУНИ
18.09.2012 й.
N ЎРҚ-335**

**СУД-ҲУҚУҚ ТИЗИМИНИ ЯНАДА
ИСЛОҲ ҚИЛИШ МУНОСАБАТИ БИЛАН
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ АЙРИМ
ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИГА ЎЗГАРТИШ
ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА**

**Қонунчилик палатаси томонидан 2012 йил
12 июлда қабул қилинган
Сенат томонидан 2012 йил 30 августда маъқулланган**

4-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган 477-1-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова; 2001 йил, N 1-2, 11-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда, N 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 йил, N 8, 367-модда; 2008 йил, N 4, 185-модда; 2009 йил, N 1, 1-модда, N 9, 332-модда; 2010 йил, N 6, 231-модда, N 9, 335-модда; 2011 йил, N 4, 104-модда) 19-моддасининг иккинчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

"Агар суд фуқаролик ишини кўраётганида тарафларнинг ёки бошқа шахсларнинг хатти-ҳаракатларида жиноят аломатларини аниқласа, у жиноят ишини кўзғатиш тўғрисидаги масалани ҳал қилиш учун тегишли материалларни илова қилган ҳолда бу ҳақда прокурорга хабар қилади".

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

"Халқ сўзи", 2012 йил 19 сентябрь.

"Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2012 йил, 38-сон, 433-модда.

"Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси", 2012 йил, 9/2-сон, 244-модда.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖАТЛАРИГА ЎЗГАРТИШ
ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА**

**Қонунчилик палатаси томонидан 2013 йил
20 мартда қабул қилинган
Сенат томонидан 2013 йил 28 мартда маъқулланган**

22-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 30 августда қабул қилинган 477-1-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республик-асининг Фуқаролик процессуал кодексига (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сонга илова; 2001 йил, № 1–2, 11-модда; 2004 йил, № 1–2, 18-модда, № 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 йил, № 8, 367-модда; 2008 йил, № 4, 185-модда; 2009 йил, № 1, 1-модда, № 9, 332-модда; 2010 йил, № 6, 231-модда, № 9, 335-модда; 2011 йил, № 4, 104-модда; 2012 йил, № 9/2, 244-модда) қуйидаги ўзгартиш ва қўшимчалар киритилсин:

1) 219-модда қуйидаги мазмундаги 4¹-банд билан тўлдирилсин:

«4¹) сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган шахсни сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш тўғрисидаги ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш тўғрисидаги»;

2) 279-модданинг матни қуйидаги тахрирда баён этилсин:

«Суд томонидан алоҳида иш юритиш тартибида кўриладиган ишларга қуйидагилар киради:

1) юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш тўғрисидаги ишлар;

2) болани фарзандликка олиш тўғрисидаги ишлар;

3) фуқарони бедарак йўқолган деб топиш ва фуқарони ўлган деб эълон қилиш тўғрисидаги ишлар;

4) фуқарони муомала лаёқати чекланган ёки муомалага лаёқатсиз деб топиш тўғрисидаги ишлар;

5) шахсни ғайриихтиёрий тартибда психиатрия стационарига ётқизиш тўғрисидаги ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш тўғрисидаги ишлар;

6) шахсни сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш тўғрисидаги ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш тўғрисидаги ишлар;

7) мол-мулкни (ашёни) эгасиз деб топиш тўғрисидаги ишлар;

8) тақдим этувчига деб берилган ҳужжатлар йўқолган тақдирда, улар бўйича ҳуқуқларни тиклаш тўғрисидаги ишлар (чақириб иш юритиш)»;

3) қуйидаги мазмундаги 31¹-боб билан тўлдирилсин:

«31¹-боб. Фарзандликка олиш

285¹-модда. Ариза бериш

Фарзандликка олиш тўғрисидаги ариза болани фарзандликка олишни истаган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари томонидан фарзандликка олинаётган боланинг яшаш (турган) жойидаги фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судига берилади. Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган болани фарзандликка олишни истаган Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида доимий яшовчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар фарзандликка олиш тўғрисидаги аризани фарзандликка олинаётган боланинг яшаш (турган) жойидаги тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судига, фуқаролик ишлари бўйича вилоят ёки Тошкент шаҳар судига беради.

285²-модда. Аризанинг мазмуни

Фарзандликка олиш тўғрисидаги аризада қуйидагилар кўрсатилган бўлиши керак:

фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) фамилияси, исми, отасининг исми, уларнинг (унинг) яшаш жойи;

фарзандликка олинаётган боланинг фамилияси, исми, отасининг исми ва туғилган санаси, унинг яшаш (турган) жойи, фарзандликка олинаётган боланинг ота-онаси тўғрисидаги, ака-ука ва опа-сингиллари бор-йўқлиги ҳақидаги маълумотлар;

фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) фарзандликка олиш ҳақидаги илтимосини асословчи ҳолатлар ва мазкур ҳолатларни тасдиқловчи далиллар;

фарзандликка олувчилар (олувчи) боланинг туғилганлик тўғрисидаги далолатнома ёзувига тегишли ўзгартиришлар киритиш-

ни истаган тақдирда - фарзандликка олинаётган боланинг фамилиясини, исмини, отасининг исмини, туғилган санасини (кўпи билан бир йилга), фарзандликка олинаётган боланинг туғилган жойини (агар бола кўпи билан ўн ёш бўлса) ўзгартириш ҳақида, боланинг туғилганлик тўғрисидаги далолатнома ёзувига фарзандликка олувчиларни (олувчини) ота-она (ота ёки она) сифатида қайд этиш ҳақидаги илтимос. Фарзандликка олиш тўғрисидаги ариза фарзандликка олувчилар (олувчи) томонидан имзоланади.

285³-модда. Аризага илова қилинадиган ҳужжатлар

Фарзандликка олиш тўғрисидаги аризага қуйидагилар илова қилинган бўлиши керак:

никоҳда турган шахслар (шахс) томонидан фарзандликка олинганда - фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) никоҳ тузилганлиги тўғрисидаги гувоҳномасининг кўчирма нусхаси;

эр-хотиндан бири томонидан фарзандликка олинганда – бошқасининг розилиги. Агар эр-хотин оилавий муносабатларни тугатган, бир йилдан ортиқ бирга яшамаётган бўлса ва эрнинг (хотиннинг) яшаш (турган) жойи номаълум бўлса, шунингдек бу ҳолатларни тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлса, фарзандликка олишда унинг розилиги талаб қилинмайди;

никоҳда турмаган шахс томонидан фарзандликка олинганда - фарзандликка олувчи паспортининг кўчирма нусхаси ва никоҳда турмаслиги ҳақидаги маълумотнома;

фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) соғлиғи ҳолати ҳақида тиббий хулоса (психиатрия, сил касаллигига қарши кураш ва наркологиya муассасалари, шунингдек ОИТСга қарши кураш марказларининг маълумотномалари);

фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) иш жойидан эгалаб турган лавозими ва иш ҳақи тўғрисида маълумотнома ёки бошқа даромад манбалари тўғрисидаги маълумотнома;

турар жойга бўлган мулк ҳуқуқини ёки турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат;

фуқаро фарзандликка олишга номзод сифатида ҳисобга кўйилганлиги ҳақидаги ҳужжат.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг бошқа давлат фуқароси бўлган болани фарзандликка олиш тўғрисидаги ариза-сига ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган ҳужжатлардан ташқари бола қонуний вакилининг розилиги ва бола қайси давлат фуқароси бўлса, ўша давлат ваколатли органининг рози-

лиги илова қилинади. Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида доимий яшовчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган болани фарзандликка олиш тўғрисидаги аризасига ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган ҳужжатлар, шунингдек фарзандликка олувчилар қайси давлат фуқароси бўлса, ўша давлат (бола Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида доимий яшовчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан фарзандликка олинаётганда - ушбу шахслар қайси давлатда доимий яшаш жойига эга бўлса, ўша давлат) ваколатли органининг уларнинг яшаш шароитлари ҳақида ва фарзандликка олувчилар бўла олиш имкониятлари ҳақидаги ҳулосаси, тегишли давлат ваколатли органининг фарзандликка олинаётган боланинг ушбу давлатга кириши ва мазкур давлат ҳудудида доимий яшаши учун рухсатномаси, фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) Ўзбекистон Республикасининг хориждаги дипломатик ваколатхонаси вакилларига фарзандликка олинган бола ҳақида ахборот бериш ва бола билан мулоқот қилиш имкониятини бериш тўғрисидаги нотариал тасдиқланган мажбурияти илова қилинади.

Чет эл фуқаролари бўлган ёки фуқаролиги бўлмаган фарзандликка олувчи шахслар томонидан тақдим этиладиган ҳужжатлар белгиланган тартибда легализация қилиниши ёхуд уларга белгиланган тартибда апостиль қўйилган бўлиши керак. Бунда тақдим этиладиган ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасининг давлат тилига таржима қилинган ва нотариал тасдиқланган бўлиши керак. Ушбу модданинг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида кўрсатилган ҳужжатлар судга икки нусхада тақдим этилади.

285⁴-модда. Ишни судда кўришга тайёрлаш

Судья ишни судда кўришга тайёрлашда ажрим чиқаради, унга кўра фарзандликка олинаётган боланинг яшаш (турган) жойидаги васийлик ва ҳомийлик органлари зиммасига фарзандликка олиш асосли эканлиги ва фарзандликка олинаётган боланинг манфаатларига мувофиқлиги тўғрисида судга ҳулоса тақдим этиш мажбурияти юкланади. Васийлик ва ҳомийлик органининг фарзандликка олиш асосли эканлиги тўғрисидаги ва фарзандликка олинаётган боланинг манфаатларига мувофиқлиги ҳақидаги ҳулосасига қуйидагилар илова қилинган бўлиши керак:

фарзандликка олинаётган боланинг яшаш (турган) жойи ёки фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) яшаш жойи бўйича васийлик ва ҳомийлик органи томонидан тузилган фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) яшаш шароитларини текшириш далолатномаси. Фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) яшаш шароитларини текшириш далолатномасида бошқа маълумотлар билан бирга Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 152-моддасида назарда тутилган фарзандликка олиш учун тўсиқлар бор-йўқлиги кўрсатилиши шарт;

фарзандликка олинаётган боланинг туғилганлик тўғрисидаги далолатнома ёзувидан кўчирма;

фарзандликка олинаётган боланинг соғлиғи ҳолати, жисмоний ва ақлий ривожланиши ҳақидаги тиббий хулоса;

ўн ёшга тўлган фарзандликка олинаётган боланинг фарзандликка олишга, шунингдек фамилияси, исми, отасининг исми ўзгартирилиши мумкинлигига ва фарзандликка олувчиларнинг (олувчининг) унинг ота-онаси (отаси ёки онаси) сифатида қайд этилишига розилиги, Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 156-моддасида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно;

бола ота-онасининг (отасининг ёки онасининг) унинг фарзандликка олинishiга розилиги, ўн олти ёшга тўлмаган ота-онанинг боласи фарзандликка олинаётганда эса ота-она қонуний вакиллариининг ҳам розилиги, қонуний вакиллар мавжуд бўлмаган тақдирда эса васийлик ва ҳомийлик органининг розилиги, Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 160-моддасида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно; бола унинг қариндошлари бўлмаган Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида доимий яшовчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан фарзандликка олинганда ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ва фарзандликка олишга номзодларни ҳисобга олиш бўйича маълумотлар базасида фарзандликка олинаётган бола ҳақидаги маълумотлар мавжудлигини тасдиқловчи ҳужжат, шунингдек болани Ўзбекистон Республикаси фуқаролари оиласига тарбияга олиш ёки боланинг қариндошлари томонидан ушбу қариндошларнинг фуқаролиги ва яшаш жойидан қатъи назар фарзандликка олинishi имконияти мавжуд эмаслигини тасдиқловчи ҳужжатлар. Зарурат бўлганда, суд бошқа ҳужжатларни (маълумотларни) ҳам талаб қилиб олиши мумкин.

285⁵-модда. Ишни кўриш

Суд фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларни фарзандликка олувчилар (олувчи), васийлик ва ҳомийлик органларининг вакиллари, шунингдек прокурор албатта иштирок этган ҳолда кўриб чиқади. Зарур ҳолларда, суд фарзандликка олинаётган боланинг ота-онасини (отасини ёки онасини), унинг қариндошларини ва бошқа манфаатдор шахсларни, шунингдек ўн ёшга тўлган боланинг ўзини ишда қатнашишга жалб қилиши мумкин.

Суд фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларни суднинг ёпиқ мажлисида кўриб чиқади.

285⁶-модда. Суднинг ҳал қилув қарори

Суд фарзандликка олиш тўғрисидаги ишни мазмунан кўриб чиқиб, фарзандликка олиш тўғрисидаги аризани қаноатлантириш тўғрисида ёхуд уни қаноатлантиришни бутунлай ёки қисман рад этиш ҳақида ҳал қилув қарори чиқаради.

Фарзандликка олиш тўғрисидаги ариза қаноатлантирилган тақдирда, суднинг ҳал қилув қарорида фарзандликка олинган боланинг туғилиши ёзилган дафтарга ўзгартиришлар киритиш учун зарур бўлган фарзандликка олинган ва фарзандликка олувчилар (олувчи) тўғрисидаги барча маълумотлар кўрсатилади.

Бола битта шахс томонидан фарзандликка олинаётганда унинг манфаатларини кўзлаб, агар фарзандликка олувчи эркак бўлса, онасининг хоҳишига кўра ёки агар фарзандликка олувчи аёл бўлса, отасининг хоҳишига кўра, шунингдек агар фарзандликка олинаётган боланинг отаси ёки онаси вафот этган бўлса, вафот этган ота ёки она ота-онасининг (буванинг ёки бувининг) илтимосига кўра суднинг фарзандликка олиш тўғрисидаги қарорида фарзандликка олинган боланинг отаси ёки онаси билан ёхуд вафот этган отасининг ёки онасининг қариндошлари билан ҳуқуқий муносабатлари сақлаб қолиниши кўрсатиб ўтилади.

Фарзандликка олиш тўғрисидаги ариза қаноатлантирилган тақдирда, фарзандликка олувчилар (олувчи) ва фарзандликка олинаётган боланинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари фарзандликка олинган боланинг туғилишини ёзиш дафтарига зарур ўзгартиришлар киритилган кундан эътиборан белгиланади.

Суд фарзандликка олиш тўғрисидаги ҳал қилув қарори қонуний кучга кирган кундан бошлаб уч кун ичида ушбу ҳал қилув қароридан кўчирмани фарзандликка олинаётган боланинг туғил-

ганлиги рўйхатга олинган жойдаги фуқаролик ҳолати далолатно-маларини қайд этиш органига юбориши шарт.

285⁷-модда. Фарзандликка олишнинг бекор қилиниши

Фарзандликка олишни бекор қилиш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш даъво ишларини юритиш тартибда амалга оширилади»;

4) куйидаги мазмундаги 33²-боб билан тўлдирилсин:

«33²-боб. Сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш

297⁴-модда. Ариза бериш

Сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган шахсни сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш тўғрисидаги ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш ҳақидаги ариза судга мазкур шахс дис-пансер ҳисобида турган ёхуд даволанаётган ёки унинг яшаш (турган) жойидаги сил касаллигига қарши кураш муассасаси томонидан берилади.

Сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган шахсни сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш тўғрисидаги ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш ҳақидаги ариза мазкур шахс диспансер ҳисобида турган ёхуд даволанаётган сил касаллигига қарши кураш муассасаси жойлашган ердаги ёки унинг яшаш (турган) жойидаги судда кўриб чиқилади.

297⁵-модда. Аризанинг мазмуни ва уни бериш муддати

Сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган шахсни сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш тўғрисидаги ариза ушбу муассаса тиббий комиссиясининг тиббий текширувдан ва (ёки) даволанишдан бўйин товлаётган мазкур шахсни ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш зарурлиги ҳақидаги хулосаси қабул қилинган кундан эътиборан бир сутка ичида берилади. Хулосада даволаш ўтказиладиган муддат кўрсатилади.

Сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган шахсни сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимида ғайриихтиёрий тартибда ётиши муддатини узайтириш

тўғрисидаги ариза ушбу муассаса тиббий комиссиясининг шахс даволанишда бўлган муассасада ётиши муддатини узайтириш зарурлиги ҳақидаги хулосаси асосида берилади. Хулосада даволаш ўтказиладиган муддат кўрсатилади.

297⁶-модда. Ишни кўриш

Сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш ҳақидаги ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш тўғрисидаги иш сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган шахсни сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш ҳақида ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш тўғрисида ариза берилган кундан эътиборан уч кунлик муддатда мазкур шахс диспансер ҳисобида турган ёхуд даволанаётган сил касаллигига қарши кураш муассасасининг вакили - тиббий комиссияси аъзоси, сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган шахснинг вакили, шунингдек прокурор иштирокида суд томонидан кўриб чиқилади. Сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган, иши судда кўриб чиқиляётган шахс, агар унинг соғлиғи ҳолати имкон берса, суд мажлисига чақирилиши мумкин.

Сил касаллигига қарши кураш муассасаси вакилининг – тиббий комиссияси аъзосининг, сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган шахс вакилининг суд мажлисига узрсиз сабабга кўра келмаганлиги ишни кўриб чиқишга монелик қилмайди, бироқ суд бу шахсларнинг келишини шарт деб топиши мумкин.

297⁷-модда. Суднинг ҳал қилув қарори

Суднинг аризани қаноатлантириш тўғрисидаги ҳал қилув қарори сил касаллигининг юқумли шаклига чалинган шахсни тегишинча сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш учун асос бўлади».

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

“Халқ сўзи”, 2013 йил 1 май.

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3
I. СУД ҚАРОРЛАРИ УСТИДАН ШИКОЯТ БЕРИШ ВА УЛАРНИ ҚАЙТА КЎРИШНИНГ ҚОНУНЧИЛИК АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	9
II. ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ПРОКУРОР ИШТИРОКИНИНГ ТАКОМИЛЛАШТИРИЛИШИ.....	19
III. ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА БУЙРУҚ ТАРТИБИДА ИШ ЮРИТИШ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШИ.....	26
IV. ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ НИЗОЛАРНИ СУДГА ҚАДАР ҲАЛ ҚИЛИШНИНГ МУҚОБИЛ УСУЛЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	44
V. ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ТАРАФЛАРНИНГ МАЛАКАЛИ ЮРИДИК ЁРДАМ ОЛИШГА БЎЛГАН ҲУҚУҚЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ КАФОЛАТЛАРИ.....	64
VI. ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ЭКСПЕРТИЗА: УНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	80
VII. ФУҚАРОЛИК СУД ИШЛАРИНИ ЮРИТИШДА ПРОЦЕССУАЛ МАЖБУРИЯТЛАРГА РИОЯ ЭТИШ КАФОЛАТЛАРИ.....	96
VIII. СУДДА ФАРЗАНДЛИККА ОЛИШ ТЎҒРИСИДАГИ ИШЛАРНИ КЎРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	103
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	114
ИЛОВАЛАР	119

**МАМАСИДДИҚОВ
МУЗАФФАРЖОН
МУСАЖОНОВИЧ**

**ФУҚАРОЛИК СУД ИШЛАРИНИ
ЮРИТИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ**

Монография

**Техник муҳаррир: Раҳимов Ш.Х.
Компьютерда саҳифаловчи: Мирзаев О.И.**

**Босишга рухсат этилди: 20.06.2013 й.
Босма табағи: 11,7. Адади: 500 нусха. Буюртма: № 49**

**Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги
институти кичик босмахонасида босилди.
Тошкент шаҳри. Мустақиллик майдони, 6.**